

Universiteit Gent
Faculteit Letteren & Wijsbegeerte
Academiejaar 2013-2014

Het magisch realisme in het proza van S.P. Benjamin

Masterproef voorgedragen tot het behalen van de graad van
Master in de Taal- en Letterkunde Nederlands - Duits

Door
Eveline Luwaert

Promotor: Prof. Dr. Y. T'Sjoen

Dankwoord

Graag wil ik een aantal mensen danken die mij geholpen hebben bij het realiseren van de scriptie. In de eerste plaats mijn promotor, prof. Dr. Yves T'Sjoen, die zijn passie voor literatuur en specifiek voor de Afrikaanstalige literatuur met mij deelde. Bovendien wil ik hem danken voor zijn talrijke inzichten en zijn onafgebroken steun. Daarnaast wil ik graag mijn familie en vrienden danken die mij met raad en daad hebben bijgestaan, in het bijzonder mijn mama, mijn oma, mijn zus Eva en mijn hartsvriendin Elise.

Inhoudsopgave

Inleiding	1
I. MAGISCH REALISME IN EEN TRANSNATIONAAL PERSPECTIEF	4
1. Problematisering van een term	4
2. De magisch-realistische roman. Een historisch en geografisch overzicht.	5
2.1. Oorsprong van de term: Duitsland en Italië	5
2.2. Magisch realisme in de Latijns-Amerikaanse literatuur	6
2.2.1. Ontstaan van een eigen variant	6
2.2.2. Gabriel García Márquez en zijn tijdgenoten.....	7
2.3. Magisch realisme in continentaal Europa	9
2.3.1. De Duitstalige literatuur	9
2.3.2. De Nederlandstalige literatuur	10
2.4. Magisch realisme in de Engelstalige literatuur	12
2.4.1. Canada	13
2.4.2. India: Salman Rushdie	14
2.4.3. West-Afrika	15
3. Magisch realisme als veelvoud	16
3.1. Een begripsomschrijving	16
3.2. Kenmerken van het magisch realisme	17
3.2.1. Primaire kenmerken.....	17
3.2.2. Secundaire kenmerken: historiografie, naïviteit en metafictionaliteit	18
3.3. Het belang van de culturele, maatschappelijke en politieke context	20
3.3.1. Postkolonialisme.....	21
3.4. Magisch realisme en surrealisme	22
3.5. Het carnavaleske en het groteske in het magisch realisme	24

II. MAGISCH REALISME IN DE AFRIKAANSTALIGE LITERATUUR.....	26
1. Inleiding	26
2. De maatschappelijke, politieke, sociale en literaire context	27
2.1. Een postkoloniale context.....	27
2.2. Magisch realisme als correctie op het realisme	29
3. Historiografie: herschrijven van de geschiedenis.....	31
4. Orale verteltraditie, inheemse mythes, volkscultuur	35
5. De belangrijkste vertegenwoordigers	36
5.1. Etienne van Heerden	36
5.2. André P. Brink	40
5.3. Andere Afrikaanstalige auteurs.....	42
5.4. Engelstalige Zuid-Afrikaanse auteurs.....	43
6. Het Afrikaanstalig magisch realisme als ‘iets eigensoortigs met een eigen Afrika-tekstuur’	44
III. MAGISCH REALISME IN HET PROZA VAN S.P. BENJAMIN	46
1. Inleiding	46
2. Vertelinstantie en focalisatie	46
2.1. De waanzinnige ik-verteller en onbetrouwbaarheid	46
2.2. Kinderlijke verbeelding en naïviteit.....	49
3. Thema’s en motieven	51
3.1. Maatschappelijke, economische en politieke werkelijkheid.....	51
3.1.1. Armoede en werkloosheid.....	51
3.1.2. Geweld en criminaliteit	53
3.1.3. Alcohol en drugs	54
3.1.4. Rassenproblematiek	55
3.1.5. De toekomst van de ‘regenboognatie’	57
3.2. Geloofssystemen	59

3.3. Magische elementen.....	62
3.3.1. Droomtoestanden.....	63
3.3.2. Het motief van de engel.....	67
3.4. Een combinatie van ideologiekritiek en magie	70
Conclusie	71
Bibliografie	73
1. Primaire bronnen	73
2. Secundaire bronnen	73

Aantal woorden: 26476

Inleiding

“Werkelijkheid” is zonder twijfel één van de meest geproblematiseerde termen in de literatuurwetenschap en ver daarbuiten. De representatie van de voor ons al dan niet waarneembare werkelijkheid kan uiteenlopende invullingen krijgen. Het scala aan literaire stromingen in de loop van de geschiedenis is een consequentie van deze problematisering. De invulling van het concept werkelijkheid is afhankelijk van talrijke factoren, zoals de tijd, de ruimte, de literaire alsook de maatschappelijke en politieke context, enzovoort.

Vanaf het einde van de jaren tachtig van de twintigste eeuw opteren meerdere Zuid-Afrikaanse auteurs in hun strijd tegen de eenzijdige propagandistische werkelijkheidsvisie van het apartheidsregime voor een magisch-realistische literatuur. Zodoende nemen deze schrijvers een krachtig standpunt in: dé werkelijkheid bestaat niet. Magisch-realistische literatuur pretendeert geen universaliteit maar biedt daarentegen een alternatieve, persoonlijke visie op de werkelijkheid waarin zowel aandacht is voor het zintuiglijk waarneembare als voor het onverklaarbare of het onbewuste. Ook de Afrikaanstalige auteur S.P. Benjamin waagt zich omstreeks de eeuwwisseling aan een dergelijk literair proza. In deze scriptie onderzoeken we het magisch-realistisch karakter van de roman *Die reuk van steenkool* (1997) en de verzamelde verhalen *Die lewe is 'n halwe roman* (1999) van Benjamins hand.

In een eerste inleidend hoofdstuk problematiseren we de term magisch realisme, die zich niet zonder meer laat omschrijven. We trachten de historische en geografische dispaartheid in kaart te brengen door een blik te werpen op de prominentste manifestaties van het magisch realisme in verscheidene literaire systemen. Het overzichtswerk van Maggie Ann Bowers, *Magic(al) realism* (2004), is het uitgangspunt voor deze *tour de horizon*. Vertrekkend vanuit deze schets komen we tot enkele algemene beschouwingen. Het is allereerst van groot belang een werkbare begripsomschrijving te formuleren, die – hoewel ze geen algemene geldigheid bezit – een verhelderende toepasbaarheid mogelijk maakt. Aansluitend belichten we een aantal essentiële kenmerken van magisch-realistisch proza die we ontleen aan de inzichten van Wendy B. Faris in haar bijdrage ‘Scheherezade’s Children. Magical Realism and Postmodern Fiction’ (1995). Gezien de rijke historische en geografische heterogeniteit besteden we daarnaast aandacht aan de context waarin deze literatuur voorkomt. Tot slot stippen we beknopt enkele raakvlakken met het surrealisme alsook het carnavaleske en het groteske aan.

Het tweede hoofdstuk legt zich toe op het magisch realisme in het Afrikaanstalige literaire landschap. In overzichtswerken van het magisch realisme wordt dit literaire systeem nauwelijks genoemd. Maggie Ann Bowers verwijst slechts kort naar het proza van André P. Brink. Zuid-Afrikaanse literatuurwetenschappers, zoals Johan Anker en H.P. van Coller, die aandacht hebben besteed aan dit fenomeen, compenseren die lacune enigszins. Hun bijdragen, respectievelijk ‘Aspekte van die magiese realisme in enkele Afrikaanse romans’ (2003) en ‘Het magisch realisme in enkele recente Afrikaanse romans’ (2006), leveren het fundament voor dit hoofdstuk. Van Coller poneert in zijn artikel de volgende stelling: ‘Het Afrikaanse magisch realisme is ontwikkeld tot iets eigensoortigs met een eigen Afrika-tekstuur’.¹ Vanuit deze grondgedachte behandelen we een aantal componenten die ons inziens de kern van de Afrikaanstalige variant van het magisch realisme vatten. De maatschappelijke, sociale en politieke context, meer bepaald de koloniale en postkoloniale geschiedenis, is een eerste belangrijke factor in de ontwikkeling van de magisch-realistische literatuur. Daarnaast dienen we ook de literaire context in beschouwing te nemen. Het Afrikaanstalig magisch realisme kan in die optiek als een correctie op het realisme benaderd worden. Beide geschetste contexten dragen bij tot de historiografische opzet van dergelijke literatuur, dat in een derde punt aan bod komt. Daaropvolgend bekijken we hoe de aandacht voor de orale verteltraditie gestalte geeft aan de ‘eigen Afrika-tekstuur’ waarover Van Coller spreekt. Ten slotte halen we enkele vertegenwoordigers van het Afrikaanstalig magisch realisme aan, waarbij we in het bijzonder aandacht besteden aan Etienne van Heerden en André P. Brink.

In een derde en laatste hoofdstuk presenteren we de gevalstudie die de eigenlijke aanleiding voor deze scriptie is. We beogen aan te tonen dat het proza van de nauwelijks bekende auteur S.P. Benjamin in de Zuid-Afrikaanse literaire traditie van het magisch realisme gepositioneerd kan worden. Vanuit dit opzet dienen de verworven inzichten in het eerste en tweede hoofdstuk als theoretische ondersteuning en vertrekpunt. We vangen aan met een narratologische benadering van Benjamins magisch-realistische proza. Concreet betekent dit dat we onderzoeken hoe de wijze van vertellen en focaliseren bijdraagt tot het magisch-realistisch karakter van *Die reuk van steenkool* en *Die lewe is 'n halwe roman*. Vervolgens onderwerpen we de roman en de verhalenbundel aan een thematisch georiënteerd onderzoek. We benoemen en analyseren enkele motieven die regelmatig opduiken in het oeuvre van Benjamin. Zodoende trachten we zowel de realistische als de magische aard van Benjamins proza aan te

---

¹ H.P. van Coller, ‘Het magisch realisme in enkele recente Afrikaanse romans’, in: *Werkwinkel* 1, 1, 2006, 113.

tonen. Wanneer we deze motieven uiteindelijk met elkaar verbinden en dus in een groter geheel benaderen, wordt de verstrengeling én versterking van beide werkelijkheidspercepties duidelijk.

I. MAGISCH REALISME IN EEN TRANSNATIONAAL PERSPECTIEF

1. Problemativering van een term

Critici en literatuurtheoretici bestempelen het werk van Gabriel García Márquez, Salman Rushdie, Ben Okri e.a. als magisch-realistisch, en ook Vlaamse auteurs onder wie Johan Daisne en Hubert Lampo reflecteerden over hun magisch-realistische literatuur. Ondanks het frequente gebruik van de term ondervinden we heel wat problemen bij de zoektocht naar een sluitende definitie. Dit is een gevolg van diverse factoren. In de eerste plaats zijn er verschillende termen in omloop, zoals ‘fantastisch-realisme’ (Johan Daisne) en ‘marvelous real’ (Alejo Carpentier), die andere accenten leggen maar in grote lijnen van dezelfde idee uitgaan. Daarnaast is magisch realisme geen literaire stroming die aan een specifieke plaats en tijd gebonden is.² Johan Daisne verklaart nadrukkelijk: ‘Het magisch-realisme, ik herhaal het, is geen isme, geen genre, geen beweging, geen school’.³ Magisch realisme is veeleer een tendens die we in uiteenlopende teksten kunnen opmerken, zonder dat de auteurs ervan zich als een groep profileren. De historische en geografische verscheidenheid binnen de magisch-realistische literatuur bemoeilijkt de constructie van een eenduidige of universeel geldige definitie.

Wendy Faris vat kort samen wat we, in het algemeen, onder de term verstaan: ‘magical realism combines realism and the fantastic in such a way that magical elements grow organically out of the reality portrayed’.⁴ Uit de omschrijving blijkt dat ‘er een binaire tegenstelling bestaat tussen de twee parallelle werelden’.⁵ Als de realistische en de magische wereld met elkaar in contact komen, ontstaat een “tussenruimte”, d.i. een ongrijpbaar moment waarop de grens tussen de twee werelden vervaagt.⁶

In het volgende hoofdstuk werpen we een blik op de literaire systemen waarin het magisch realisme zich uitdrukkelijk manifesteert. Na het overzicht maken we een voorlopige balans op

---

² Amaryll Beatrice Chanady, ‘The problem of definition’, in: Amaryll Beatrice Chanady (red.), *Magical Realism and the Fantastic. Resolved Versus Unresolved Antinomy*. Londen & New York, Garland Publishing, 1985, 17.

³ Johan Daisne, *Ganzeveer en kogelpen, of More or less brains. Een nieuwe klapper gedachten*. Hasselt, Heidelberg, 1965, 86.

⁴ Wendy B. Faris, ‘Scheherazade’s Children. Magical Realism and Postmodern Fiction’, in: Lois Parkinson Zamora & Wendy B. Faris (red.), *Magical Realism. Theory, History, Community*. Durham & Londen, Duke University Press, 1995, 163.

⁵ Antoon van den Braembussche, ‘Het unheimliche. Het magisch-realisme en het wezen van de kunst’, in: *Gierik & Nieuw Vlaams Tijdschrift* 94, 2007, 96.

⁶ *Ibidem*, 98.

en proberen we tot een houdbare werkdefinitie te komen. Op die manier kan de term in deze scriptie op een systematische en heldere wijze gehanteerd worden.

2. De magisch-realistische roman. Een historisch en geografisch overzicht.

2.1. Oorsprong van de term: Duitsland en Italië

Er bestaat heel wat onenigheid over het ontstaan van de term magisch realisme. De meerderheid van de literatuurtheoretici is het erover eens dat Franz Roh (1890-1965) als eerste het begrip in de mond nam.⁷ De Duitse criticus hanteerde het in zijn beschouwingen *Nach-Expressionismus - Magischer Realismus* (1925) echter nog niet met betrekking tot literatuur maar wel in de beschrijving van een nieuwe trend in de schilderkunst, namelijk het postexpressionisme. Hij waagt zich evenwel niet expliciet aan een definitie. We kunnen stellen dat hij magisch realisme benadert als ‘a way of reacting to reality and pictorially representing the mysteries inherent in it’.⁸ Vroegtuintigste-eeuwse kunstenaars zoals Otto Dix en George Grosz combineerden het fotografische realisme met bovennatuurlijke aspecten van de werkelijkheid.⁹ De term kende in deze context geen lange levensduur en werd al snel vervangen door Gustav Hartlaubs begrip *neue Sachlichkeit*.¹⁰

Het was de Italiaanse schrijver Massimo Bontempelli (1878-1960) die het begrip magisch realisme in de letterkunde introduceerde. Hij richtte in 1926 het tijdschrift *900.Novecento* op, waarin magisch-realistische teksten en bijhorende literaire kritieken gepubliceerd werden.¹¹ Bontempelli is zelf ook de auteur van magisch-realistische korte verhalen en kritische essays. Met behulp van zijn geschriften trachtte hij bij te dragen tot de politieke eenheidsvorming van Italië, waarvoor Mussolini pleitte.¹² Om een ‘collective consciousness’ tot stand te brengen, achtte hij literatuur die vanuit een nieuw magisch perspectief de werkelijkheid representeerde bijzonder geschikt.¹³ Uit het *Lexicon van literaire termen* blijkt dat Bontempelli in ons taalgebied als “de uitvinder” van het magisch realisme beschouwd wordt. Van Gorp e.a.

---

⁷ Maggie Ann Bowers, *Magica(al) realism*. Londen & New York, Routledge, 2004, 9.

⁸ Amaryll Beatrice Chanady, ‘The problem of definition’, 17.

⁹ Maggie Ann Bowers, *Magica(al) realism*, 9.

¹⁰ *Ibidem*, 11.

¹¹ *Ibidem*, 13.

¹² *Ibidem*, 61.

¹³ Robert Dombrowski, ‘The Rise and Fall of Facism’, in: Peter Brand & Lino Pertile (red.), *The Cambridge History of Italian Literature*. Cambridge, Cambridge University Press, 1996, 522.

maken geen gewag van de rol die Roh zou gespeeld hebben in het tot stand komen van de terminologie.¹⁴

2.2. Magisch realisme in de Latijns-Amerikaanse literatuur

2.2.1. Ontstaan van een eigen variant

Latijns-Amerika ontwikkelt zich tot het midden van de twintigste eeuw in de schaduw van culturele en maatschappelijke bewegingen alsook politieke machtsverhoudingen op het Europese continent.¹⁵ Verscheidene Latijns-Amerikaanse landen werden door Europese mogendheden gekoloniseerd en tijdens het Franco-regime staken heel wat Spanjaarden de oceaan over op zoek naar een nieuw leven. Vanaf de jaren veertig komt er stilaan verandering in deze situatie. Spaans-Amerikaanse auteurs proberen een autonome literatuur te vestigen die een eigen Latijns-Amerikaanse identiteit representeert¹⁶ en niet langer bepaald wordt door de vreemde westerse overheerser. Het magisch realisme bleek daarvoor een uitstekend middel te zijn.

Een eerste belangrijke stap in de doorbraak van het magisch realisme in Latijns-Amerika was de Spaanse vertaling van het werk van Franz Roh in 1926. Daarnaast is de bemiddeling van een aantal kosmopolitische schrijvers, onder wie Alejo Carpentier en Arturo Uslar Peitri, van groot belang. Zij verbleven gedurende een aantal jaar in Parijs en maakten in de vroege interbellumperiode kennis met artistieke avant-gardistische bewegingen. In hun werk lieten ze zich onder andere door het surrealisme van André Breton inspireren, maar ontdekten na hun terugkeer al snel de grote verschillen tussen het Europese gedachtegoed en hun Amerikaanse *roots*.¹⁷

De Cubaanse auteur Alejo Carpentier (1904-1980) wijdde heel wat beschouwingen aan het magisch realisme en produceerde ook zelf magisch-realistische novelles, zoals *El reino de este mundo* (in Nederlandse vertaling: *Het koninkrijk van deze wereld*) in 1949. Hierbij valt het op dat Carpentier zich heel duidelijk van de Europese vorm wil onderscheiden. Volgens hem is het magische inherent aan de alledaagse werkelijkheid in Latijns-Amerika, met de rijkdom aan geschiedenis en verschillende autochtone culturen: ‘the mixture of differing

---

¹⁴ Hendrik van Gorp e.a., *Lexicon van literaire termen*. Mechelen, Wolters Plantyn, 2007, 282.

¹⁵ Maggie Ann Bowers, *Magica(al) realism*, 33.

¹⁶ Amaryll Beatrice Chanady, ‘The problem of definition’, 17.

¹⁷ Maggie Ann Bowers, *Magica(al) realism*, 34.

cultural systems and the variety of experiences that create an extraordinary atmosphere, alternative attitude and differing appreciation of reality in Latin America'.¹⁸ Daartegenover plaatst Carpentier het magisch realisme dat zich in het meer rationele Europa manifesteert. Het wonderbaarlijke wordt in deze literatuur met behulp van verschillende literaire technieken en narratologische procedés, zoals intertekstualiteit en een onbetrouwbare verteller, geconstrueerd.¹⁹ Maarten Steenmeijer problematiseert Carpentiers opvatting door er op te wijzen dat 'literatuur nooit een "natuurlijke" weergave van de werkelijkheid kan zijn, maar altijd een door een schrijver met behulp van retorische proc[e]dés tot stand gebrachte constructie is'.²⁰

Ten slotte kunnen we het magisch realisme in Latijns-Amerika tijdens de jaren veertig beschouwen als een poging tot 'an expression of the New World reality which at once combines the rational elements of the European supercivilization, and the irrational elements of a primitive America'.²¹ Enerzijds vinden we sporen van de Europese cultuur en anderzijds een heel eigen Latijns-Amerikaanse schriftuur die de autochtone identiteit en nationale geschiedenis reflecteert.

2.2.2. Gabriel García Márquez en zijn tijdgenoten

Na het einde van de Cubaanse Revolutie in 1959 kan Latijns-Amerika op zoek gaan naar een nieuwe samenlevingsvorm.²² In deze periode staat "een tweede golf" van magisch-realistische auteurs op, onder wie Gabriel García Márquez (1927-2014) die als één van de belangrijkste vertegenwoordigers van het magisch realisme beschouwd wordt. Hij ontving in 1982 de Nobelprijs Literatuur voor zijn roman *Cien años de soledad* (1967; in Nederlandse vertaling: *Honderd jaar eenzaamheid*). De Colombiaanse schrijver wil niet louter de diversiteit van zijn continent representeren, zoals Carpentier, maar stelt in zijn proza ook – op een vernieuwende manier – een sociale en politieke problematiek centraal.

---

¹⁸ Maggie Ann Bowers, *Magica(al) realism*, 15.

¹⁹ *Ibidem*, 35.

²⁰ Maarten Steenmeijer, 'De Spaans-Amerikaanse literatuur van de twintigste eeuw vanuit postkoloniaal perspectief', in: Theo D'haen (red.), *Europa buitengaats. Koloniale en postkoloniale literaturen in Europese talen*. Deel 2. Amsterdam, Bert Bakker, 2002, 128.

²¹ Ray Verzasconi, *Magical Realism and the Literary World of Miguel Angel Asturias*. Seattle, University of Washington Press, 1965, 17.

²² Maggie Ann Bowers, *Magica(al) realism*, 18.

Márquez biedt via zijn literatuur op een (in)directe manier politieke weerstand tegen sociale onrechtvaardigheid.²³ In *Honderd jaar eenzaamheid* reageert hij onder andere op de Oorlog van de Duizend Dagen (1899-1902) en het gewelddadige optreden van het leger tijdens *La Violencia* (1948-1958), d.i. de Colombiaanse volksopstand na de moord op de populaire leider Jorge Eliécer Gaitán.²⁴ Met weemoed blik Márquez terug op een verloren tijd. De inwoners van het figurerende dorp Macondo kijken niet op van ‘vliegende tapijten’ en ‘levende doden’ want dit behoort tot hun werkelijkheid. Maarten Steenmeijer stelt vast: ‘Met deze omkering – wat voor ons wonderbaarlijk is, is voor de inwoners van Macondo gewoon, en omgekeerd – herstelt Márquez de “magische” *Weltanschauung* uit de precolumbiaanse tijd in ere’.²⁵

In tegenstelling tot Carpentier stelt Márquez dat het magische geen intrinsieke eigenschap van Latijns-Amerika is maar louter een wijze van perceptie. Ook Europa bezit een magische werkelijkheid, maar door het rationele en op logica gefundeerde denksysteem worden we gehinderd die te zien.²⁶ In *Honderd jaar eenzaamheid* confronteert de auteur de magische perceptie van de werkelijkheid in Latijns-Amerika met de moderne westerse beschaving.²⁷

Heel wat auteurs traden in de voetsporen van Márquez. Onder meer Mario Vargas Llosa en Isabelle Allende ontpopten zich tot populaire schrijvers van magisch-realistische romans. Zij presenteren hun lezers een beeld van de Zuid-Amerikaanse samenleving, waarvan ook het wonderbaarlijke deel uit maakt. Ten slotte valt op dat het merendeel van de magisch-realistische teksten binnen het gedifferentieerde Latijns-Amerikaanse literatuursysteem een historisch element bezit. ‘Elk op hun eigen manier herschrijven ze de geschiedenis van hun dorp, land of continent en vermengen daarbij feit en fictie’.²⁸ In dit opzicht kunnen we de teksten, net zoals Steenmeijer, als ‘historische romans’ beschouwen die het schrijven over het verleden problematiseren.²⁹

---

²³ Maggie Ann Bowers, *Magica(al) realism*, 41.

²⁴ Maarten Steenmeijer, ‘Gabriel García Márquez, schrijver van historische romans’, in: Maarten Steenmeijer (red.), *Mythenbouwers van de Nieuwe Wereld*. Amsterdam, Wereldbibliotheek, 1996, 47.

²⁵ *Ibidem*, 53.

²⁶ Wim Kayzer, *VPRO Televisieprogramma Nauwgezet en Wanhopig deel 3. Het glas is gebroken, maar je kunt er nog uit drinken*. VPRO Publiek Service, 1989.

²⁷ Maarten Steenmeijer, ‘Gabriel García Márquez, schrijver van historische romans’, 52.

²⁸ H.P. van Coller, ‘Het magisch realisme in enkele recente Afrikaanse romans’, 109.

²⁹ Maarten Steenmeijer, ‘Gabriel García Márquez, schrijver van historische romans’, 57.

2.3. Magisch realisme in continentaal Europa

Na de Tweede Wereldoorlog zocht een aantal Europese schrijvers heil in een magisch-realistische schrijftuur, waarbij ze vanuit een alternatief perspectief een blik werpen op de oorlogsjaren. In tegenstelling tot de Latijns-Amerikaanse variant, die veel meer uit een multiculturele context en een bijhorende belangstelling voor inheemse mythen ontsproten is, hanteren Europese auteurs magisch realisme als een middel tot een literatuur experiment.³⁰ In de volgende alinea's richten we ons op de opvallendste manifestaties van het magisch realisme in de Duitstalige en Nederlandstalige literatuur.

2.3.1. De Duitstalige literatuur

Na de opkomst van het *magischer Realismus* in de jaren twintig in de kunstkritiek verdwijnt de term een tijdlang van het toneel. Pas later wordt ook literatuur uit die periode met dezelfde terminologie aangeduid. Het bekendste en meteen ook meest omstreden voorbeeld is het proza van de Tsjechische schrijver Franz Kafka (1883-1924). Stefan de Winter beschouwt Kafka als 'Vorläufer und vielleicht hervorragendster Vertreter'³¹ van het magisch realisme en ook de Canadese literatuurwetenschapper Amaryll Chanady benadert Kafka's korte verhaal *Die Verwandlung* (1915) in het licht van het magisch realisme. Daartegenover staat Bowers' problematisering van die benadering, waarbij ze de magisch-realistische analyse van Kafka's werk om verschillende redenen afwijst.³² Het staat echter buiten kijf dat Kafka een belangrijke inspiratiebron was voor nogal wat magisch-realistische schrijvers.

Na de Tweede Wereldoorlog grijpen heel wat auteurs naar magische elementen om hun fictionele wereld vorm te geven. De Duitse Nobelprijswinnaar Günter Grass schreef zich met zijn roman *Blechtrommel* (1959) in deze traditie in. De auteur blikt terug op zijn jeugd jaren waarin hij geconfronteerd werd met een extreemrechtse perceptie van de werkelijkheid. Grass creëert – door middel van literatuur – een eigen werkelijkheid teneinde zich te wapenen tegen de verstoorde en geperverteerde waarneming ten gevolge van de terreurdaden tijdens de oorlog. Hij stelt een absolute waarheid ter discussie door gebruik te maken van het magisch realisme en bovendien een onbetrouwbare verteller aan het woord te laten.³³ Zelf verklaart

---

³⁰ Maggie Ann Bowers, *Magica(al) realism*, 65.

³¹ Stefan de Winter, 'Der Magische Realismus und die Dichtung Hermann Kasacks', in: *Studia Germanica Gandensia* 3, 1961, 257.

³² Maggie Ann Bowers, *Magica(al) realism*, 27.

³³ *Ibidem*, 63.

Grass zijn literaire activiteit als volgt: ‘Inmitten des Geschehens zu sein, sich aber die Ohren zuzuhalten, um nicht hören zu müssen, was die anderen sagen, und die eigene Version der Dinge ungestört zurechtlügen zu können’.³⁴

Daarnaast wordt ook Patrick Süskinds roman *Das Parfum* (1985) vaak genoemd met betrekking tot magisch-realistische literatuur. De roman presenteert de wereld door de ogen van een man met een bovennatuurlijk reukorgaan. Geleidelijk wordt de lezer steeds meer in die wereld gezogen en wanneer de man een seriemoordenaar blijkt te zijn, is het voor de lezer moeilijk zich van de intussen vertrouwde perceptie te distantieëren.³⁵ In dit verhaal kunnen we een kritiek op de geschiedenis van Duitsland herkennen, die getekend wordt door een massa mensen die zich achter de werkelijkheidsperceptie van één figuur of partij scharden.³⁶

2.3.2. De Nederlandstalige literatuur

Ook in de Nederlandstalige literatuur die tijdens en na de Tweede Wereldoorlog voortgebracht is, merken we dat heel wat auteurs aandacht besteden aan het bovennatuurlijke en aan de droom.³⁷ Die tendens vindt onder andere haar neerslag in de magisch-realistische literatuur die in de jaren veertig door Johan Daisne (1912-1978) in het Nederlands taalgebied geïntroduceerd werd.³⁸ Hij schreef niet alleen magisch-realistische romans zoals *De trap van steen en wolken* (1942), *De man die zijn haar kort liet knippen* (1947) en *De trein der traagheid* (1950) waarin droom en werkelijkheid in elkaar overvloeien, maar reflecteerde ook geregeld over zijn visie op de werkelijkheid.

In *Wat is magisch realisme?* (1958) verduidelijkt hij zijn opvattingen: ‘Droom en werkelijkheid vormen dus de twee polen van de menselijke conditie, en het is door het magnetisme van deze polen dat de magie ontstaat, met name wanneer er een vonk overslaat’.³⁹ Zijn visie werd sterk beïnvloed door de filosofie van Plato. Daisnes magisch

---

³⁴ Mathias Mertens e.a., ‘Günter Grass’, in: Heinz Ludwig Arnold (red.), *Kritisches Lexikon zur deutschsprachigen Gegenwartsliteratur*. München, Text und Kritik, 1978-.

³⁵ Maggie Ann Bowers, *Magica(al) realism*, 64.

³⁶ Eckhard Franke, ‘Patrick Süskind’, in: Heinz Ludwig Arnold (red.), *Kritisches Lexikon zur deutschsprachigen Gegenwartsliteratur*. München, Text und Kritik, 1978-.

³⁷ Hugo Brems, *Altijd weer vogels die nesten beginnen. Geschiedenis van de Nederlandse literatuur 1945-2005*. Amsterdam, Bert Bakker, 2006, 164.

³⁸ Christiane van de Putte, *De magisch-realistische romanpoëtica in de Nederlandse en Duitse literatuur*. Leuven, Bureau du Recueil, 1979, 31.

³⁹ Johan Daisne, *Wat is magisch realisme? Een kort essay over letterkunde en magie*. Parijs, Manteau, 1973 [1958], 14-15.

realisme heeft tot doel de alledaagse werkelijkheid met de bovenzinnelijke ideeënwereld te verbinden.⁴⁰ Alleen zo kan de volledige werkelijkheid weergegeven worden.

Hubert Lampo (1920-2006) trad een aantal jaren later in de voetsporen van Daisne. In de jaren zestig beleefde hij zijn magisch-realistische hoogtepunt met zijn roman *De komst van Joachim Stiller* (1960). In deze roman komen heel wat buitengewone toevalligheden en raadselachtige gebeurtenissen samen die de rationele orde verstoren.⁴¹ Het magische aspect van Lampo's literaire productie kunnen we – net als bij Daisne – in een maatschappelijke context plaatsen:

Ik droomde inderdaad van een wereld zonder schrijnend verdriet om de teloorgang van een vervoerende illusie, een wereld zonder het bestendig dreigende gevaar van een nieuwe oorlog en van een gewelddadige, niets of niemand ontziende bezetting door één of andere troep hersengespoelde sadisten.⁴²

De archetypeler van de Duitse psychoanalyticus Carl Gustav Jung ligt aan de basis van Lampo's opvattingen. De Vlaamse auteur benadert de inspiratie van een schrijver als de openbaring van het onderbewustzijn.⁴³ Die typisch menselijk aangeboren ervaringen noemt Jung 'archetypen'.⁴⁴ De magisch-realist doet op die manier dienst als 'de geestelijke polarisator van het collectief onbewuste',⁴⁵ d.w.z. 'hij [zet] de potentieel aanwezige archetypische krachten dynamisch om in *schijnbaar herkende* en zeker als vertrouwd ervaren beelden en situaties'.⁴⁶ De synthese van realisme en het archetypische dat hier achter verborgen zit, bracht Lampo tot de volgende formule: '*Magisch-realisme = realiteit + actief geïntegreerd archetype*'.⁴⁷

We stellen vast dat beide Vlaamse auteurs in hun teksten geen genoegen stellen met de zintuiglijk waarneembare wereld maar ook de verborgen bovennatuurlijke werkelijkheid aanwezig willen stellen. In het magisch realisme vermengen de twee werelden zich en kunnen we volgens Van den Braembussche over 'een transfiguratie' van de alledaagse werkelijkheid

---

⁴⁰ Hugo Brems, *Altijd weer vogels die nesten beginnen*, 167.

⁴¹ Hugo Brems, *Altijd weer vogels die nesten beginnen*, 169.

⁴² Hubert Lampo, *De wortels van de verbeelding. De Wrocław-colleges over het magisch realisme*. Amsterdam, Meulenhoff, 1993, 18.

⁴³ G.J. van Bork e.a., 'Magisch realisme', in: *Algemeen letterkundig lexicon*, 2012, geraadpleegd op 24 maart 2014 op http://www.dbnl.org/tekst/dela012alge01_01/dela012alge01_01_02158.php

⁴⁴ Christiane van de Putte, *De magisch-realistische romanpoëtica in de Nederlandse en Duitse literatuur*, 56.

⁴⁵ Hubert Lampo, *De wortels van de verbeelding*, 53.

⁴⁶ Ibidem.

⁴⁷ Ibidem, 32.

spreken.⁴⁸ Zowel bij Daisne als in het werk van Lampo openbaart de bovennatuurlijke werkelijkheid zich meestal in dromen. De magisch-realistische Nederlandstalige literatuur lijkt in dit opzicht een nauwere band met het surrealisme te onderhouden.⁴⁹

Daarnaast merken we magisch-realistische sporen in de Nederlands-Indische literatuur van Louis Couperus (1863-1923) en Hella S. Haasse (1918-2007). Couperus plaatst in *De stille kracht* (1900) twee uiteenlopende werelden, die gepaard gaan met een verschillende werkelijkheidservaring, tegenover elkaar. Enerzijds gaat het over de wereld van de Nederlandse kolonisten, waar regels en wetten het imperialistisch systeem domineren. Aan de andere kant schetst Couperus een beeld van de inheemse Indische wereld, die onder andere belang hecht aan “zwarte magie”. Dit is hun ‘stille kracht [...] tegen de luide kracht van het koloniale systeem’.⁵⁰ Ook in zijn roman *De ongelukkige* (1915) is er sprake van botsende culturen, die aanleiding geven tot ‘hybridisering’.⁵¹ Net als Couperus speelt Haasse in haar proza met verschillende werkelijkheidspercepties, waarbij de grens tussen verbeelding en realiteit vervaagt. Naar aanleiding van de publicatie van de postume verhalenbundel *Maanlicht* (2012) schreef de Nederlandse critica Fleur Speet het volgende: ‘Steeds gaat daarbij de verbeelding met de personages aan de haal, de droomwereld wordt reëel’.⁵²

2.4. Magisch realisme in de Engelstalige literatuur

In de Engelstalige literatuur ontstond in de vroege jaren zeventig van de twintigste eeuw een magisch-realistische literatuur in Canada, West-Afrika en de Verenigde Staten. In de decennia die daar op volgen, dijt deze tendens uit naar alle windstreken van de wereld, onder meer India, de Caraïben en Groot-Brittannië.⁵³ Heel wat schrijvers die in deze gebieden werkzaam zijn, hebben affiniteit met verschillende culturen en/of verbleven reeds op verscheidene locaties. Om die reden is het moeilijk deze auteurs in een welbepaald natiegerelateerd

---

⁴⁸ Antoon van den Braembussche, ‘Het unheimliche. Het magisch-realisme en het wezen van de kunst’, 97.

⁴⁹ Maggie Ann Bowers, *Magica(al) realism*, 62.

⁵⁰ Peter van Zonneveld, ‘Indische literatuur van de twintigste eeuw’, in: *Europa Buitengaats. Koloniale en postkoloniale literaturen in Europese talen*. Amsterdam, Bert Bakker, 2002, 134.

⁵¹ Jaap Goedegebuure, ‘De onzegbare geur van den Islam. Over *De ongelukkige*’, in: *Arabesken* 38, 2011, 8. Tevens beschikbaar op de website van het Louis Couperus Genootschap: <http://www.louiscouperus.nl/publicaties/artikelen/de-onzegbare-geur-van-den-islam/>, geraadpleegd op 18 april 2014.

⁵² Fleur Speet, ‘Donkere verhalen uit de nalatenschap van Hella Haasse’, in: *De Morgen* 29/09/2012. Tevens beschikbaar op <http://www.demorgen.be/dm/nl/1006/Kunst-Literatuur/article/detail/1508634/2012/09/29/Donkere-verhalen-uit-de-nalatenschap-van-Hella-Haasse.dhtml>

⁵³ Maggie Ann Bowers, *Magica(al) realism*, 47.

literatuursysteem onder te brengen en bespreken we hun werk – naar analogie met het overzichtswerk van Bowers – binnen de ruime categorie van de Engelstalige literatuur.⁵⁴

In deze taalgebonden categorie kunnen we een aantal verbanden tussen de genoemde regio's aantonen. Eerst en vooral valt het politieke karakter van het magisch realisme in de Engelstalige literatuur op. Auteurs schrijven vanuit een bepaald standpunt zoals een feministisch of antikolonialistisch perspectief.⁵⁵ Met hun schrijfact positioneren ze zich buiten het culturele en literaire centrum.⁵⁶ Daarnaast produceren ze een eigen magisch-realistische vorm die zowel door de Europese als door de Latijns-Amerikaanse variant beïnvloed werd.⁵⁷ In hun literatuur willen ze een eigen cultuur en mythologie in of soms tegenover de dominante westerse cultuur positioneren.⁵⁸ Anderzijds bestaan er grote verschillen tussen de diverse manifestaties van magisch realisme in de Engelstalige literatuur. In de volgende alinea's lichten we een aantal prominente tendensen en figuren toe en trachten daarbij de typerende karaktereigenschappen aan te stippen die hen onderscheidt van anderen. We beperken ons hierbij tot drie regio's, meer bepaald Canada, India en West-Afrika.

2.4.1. Canada

Canada, dat lange tijd gebukt ging onder Britse overheersing, poogt vanaf de jaren zeventig een onafhankelijke natie te ontwikkelen met een eigen identiteit. Die zoektocht werd onder andere in de magisch-realistische literatuur van Robert Kroetsch (1927-2011) en Jack Hodgins gereflecteerd.⁵⁹ Beiden waren actief in de marge van het culturele leven, meer bepaald in het westen van het land. Daarnaast is er ook kritisch en theoretisch over het concept nagedacht.⁶⁰ Amaryll Chanady maakte in dit opzicht grote naam met toonaangevende wetenschappelijke studies die het magisch realisme centraal stellen.

Kroetschs bekendste roman *What the Crow Said* (1978) stelt vragen bij het opkomend nationaal bewustzijn. De Canadese schrijver zet zich af tegen een stereotiepe Canadese identiteit die vaak van buitenaf bepaald wordt. Hij pleit voor culturele diversiteit, waarbij niet

---

⁵⁴ Maggie Ann Bowers, *Magica(al) realism*, 49.

⁵⁵ Ibidem, 47.

⁵⁶ Ibidem, 38.

⁵⁷ Ibidem, 47.

⁵⁸ Ibidem, 48.

⁵⁹ Ibidem, 49.

⁶⁰ Suzanne Baker, 'Binarism and duality. Magic realism and postcolonialism', in: *Journal of the South Pacific Association for Commonwealth Literature and Language Studies* 36, 1993, geraadpleegd op 12 februari 2014 op <http://www.mcc.murdoch.edu.au/ReadingRoom/litserve/SPAN/36/Baker.html>

enkel rekening wordt gehouden met grootsteden als Toronto en Quebec – die nog sterk naar Groot-Brittannië en de Verenigde Staten leunen – maar ook met het rurale westen, waar de auteur zelf vandaan komt.⁶¹ In *What the Crow Said* thematiseert hij de orale verteltraditie waarin nationale mythen aan bod komen.⁶² Literatuurwetenschapper Beata Gesicka wijst bovendien op het belang van het carnavaleske in de roman van Kroetsch.

Daarnaast wordt ook Jack Hodgins vaak met het magisch realisme verbonden. Hij schreef in 1977 de antikolonialistische roman *The Invention of the World*. Onverklaarbare gebeurtenissen en mythische elementen dragen bij tot het magische aspect van de roman.⁶³ Daarnaast problematiseert hij het concept waarheid door de subjectiviteit ervan te benadrukken.⁶⁴ Sinds het optreden van Kroetsch en Hodgins werd een magisch-realistische schrijftuur steeds meer aangewend door Canadese auteurs die zich vaak in de periferie van het literaire veld bewegen.⁶⁵

2.4.2. India: Salman Rushdie

Een niet te missen auteur in deze context, die bovendien een levend voorbeeld is van wat een transnationaal en transcultureel bestaan inhoudt, is Salman Rushdie. Hij is geboren in India, woonde een tijd lang in Pakistan en verhuisde later naar Groot-Brittannië.⁶⁶ Zijn bekendste roman *Midnight's Children* (1980) thematiseert het contact met verschillende culturen. Hij bekritiseert de pogingen die na de onafhankelijkheid van India (1947) ondernomen zijn om de herboren natie een eigen culturele en politieke identiteit te verschaffen. Rushdie wijst er op dat de invloed van de Europese kolonisator nooit volledig uitgewist kan worden en zoekt naar

---

⁶¹ W.M. Verhoeven, 'De Engels-Canadese literatuur. Van een koloniale naar een post-koloniale identiteit', in: Theo D'haen (red.), *Europa Buitengaats. Koloniale en postkoloniale literaturen in Europese talen*. Deel 1. Bert Bakker, Amsterdam, 2002, deel 1, 478.

⁶² Beata Gesicka, 'On the Carnavalesque in Magical Realism. Reflexions on Robert Kroetsch's *What the Crow Said*', in: *Canadian Review of Comparative Literature* 30, 2, 2003, 394.

⁶³ Jeanne Delbaere-Garant, 'Psychic Realism, Mythic Realism, Grotesque Realism. Variations on Magic Realism in Contemporary Literature in English', in: Lois Parkinson Zamora & Wendy B. Faris (red.), *Magical Realism. Theory, History, Community*. Durham & Londen, Duke University Press, 1995, 256.

⁶⁴ Maggie Ann Bowers, *Magical(al) realism*, 51.

⁶⁵ *Ibidem*, 52.

⁶⁶ Maria Elizabeth Alberts, 'n *Eiesoortige Afrikaanse Magiese Realisme na aanleiding van die werk van André P Brink en Etienne van Heerden*. Onuitgegeven dissertatie. Universiteit Johannesburg, 2005, 66.

een synthese van culturen en religies. De auteur beschouwt de hybride identiteit juist als een kracht voor het land.⁶⁷

In *Midnight's Children* staat de geschiedenis van India centraal. De hoofdpersonages, de middernachtskinderen, bezitten magische krachten waaronder een telepathische gave.⁶⁸ Rushdie gebruikt de mogelijkheden van het magisch realisme, dit is in zijn geval een combinatie van surrealistische invloeden uit Europa en mythische tradities van het Zuiden,⁶⁹ teneinde sociale en politieke kritiek te uiten. Rushdie houdt niet enkel vast aan een diversiteit van culturen, maar gelooft sterk in de pluraliteit van de waarheid. Hij verzet zich tegen een alomvattende visie op het verleden en toont met het naast elkaar bestaan van een magische en realistische wereld aan dat waarheid altijd polyfoon is.⁷⁰

2.4.3. West-Afrika

Op het Afrikaanse continent ontwikkelde zich aan het einde van de twintigste eeuw een magisch-realistische traditie in het Westen, met schrijvers als Ben Okri, Syl Cheney-Coker en B. Kojo Laing als bekendste representanten. Cooper wijdt de opkomst van het regionale magisch realisme aan het transitioneel karakter van de West-Afrikaanse gemeenschap, namelijk de vermenging van inheemse gebruiken en kapitalistische ontwikkelingen, wat resulteerde in een 'social patchwork'.⁷¹ Aan de hand van elementen uit de orale verhaaltraditie en lokale mythen en religies, zoals het Yoruba-geloof in Nigeria, trachten deze schrijvers het verleden te verwerken.⁷² Op die manier banen ze zich een weg naar een identiteit die nieuw gedefinieerd dient te worden na een lange periode van kolonisatie en onderdrukking. Alberts spreekt in deze context van een 'proses van nasionale heling'.⁷³

De Nigeriaan Ben Okri (1959) schreef in 1991 zijn veelgeprezen roman *The Famished Road*. Hierin beschrijft hij het leven van een *abiku*-kind, d.i. een kind dat zowel in de wereld van de

---

⁶⁷ Aleid Fokkema, 'Over de symboliek van een verroeste wereldbol. De Indiase roman in het Engels', in: Theo D'haen (red.), *Europa Buitengaats. Koloniale en postkoloniale literaturen in Europese talen*. Deel 1. Bert Bakker, Amsterdam, 2002, deel 1, 439.

⁶⁸ Ibidem, 450.

⁶⁹ Maggie Ann Bowers, *Magica(al) realism*, 47.

⁷⁰ Ines Mzali, *Approaching the Real through Magic Realism. Magic Realism in Contemporary Indian Literature in English*. Onuitgegeven dissertatie. Universiteit Concordia, Montreal, 2003, 57.

⁷¹ Brenda Cooper, *Magical Realism in West African Fiction. Seeing with a third eye*. Londen & New York, Routledge, 1998, 15.

⁷² Maggie Ann Bowers, *Magica(al) realism*, 56.

⁷³ Maria Elizabeth Alberts, 'n Eiesoortige Afrikaanse Magiese Realisme na aanleiding van die werk van André P Brink en Etienne van Heerden, 73.

levenden als in de wereld van de doden vertoeft.⁷⁴ Hij plaatst het kind in een gemeenschap die bepaald wordt door opposities, zoals traditie en verandering, het wetenschappelijke en het magische, enzovoort. Ten gevolge van de vervaging van de grenzen tussen die opposities ontstaat een ‘hibriede wêreld’.⁷⁵

3. Magisch realisme als veelvoud

Dit overzicht bevestigt het eerder geformuleerde vermoeden, dat het moeilijk – zo niet onmogelijk – is een eenduidige omschrijving van de term magisch realisme te geven. We stellen vast dat de term, afhankelijk van de auteur, de locatie en het tijdstip, op een andere manier ingevuld wordt. Magisch realisme wordt niet alleen een verschillende betekenis toegekend in de respectievelijke literaire systemen maar heeft ook vaak binnen eenzelfde systeem meerdere varianten. Toch trachten we tot een plausibele beschrijving te komen die de term zo goed mogelijk vat en een ruime toepassing mogelijk maakt. Daarnaast bespreken we een aantal essentiële kenmerken van magisch-realistisch proza. In 3.3. besteden we aandacht aan het belang van de culturele, maatschappelijke en politieke context voor de ontwikkeling van een dergelijke schriftuur. Tot slot werpen we kort een blik op het verband tussen magisch realisme en surrealisme enerzijds en het groteske en carnivaleske anderzijds.

3.1. Een begripsomschrijving

Het magisch realisme brengt – zoals de samengestelde term aangeeft – twee werkelijkheidspercepties samen. Naast het door logica bepaalde, zintuiglijk waarneembare perspectief op de werkelijkheid werpen magisch-realistische teksten ook licht op een “magische” werkelijkheid, d.i. een verborgen werkelijkheid die onbewust aanwezig is. Literatuurwetenschapper Stephen Slemon benadert deze oppositie als twee discoursen die de strijd aangaan teneinde zich te laten gelden als “het ware discours”.⁷⁶ In dit conflict verschuiven en vervagen de grenzen tussen de genoemde perspectieven. Er ontstaat een hybride “derde ruimte”,⁷⁷ waarin beide percepties gelijkwaardig zijn en met elkaar in dialoog treden. ‘[D]ie magiese [word] as gewoon realities beskryf’ en ‘die oordrewe beskrywing van

---

⁷⁴ Maggie Ann Bowers, *Magica(al) realism*, 56.

⁷⁵ Maria Elizabeth Alberts, *’n Eiesoortige Afrikaanse Magiese Realisme na aanleiding van die werk van André P Brink en Etienne van Heerden*, 74-75.

⁷⁶ Stephen Slemon, ‘Magic Realism as Postcolonial Discourse’, in: Lois Parkinson Zamora & Wendy B. Faris (red.), *Magical Realism. Theory, History, Community*. Durham & Londen, Duke University Press, 1995, 410.

⁷⁷ Maria Elizabeth Alberts, *’n Eiesoortige Afrikaanse Magiese Realisme na aanleiding van die werk van André P Brink en Etienne van Heerden*, 37.

die realistische [kan] ook magiese kwaliteite' bevatten.⁷⁸ Op die manier wordt het magische inherent aan het realistische, en omgekeerd. Uiteindelijk verwerven we een nieuw en rijker perspectief op de werkelijkheid.

De magisch-realistische traditie die reeds vóór de Tweede Wereldoorlog in Europa en Latijns-Amerika gevestigd wordt en na 1945 internationaal doorbreekt, kunnen we als een reactie op de jarenlange dominantie van het literair realistisch paradigma beschouwen. De realistische esthetica is een product van het rationele denken van het westen en werd ook als importproduct normerend in heel wat kolonies van Europese mogendheden. Zij stelt een mimetische poëtica voorop met de bedoeling een natuurgetrouwe weergave van de werkelijkheid te bieden. In magisch-realistische literatuur staan die conventies onder druk en willen schrijvers zich bevrijden van vastgelegde normen om de realiteit weer te geven, bijvoorbeeld door een ongewoon gebruik van tijd en ruimte. Magisch-realisten wijzen er op dat er verscheidene perspectieven in rekening gebracht dienen te worden. Westerse auteurs uiten op die manier kritiek op hun eigen ingesleten denkpatronen en auteurs van niet-westerse landen bieden alternatieven voor de rationaliteit die in het Westen vaak primeert.⁷⁹

De context waarin het magisch realisme zich manifesteert is van uitzonderlijk belang. De wereld waarin magisch-realistische auteurs zich bewegen, en waarin personages van hun romans gesitueerd worden, is een wereld onder hoogspanning. Heel wat romans stellen zich vragen bij de politieke en sociale orde en nemen vervolgens een "antiburgerlijke positie" in. Het belang van die ideologische context onderzoeken we nader in 3.3.

3.2. Kenmerken van het magisch realisme

3.2.1. Primaire kenmerken

Wendy B. Faris karakteriseert het magisch realisme aan de hand van vijf primaire kenmerken. In de eerste plaats haalt ze het voorkomen van een "irreducible element" of magic' aan, d.i. een bovennatuurlijk element dat we niet met de ons bekende wetten van de logica en causaliteitsdenken kunnen verklaren. Op het niveau van de tekst, d.w.z. in het bewustzijn van de personages, behoren deze magische elementen echter wel tot de werkelijkheid.⁸⁰ Ten tweede krijgen realistische elementen een plaats in het magisch realisme. Zij creëren een

---

⁷⁸ Johan Anker, 'Magiese realisme en die religieuse in *Bidsprinkaan*', in: *Tydskrif vir Letterkunde* 45, 2, 2008, 7.

⁷⁹ Maggie Ann Bowers, *Magic(al) realism*, 1.

⁸⁰ Wendy B. Faris, 'Scheherazade's Children. Magical Realism and Postmodern Fiction', 167.

(fictionele) wereld die gelijkenissen vertoont met de buitentalige werkelijkheid, vaak met historische gebeurtenissen. Het gebruik van details kan dat werkelijkheidseffect stimuleren.⁸¹

De twee werelden bestaan niet naast elkaar maar vloeien in elkaar over. De grenzen tussen beide vervagen, waardoor de gekende logisch gefundeerde werkelijkheid transformeert. Dit komt onder andere tot uiting in de aanwezigheid van doden in de wereld van de levenden. Daarnaast verschuiven de grenzen tussen heden en verleden, feit en fictie.⁸² Ook blijkt die transformatie uit de problematisering van traditionele opvattingen over tijd en ruimte in magisch-realistische literatuur.⁸³

Ten slotte weidt Faris uit over de implicaties van de lectuur van magisch-realistische literatuur. De combinatie van magische en realistische elementen veroorzaakt bij de lezer twijfel over het waarheidsgehalte van de tekst. Voor hem/haar is het niet langer duidelijk wat hij/zij als realiteit en wat als verbeelding moet beschouwen. We kunnen spreken van verschillende gradaties van twijfel naargelang de culturele achtergrond van de lezer; wat voor de ene cultuur als magisch geldt, is dat voor de andere niet.⁸⁴ Omwille van de eerder aangehaalde referentie aan de buitentalige werkelijkheid, gaat de lezer vervolgens ook twijfelen aan zijn eigen ervaringen van de werkelijkheid.⁸⁵

3.2.2. Secundaire kenmerken: historiografie, naïviteit en metafictionaliteit

Faris somt vervolgens enkele secundaire kenmerken op die volgens haar het postmoderne karakter van het magisch realisme aantonen. Wij belichten de ons inziens wezenlijkste kenmerken uit dat lijstje.

In het overzicht van magisch-realistische literatuur springt het historische aspect van dit proza onmiddellijk in het oog. Vaak gaat het om persoonlijke geschiedenissen die symbool staan voor het verleden van een hele natie: ‘The scope of these books largely transcends the individual fate of a few characters in order to constitute an imaginary re-telling of a whole nation through several decades’.⁸⁶ De auteurs van de meeste teksten engageren zich voor de

---

⁸¹ Wendy B. Faris, ‘Scheherazade’s Children. Magical Realism and Postmodern Fiction’, 169.

⁸² Ibidem, 172.

⁸³ Ibidem, 173.

⁸⁴ Ibidem, 171.

⁸⁵ Johan Anker, ‘Aspekte van die magiese realisme in enkele Afrikaanse romans’, in: *Stilet* 15, 1, 2003, 224.

⁸⁶ Jean-Pierre Durix, *Mimesis, Genres and Post-Colonial Discourse. Deconstructing Magic Realism*. Londen, MacMillan, 1998, 116.

representatie van de geschiedenis van hun land.⁸⁷ De historische bronnen waarop ze hun ficties baseren, beperken zich niet tot schriftelijke documenten maar brengen ook orale overleveringen, bijvoorbeeld lokale mythen, in rekening.⁸⁸ Dat impliceert dat zowel historische gebeurtenissen als mythen bijdragen tot het collectief geheugen.⁸⁹

Faris wijst daarnaast, net als heel wat andere literatuurwetenschappers, op de naïviteit van de vertelinstantie: ‘Wonders are recounted largely without comment, in a matter-of-fact way, accepted – presumably – as a child would accept them, without undue questioning or reflection’.⁹⁰ Een naïeve verteller, soms in de gedaante van een kind, staat open voor het magische dat in andere omstandigheden vaak wordt afgewezen op basis van een rationeel denkpatroon. David K. Danow haalt bovendien aan dat de oorsprong van het magisch realisme misschien wel in het bewustzijn van een kind schuilgaat, waar fantasie vaak de bovenhand neemt.⁹¹ Ook Daisne maakt die associatie en verlangt de kinderlijke staat opnieuw te beleven.⁹²

Een derde secundaire eigenschap die heel wat magisch-realistische teksten gemeenschappelijk hebben, is metafictionaliteit. Het vervagen van de grenzen tussen feit en fictie kan een tweeledig effect met zich meebrengen. Enerzijds wijst de tekst op de beperkingen van fictie door de relatie tussen taal en de buitentalige werkelijkheid te problematiseren.⁹³ Wanneer we de werkelijkheid representeren, gaat het steeds om een constructie die gebaseerd is op een persoonlijke perceptie.⁹⁴ Anderzijds worden de mogelijkheden van fictie geëxploiteerd. Elke auteur biedt door middel van zijn persoonlijke visie en eigen fictionele wereld kennis over de wereld; vaak als alternatief voor een werkelijkheidsperceptie die lange tijd het enig gedulde discours was.⁹⁵ Er zijn echter ook stemmen die metafictionaliteit afwijzen als voorwaarde om van magisch realisme te kunnen spreken, zoals Hans Bertens en Theo D’haen. Zowel het proza van Daisne en Lampo als de literaire productie van Márquez en anderen kan magisch-

---

⁸⁷ Jean-Pierre Durix, *Mimesis, Genres and Post-Colonial Discourse*, 25.

⁸⁸ Wendy B. Faris, ‘Scheherazade’s Children. Magical Realism and Postmodern Fiction’, 182.

⁸⁹ Ibidem, 170.

⁹⁰ Ibidem, 177.

⁹¹ David K. Danow, *The spirit of carnival. Magical realism and the grotesque*. Lexington, University Press of Kentucky, 1995, 70.

⁹² Johan Daisne, *Wat is magisch realisme?*, 11.

⁹³ Johan Anker, ‘Aspekte van die magiese realisme in enkele Afrikaanse romans’, 224.

⁹⁴ Jean-Pierre Durix, *Mimesis, Genres and Post-Colonial Discourse*, 135.

⁹⁵ Anne Hegerfeldt, ‘Contentious Contributions. Magic Realism goes British’, in: *Janushead* 5, 2, 2002, 78.

realistisch genoemd worden, maar de Vlaamse vorm bezit volgens hen – in tegenstelling tot de Latijns-Amerikaanse variant – geen metafictioneel karakter.⁹⁶

3.3. Het belang van de culturele, maatschappelijke en politieke context

Literatuurtheoretici die zich in het magisch realisme verdiepten, zoals Bowers, Cooper en Faris, wijzen op het belang van de maatschappelijke, culturele, politieke en sociale context waarin deze literaire tendens ontstaat. Een verschillende context leidt tot een andere concretisering van het magisch realisme. Bijgevolg kunnen we de context als een variabele beschouwen die gedeeltelijk verantwoordelijk is voor de grote verscheidenheid binnen het magisch realisme.

Allereerst is de relatie tussen taal en de buitentalige werkelijkheid onderhevig aan variatie, d.w.z. een woord kan wereldwijd verscheidene invullingen krijgen. Ook de term magisch is een constructie die geen universele geldigheid geniet maar door een culturele context bepaald wordt. Bowers concludeert het volgende: ‘magic realism and magical realism have as many forms of magic and the magical in them as the number of cultural contexts in which these works are produced throughout the world’.⁹⁷ We kunnen bijvoorbeeld veronderstellen dat westerlingen, die rationaliteit vaak laten primeren, een welbepaald voorval vlugger magisch zullen noemen dan inwoners van Latijns-Amerika, wier leven ook door mythen wordt vormgegeven.

Ook de maatschappelijke en politieke omgeving waarin de schrijvers van magisch-realistische teksten opgroeiden, is van uitzonderlijk belang. Die context wordt meestal gekarakteriseerd door politieke onrechtvaardigheid en een totalitair bewind.⁹⁸ De auteurs zijn geconfronteerd met een situatie waarbij maar één welbepaalde visie op de werkelijkheid getolereerd wordt. Alles wat niet voldeed aan dat ideaalbeeld, had geen overlevingskans. Tijdens de naweeën van zo’n periode vragen deze auteurs door middel van hun magisch-realistische literatuur aandacht voor datgene wat jarenlang onderdrukt werd.⁹⁹ Deze tendens loopt als een rode draad door het historisch overzicht, die ons in de mogelijkheid stelt om uiteenlopende auteurs zoals Daisne, Márquez, Grass en Rushdie te verbinden.

---

⁹⁶ Hans Bertens & Theo D’haen, *Het postmodernisme in de literatuur*. Amsterdam, De Arbeiderspers, 1988, 81-82.

⁹⁷ Maggie Ann Bowers, *Magic(al) realism*, 5.

⁹⁸ Wendy B. Faris, ‘Scheherazade’s Children. Magical Realism and Postmodern Fiction’, 179.

⁹⁹ Jean-Pierre Durix, *Mimesis, Genres and Post-Colonial Discourse*, 120.

3.3.1. Postkolonialisme

Voor veel niet-westerse magisch-realisten betekent de politieke onrechtvaardigheid concreet een (post)koloniale situatie. De voorbije decennia werd heel wat aandacht besteed aan het magisch realisme als postkoloniaal discours. Alvorens in te gaan op het verband tussen beide dienen we het begrip “postkoloniale literatuur” af te bakenen. Theo D’haen reikt in *Europa buitengaats* de volgende definitie aan:

“Postkoloniale literatuur” dateert overwegend, hoewel niet noodzakelijk, van na de onafhankelijkheid van een kolonie en is geschreven door (ex-)gekoloniseerden, in de taal van de (ex-)kolonisator. Ze kijkt vanuit de (ex-)koloniale periferie naar het vroegere – en vaak de facto ook nog huidige – machtscentrum, en naar de eigen omgeving. Ze is zich daarbij scherp bewust van haar tweeslachtige relatie tot de cultuur en literatuur van het moederland: enerzijds zet ze zich ertegen af, anderzijds is ze er onlosmakelijk mee verbonden qua taal en traditie.¹⁰⁰

Die begripsverklaring biedt ons de mogelijkheid parallellen te trekken met de omschrijving van het magisch realisme. Heel wat auteurs bedienen zich van een magisch-realistische schriftuur om vanuit die ‘(ex-)koloniale periferie’ een eigen beeld van het verleden te scheppen. Daarnaast zit de bovengenoemde ‘tweeslachtige relatie’ reeds vervat in de term magisch realisme. Enerzijds wordt de inheemse magische werkelijkheid gerepresenteerd, en anderzijds krijgt het realisme, kenmerkend voor het wereld- en mensbeeld van de kolonisator, een plaats. Die ambiguïteit vinden we ook terug in Stephen Slemons essay ‘Magical Realism as Postcolonial Discourse’ (1995). Hij omschrijft magisch realisme in een postkoloniale context als ‘a dialectic between “codes of recognition” inherent within the inherited language and those imagines, utopian, and future-oriented codes that aspire towards a language of expressive, local realism, and a set of “original relations” with the world’.¹⁰¹ De dialectiek tussen de twee codes wordt weerspiegeld in de onophoudelijke strijd tussen het magische en het realistische.¹⁰²

---

¹⁰⁰ Theo D’haen, *Inleiding*, in: Theo D’haen (red.), ‘Europa buitengaats. Koloniale en postkoloniale literaturen in Europese talen’. Deel 1. Amsterdam, Bert Bakker, 2002, 12.

¹⁰¹ Stephen Slemon, ‘Magic Realism as Postcolonial Discourse’, 411.

¹⁰² Maria Elizabeth Alberts, *’n Eiesoortige Afrikaanse Magiese Realisme na aanleiding van die werk van André P Brink en Etienne van Heerden*, 37.

Ex-kolonies omvatten vaak verschillende culturen en volkeren, die na de onafhankelijkheid een manier trachten te vinden om opnieuw samen te leven. Ze willen de onderwaardering van bepaalde culturen en gemeenschappen achter zich laten en multiculturaliteit cultiveren in hun herboren natie. Het magisch realisme biedt een uitstekend middel om die hybriditeit weer te geven in een literaire vorm. Magisch-realisten benadrukken ‘grenzen, overgangsituaties en verandering’,¹⁰³ wat zowat de sleutelbegrippen zijn met betrekking tot een postkoloniale context.

In het creëren van een nieuwe natie is identiteit een centraal begrip. Na een periode van vreemde overheersing is het van groot belang de eigen identiteit opnieuw te definiëren. De verwerking van het verleden speelt hier een prominente rol. Auteurs die in deze omstandigheden opgroeiden, pogen met het magisch realisme een alternatieve blik op het koloniale verleden te bieden. Verborgene gebeurtenissen en gemarginaliseerde gemeenschappen krijgen een plaats in het verleden, waar zij na langdurige kolonisatie van vervreemd waren.¹⁰⁴ Met een nieuw gebruik van taal, een nieuwe vorm van literatuur, wil de auteur zich het verleden opnieuw eigen maken en ervoor zorgen dat vele zaken niet in de vergetelheid geraken. Je zou hem/haar als een ‘preserver of historical memory’ kunnen beschouwen.¹⁰⁵

3.4. Magisch realisme en surrealisme

Het surrealisme van André Breton wordt vaak aangehaald als een belangrijke voedingsbodem voor heel wat magisch-realistische auteurs. Niet alleen de vroegste Latijns-Amerikaanse representanten, onder wie Alejo Carpentier en Arturo Uslar Peitri, die tijdens hun verblijf in Parijs met de surrealistische beweging kennis maakten, maar ook Johan Daisne en Hubert Lampo beriepen zich op surrealistische ideeën. We trachten in de volgende alinea’s op een aantal raakvlakken te wijzen maar ook vooral het onderscheid tussen het magisch realisme en het surrealisme aan te tonen.

In het *Letterkundig lexicon voor de neerlandistiek* wordt surrealisme omschreven als een ‘beweging in de kunst’ die gekenmerkt wordt door een streven naar ‘een mentaliteitsverandering waarin ruimte zou zijn voor de irrationele kanten van de mens, het

---

¹⁰³ H.P. van Coller, ‘Het magisch realisme in enkele recente Afrikaanse romans’, 108.

¹⁰⁴ Jean-Pierre Durix, *Mimesis, Genres and Post-Colonial Discourse*, 128-129.

¹⁰⁵ *Ibidem*, 126.

onder- of onbewuste, de intuïtie, de droom'.¹⁰⁶ Teneinde het irrationele van de mens in hun literatuur te evoceren, maken surrealisten gebruik van de *écriture automatique*, die vaak resulteerde in een opeenstapeling van vrije associaties. De surrealistische beweging in het Europa van de vroege twintigste eeuw wordt gekenmerkt door een vrijheidsstreven; niet alleen psychologisch maar ook op maatschappelijk en politiek vlak.¹⁰⁷ In dit opzicht bieden surrealisten weerstand tegen het totalitarisme dat destijds Europa beheerste.

Uit bovenstaande omschrijving blijkt dat magisch realisme en surrealisme, beide ontstaan aan het begin van de twintigste eeuw, aandacht besteden aan de irrationele werkelijkheid. Op die manier verzetten ze zich tegen het toenmalige dominante literaire discours, dat gedomineerd werd door mimetische representaties van de (rationele) werkelijkheid. Bovendien stellen zowel het magisch realisme als het surrealisme de alomtegenwoordigheid van een eendimensionaal discours ter discussie door een alternatieve visie op de werkelijkheid aan te bieden.¹⁰⁸

Naast de raakvlakken tussen beide literaire tendensen onderscheiden ze zich van elkaar, voornamelijk in de manier waarop ze hun gemeenschappelijk streven vormgeven. In tegenstelling tot het magisch realisme, waar we een combinatie van rationaliteit en verbeelding vinden, predikt Breton een 'automatisch schrijven [...] zonder inmenging van de ratio'.¹⁰⁹ Ook Van Bork e.a. beschouwen de uitschakeling van het verstand 'ten voordele van het on(der)bewuste' als het cruciale verschil met het magisch realisme.¹¹⁰

Literatuurwetenschappers halen een tweede verschilpunt aan. Het surrealisme richt zich op het on(der)bewuste van het individu en sluit in dit opzicht aan bij de psychoanalyse van Freud. In magisch-realistische literatuur staat daarentegen niet zozeer het individuele maar het collectieve bewustzijn centraal. Het gedachtegoed van Carl Gustav Jung kan hier als filosofische basis gelden.¹¹¹ Dit distinctieve kenmerk gaat gepaard met een bijkomend verschil: 'Magic realism, unlike [...] the surreal, presumes that the individual requires a bond

---

¹⁰⁶ P.J. Verkruijsse e.a., 'Surrealisme', in: Idem (red.), *Letterkundig lexicon voor de neerlandistiek*, 2002, geraadpleegd op 25 april 2014 op http://www.dbnl.org/tekst/bork001lett01_01/bork001lett01_01_0020.php#s264

¹⁰⁷ Maria Elizabeth Alberts, 'n *Eiesoortige Afrikaanse Magiese Realisme na aanleiding van die werk van André P Brink en Etienne van Heerden*, 33.

¹⁰⁸ Ibidem, 35.

¹⁰⁹ P.J. Verkruijsse e.a., 'Surrealisme'.

¹¹⁰ G.J. van Bork e.a., 'Magisch realisme'.

¹¹¹ John Burt Foster Jr., 'Magical Realism, Compensatory Vision, and Felt History. Classical Realism Transformed in *The White Hotel*', in: Lois Parkinson Zamora & Wendy B. Faris (red.), *Magical Realism. Theory, History, Community*. Durham & Londen, Duke University Press, 1995, 270.

with the traditions and the faith of the community, that s/he is historically constructed and connected'. Het surrealisme wil daarentegen breken met elke vorm van traditie of geloof.¹¹²

Toch is de lijn tussen magisch realisme en surrealisme niet steeds duidelijk te trekken en kunnen we beter van een continuüm spreken. Sommige literaire systemen of bepaalde auteurs leunen in hun magisch-realistische schrijftuur meer aan bij het surrealisme dan andere(n). Zo speelt de droom, die vaak als een typisch element van het surrealisme wordt aangeduid, een belangrijke rol in het Nederlandstalig magisch realisme. We stellen in het algemeen vast dat het Europees magisch realisme vaker surreële karakteristieken vertoont.

3.5. Het carnavaleske en het groteske in het magisch realisme

Het magisch realisme onderhoudt niet alleen een nauwe band met het surrealisme maar maakt ook gebruik van groteske en carnavaleske elementen. Beata Gesicka merkt op: 'what is distinctive of this narrative structure and what changes the significance and function of the magical events is the carnivalesque-grotesque liberating spirit that permeates every magical realist text'.¹¹³

Alvorens bovenstaande beschouwing toe te lichten, verkennen we kort de betekenis van de termen "grotesk" en "carnavalesk". Volgens Van Gorp e.a. verwijst groteske naar 'literaire werken met een grillig en onnatuurlijk karakter', waaruit 'een aberratie van de menselijke normen van harmonie' spreekt. Auteurs van grotesken plaatsen paradoxale elementen naast elkaar en verzetten zich bijgevolg tegen algemeen erkende normen en wetten.¹¹⁴ Vaak wordt dit geconcretiseerd in de vorm van een grotesk lichaam waarbij fysieke eigenschappen, meestal lichaamsopeningen en uitstulpingen, overdreven worden weergegeven.¹¹⁵

Volgens Van Buuren wordt niet alleen de klassieke lichaamscode doorbroken, maar dus ook de code van het realisme.¹¹⁶ Groteske literatuur maakt vaak gebruik van fantastische elementen om de werkelijkheid weer te geven.¹¹⁷ Die grensvervaging veroorzaakt twijfel bij de lezer over 'tot dan toe aanvaarde logische en psychologische wetmatigheden'. Het groteske

---

¹¹² P. Gabrielle Foreman, 'Past-On Stories. History and the Magically Real, Morrison and Allende on Call', in: *Ibidem*, 286.

¹¹³ Beata Gesicka, 'On the Carnavalesque in Magical Realism', 395.

¹¹⁴ G.J. van Bork e.a., 'Groteske', in: *Algemeen letterkundig lexicon*, 2012, geraadpleegd op 26 april 2014 op http://www.dbnl.org/tekst/dela012alge01_01/dela012alge01_01_02249.php

¹¹⁵ Maarten van Buuren, *De boekenpoeper. Het groteske in de literatuur*. Assen, Van Gorcum, 1982, 21.

¹¹⁶ *Ibidem*, 34.

¹¹⁷ *Ibidem*, 36.

biedt derhalve de lezer, door middel van ‘hyperbolisering’, de mogelijkheid de werkelijkheid met andere ogen te bekijken.¹¹⁸

Wolfgang Kayser, die met zijn standaardwerk *Das Grotleske, seine Gestaltung in Malerei und Dichtung* (1957) een invloedrijke stem was in het theoretische debat omtrent het groteske, interpreteerde het groteske als ‘een uiting van levensangst’. Michail Bachtin houdt er een tegenovergestelde visie op na; hij benadert het groteske juist als een uiting van ‘vitaliteit’¹¹⁹ en associeert het groteske met de middeleeuwse volkscultuur, en meer bepaald met het carnaval. Bachtin slaat zo een brug tussen het groteske en het carnavaleske.

De Russische literatuurwetenschapper beschouwt carnaval als ‘een tijdelijke omkering van gevestigde waarden, conventies en normen’ teneinde de soevereiniteit van de gezaghebbende instanties te ondermijnen.¹²⁰ Er wordt een hybride ruimte gecreëerd waar hoog en laag én sacraal en profaan gecombineerd worden. Brenda Cooper heeft het in dit opzicht over ‘the cacophony of carnival syncretism’.¹²¹

We besluiten dat het groteske en carnavaleske elke vorm van harmonie trachten te vervangen door hybriditeit en polyfonie. Magisch-realistische teksten maken gebruik van groteske en carnavaleske technieken, zoals overdrijving en omkering, teneinde de algemene geldigheid van eender welke monologische werkelijkheidsvisie te ondermijnen.¹²² Dankzij ‘the subversive carnivalesque spirit’ worden disparate elementen gecombineerd met als doelstelling het arbitraire karakter van de menselijke constructie “werkelijkheid” bloot te leggen.¹²³ Volgens Beata Gesicka kunnen we het groteske en het carnavaleske als een ‘meta-reflective tool’ beschouwen die het magisch realisme een middel biedt om de relativiteit van officieel geldige discoursen en systemen te reflecteren.¹²⁴

---

¹¹⁸ Maarten van Buuren, *De boekenpoeper*, 42.

¹¹⁹ *Ibidem*, 20.

¹²⁰ G.J. van Bork e.a., ‘Carnavaleske’, in: *Algemeen letterkundig lexicon*, 2012, geraadpleegd op 26 april 2014 op http://www.dbnl.org/tekst/dela012alge01_01/dela012alge01_01_04840.php

¹²¹ Brenda Cooper, *Magical Realism in West African Fiction*, 24.

¹²² Beata Gesicka, ‘On the Carnavalesque in Magical Realism’, 395.

¹²³ *Ibidem*, 401.

¹²⁴ *Ibidem*, 408.

II. MAGISCH REALISME IN DE AFRIKAANSTALIGE LITERATUUR

1. Inleiding

Twintig jaar geleden is definitief een einde gemaakt aan het Zuid-Afrikaanse apartheidsregime. Politieke en sociale veranderingen, die reeds in de jaren tachtig voorbereid zijn, bepaalden het land de volgende decennia. Dit transitioneel klimaat had ook gevolgen voor het culturele leven en het literaire landschap van Zuid-Afrika, dat voor nieuwe uitdagingen werd geplaatst. David Attwell en Barbara Harlow stellen vast dat literatuur na 1994 niet alleen de taak heeft om “een nieuw Zuid-Afrika” te scheppen maar ook een belangrijke rol speelt in de verwerking van het traumatische verleden.¹²⁵

In ‘Interrogating Silence: New Possibilities faced by South African Literature’ (1998) maakt André P. Brink aan het einde van de twintigste eeuw de balans op van een woelige periode. Bovendien werpt hij een blik op de toekomst van de Afrikaanstalige literatuur. Volgens Brink is er, na de decennialange dominantie van het realistische paradigma, nood aan verbeelding in de literatuur.¹²⁶ Hij wijst op ‘the discovery of Africa’ en meer bepaald de magie van het continent.¹²⁷ Met magie doelt Brink op het volgende: ‘an acknowledgement of a more holistic way of approaching the World, an awareness of more things in heaven and earth than have been dreamt of in our philosophy, a free interaction between the worlds of the living and the dead, a rich oneiric stratum’.¹²⁸

Beide componenten, aandacht voor het verleden van Zuid-Afrika en de magie van de traditionele Afrikaanse cultuur, krijgen vanaf de tweede helft van de jaren tachtig vorm in een magisch-realistische schrijftuur. Etienne van Heerdens *Toorberg* (1986) is een exponent van deze tendens. Na de verschijning van de veelgeprezen roman is onmiddellijk een verband gelegd met het Latijns-Amerikaanse magisch realisme en meer bepaald met Gabriel García Márquez’s roman *Honderd jaar eenzaamheid*. Sindsdien zijn heel wat romans van Van Heerden vanuit dit kader benaderd en verbonden critici ook een deel van Brinks oeuvre met het magisch realisme.

---

¹²⁵ David Attwell & Barbara Harlow, ‘Introduction. South African fiction after Apartheid’, in: *Modern Fiction Studies* 46, 1, 2000, 2.

¹²⁶ André P. Brink, ‘Interrogating silence. New possibilities faced by South African literature’, in: Derek Attridge & Rosemary Jolly (red.), *Writing South Africa. Literature, apartheid, and democracy, 1970-1995*. Cambridge University Press, 1998, 21.

¹²⁷ Ibidem, 25.

¹²⁸ Ibidem.

In dit hoofdstuk werpen we een blik op de manifestatie van het magisch realisme in de Zuid-Afrikaanse literatuur en meer bepaald in de Afrikaanstalige literatuur. We bespreken allereerst drie aspecten die naar onze mening noodzakelijk zijn om het verschijnen van een magisch-realistische schrijftuur in Zuid-Afrika te kaderen. Ten eerste speelt de lokale Zuid-Afrikaanse context, namelijk een land dat zich in “een postkoloniale toestand” bevindt, een belangrijke rol in de ontwikkeling van deze tendens. Daarna trachten we het magisch realisme binnen de literatuurgeschiedenis van het Afrikaans te plaatsen. Concreet benaderen we magisch-realistische romans als een correctie op realistisch proza. Vervolgens plaatsen we de magisch-realistische literatuur in het historiografische debat dat volop wordt gevoerd aan het einde van de twintigste eeuw.¹²⁹ In een vierde punt komt de hernieuwde aandacht voor de orale verteltraditie aan bod. Ten slotte brengen we een aantal belangrijke vertegenwoordigers naar voren.

2. De maatschappelijke, politieke, sociale en literaire context

2.1. Een postkoloniale context

De unieke postkoloniale situatie van Zuid-Afrika wordt gekenmerkt door een “dubbele status”¹³⁰ van de blanke Afrikaner.¹³¹ Aan de ene kant kan de blanke bevolking als gekoloniseerd beschouwd worden in de periode waarin Nederlanders en Britten het land regeerden. Aan de andere kant maakte ze zich zelf schuldig aan racisme en uitsluiting van bepaalde bevolkingsgroepen op etnische en raciale gronden.¹³² Hoewel er in de context van de Afrikaanstalige literatuur van de tweede helft van de twintigste eeuw geen sprake is van kolonisatie in de betekenis van “onderdrukking door een vreemde overheerser”, vertoont het apartheidsregime wel heel wat overeenkomsten met een imperialistisch systeem.¹³³ In dit opzicht is het eerder aangehaalde verband tussen magisch realisme en postkolonialisme ook op de Zuid-Afrikaanse context van toepassing.

Louise Viljoen wijst op het verschil tussen “post-kolonialisme” in de betekenis die Theo D’haen aan het begrip toekent, namelijk datgene wat volgt na een periode van kolonisatie, en

---

¹²⁹ Eep Francken & Luc Renders, *Skrywers in die strydperk*. Amsterdam, Bert Bakker, 2005, 81.

¹³⁰ Louise Viljoen, ‘Postkolonialisme en die Afrikaanse letterkunde. ’n Verkenning van die rol van enkele gemarginaliseerde diskoerse’, in: *Tydskrif vir Nederlands en Afrikaans* 3, 2, 1996, 162.

¹³¹ In deze scriptie benaderen we de term “blanke Afrikaner” als een equivalent voor het Afrikaanse “witmense”.

¹³² André P. Brink, ‘Op pad na 2000. Afrikaans in ’n (post)koloniale situasie’, in: *Tydskrif vir Letterkunde* 29, 4, 1991, 4.

¹³³ Maria Elizabeth Alberts, *’n Eiesoortige Afrikaanse Magiese Realisme na aanleiding van die werk van André P Brink en Etienne van Heerden*, 41.

“postkolonialisme” in de zin van een ondermijning van het kolonialisme, zoals gedefinieerd in *The Empire Writes Back* (1989).¹³⁴ Ze levert kritiek op beide invullingen van de term en pleit voor ‘’n verskeidenheid postkolonialismes [...] in die plek [...] van ’n enkele postkolonialisme’ teneinde de heterogeniteit van de Zuid-Afrikaanse situatie te vatten.¹³⁵ In de Afrikaanstalige literatuur is postkolonialisme geen welomschreven term maar een proces dat ‘steeds besig [is] om sy eie definisies te herskryf’.¹³⁶

Tijdens de apartheidjare drong de blanke Afrikaner zijn werkelykheidsvisie op aan de swarte bevolking. Dit wereldbeeld propageerde een saamenleving die door een blank patriarkaal machtsentrum gedomineerd word. Heel wat literatuur stond in het teken van de verheerlijking van dit systeem. Concreet betekende dit dat welbepaalde historiese gebeurtenisse ‘binnen een nationalisties raamwerk’¹³⁷ geïnterpreteer is en dat auteurs vaak nadrukkelik wezen op de band tussen de blanke Afrikaner en de Europeaan. Het heden werd geïnterpreteer in het licht van die ontdekking van Zuid-Afrika door die Nederlandse koloniste. Die geskiedenis van die swarte bevolking werd geringschat of zelfs volledig genegeer.

Vanaf die generatie van die “Sestigers” hanteren heel wat auteurs, onder wie Jan Rabie, Etienne Leroux, André P. Brink en Breyten Breytenbach, literatuur als een middel om weerstand te bied teen die apartheid.¹³⁸ Zij klagen niet alleen die ‘morele onhoudbaarheid’ van die regime aan, maar ook die leed dat veroorsaak word.¹³⁹ Die ondermijning van die koloniale discours vinden we in die jare tachtig en negentig onder andere ook in die anti-normatiewe plaasroman, die zich verzet teen ‘blanke overheersing en die patriarkale stelsel’¹⁴⁰, en vanaf die tweede helft van die jare tachtig in die magiesch-realistiese roman.

Volgens Viljoen word die contemporaine Afrikaanstalige literatuur gekenmerk deur een *fused postcolonial*, een term ontleend aan Mishra & Hodge,¹⁴¹ waarin vorme van

---

¹³⁴ Bill Ashcroft e.a., *The Empire Writes Back. Theory and practice in post-colonial literatures*. Londen & New York, Routledge, 1989, 5.

¹³⁵ Louise Viljoen, ‘Postkolonialisme en die Afrikaanse letterkunde’, 161.

¹³⁶ Ibidem, 163.

¹³⁷ Eep Francken & Luc Renders, *Skrywers in die strydperk*, 196.

¹³⁸ Ibidem, 73.

¹³⁹ Ibidem, 169.

¹⁴⁰ Ibidem, 182.

¹⁴¹ Vijay Mishra & Bob Hodge, ‘What is Post(-)colonialism?’, in: Patrick Williams & Laura Chrisman (red.), *Colonial Discourse and Post-colonial Theory*. New York e.a., Harvester Wheatsheaf, 1993, 284-290.

‘medepligtigheid’ en ‘opposisie’ naast elkaar bestaan.¹⁴² Binnen dit gecompliceerde postkoloniaal discours trachten de verschillende bevolkingsgroepen van Zuid-Afrika hun identiteit opnieuw te definiëren.¹⁴³ Het is niet alleen van belang een nieuwe identiteit te scheppen, maar ook de verhouding van de verschillende identiteiten tegenover elkaar te herdefiniëren. Het magisch realisme is omwille van haar intrinsieke hybriditeit zeer geschikt om het samenleven van verschillende culturen en volkeren in een snel veranderende samenleving te reflecteren of te problematiseren.

2.2. Magisch realisme als correctie op het realisme

In het eerste hoofdstuk stipten we kort aan dat het magisch realisme in de aangehaalde literatuursystemen als een reactie op de dominante realistische esthetica beschouwd kan worden. Eenzelfde dynamiek vinden we in het Zuid-Afrikaans literaire landschap.

Het Afrikaanstalige proza van de twintigste eeuw wordt gekenmerkt door twee belangrijke tendensen. Enerzijds worden tussen 1930 en 1960 heel wat literaire teksten geproduceerd die ten dienste staan van het Afrikaner nationalisme. Henriette Roos groepeerde dergelijke teksten onder de noemer ‘kleinrealisme’. Deze term omvat ideologisch geladen teksten die pretenderen een realistische representatie van de werkelijkheid te geven,¹⁴⁴ maar die eigenlijk een vertekend en idealiserend beeld scheppen. Heel wat teksten thematiseren heroïsche gebeurtenissen uit het verleden die dienst doen als legitimatie van het Afrikaner nationalisme.¹⁴⁵ De “plaasroman”, waarin het leven van de patriarchale blanke boer op de *plaas* centraal staat, is een levend voorbeeld van dit ‘kleinrealisme’. We vinden deze ideologisch geladen werkelijkheidsvisie onder andere terug in C.M. van den Heever (1902-1957) romans *Droogte* (1930) en *Somer* (1935).

Anderzijds wordt de twintigste-eeuwse Afrikaanstalige literatuur getypeerd door de nood aan registratie en getuigenis.¹⁴⁶ Op verschillende plaatsen en tijdstippen trachten auteurs een representatie van de Zuid-Afrikaanse werkelijkheid te bieden door middel van een rationele

---

¹⁴² Louise Viljoen, ‘Postkolonialisme en die Afrikaanse letterkunde’, 163.

¹⁴³ Henriette Roos, ‘Die Afrikaanse prosa 1997 tot 2002’, in: H.P. van Coller (red.), *Perspektief en profiel. n Afrikaanse literatuurgeskiedenis*. Deel 3. Pretoria, Van Schaik, 2006, 56.

¹⁴⁴ Henriette Roos, ‘Perspektief op die Afrikaanse prosa van die twintigste eeuw’, in: H.P. van Coller (red.), *Perspektief en profiel. n Afrikaanse literatuurgeskiedenis*. Deel 1. Pretoria, Van Schaik, 1998, 38.

¹⁴⁵ Ibidem.

¹⁴⁶ André P. Brink, ‘Reinventing a continent. Revisiting History in the Literature of the New South Africa. A personal Testimony’, in: *World literature today* 70, 1, 1996, 20.

benadering van waarneembare feiten.¹⁴⁷ Die realistische schrijftuur lijkt voor heel wat auteurs de enige toegelaten wijze om de onderdrukking en wantoestanden weer te geven.¹⁴⁸ Op die manier nemen auteurs de rol van journalisten over die hun registrerende functie niet langer kunnen en mogen uitvoeren.¹⁴⁹

Deze tendens herkennen we reeds in het Engelstalige proza van Olive Schreiner (1855-1920). Zij registreert in *The Story of an African Farm* (1983) de onderdrukking van de Afrikaanse bevolking tijdens het Brits bewind.¹⁵⁰ Tijdens de apartheidsjaren werd realisme de norm voor nogal wat schrijvers in Zuid-Afrika die zich tegen het apartheidregime keerden. In de jaren vijftig van de twintigste eeuw treedt een vernieuwende stem van zwarte auteurs op het voorplan, namelijk de *Drum*-generatie.¹⁵¹ Het *Drum*-tijdschrift bood een forum voor hun journalistieke, non-fictionele teksten.¹⁵² Ook blanke auteurs beschreven het leven van onderdrukte bevolkingsgroepen, zoals Jeanne Goosen in haar roman *Ons is nie almal so nie* (1990). J.M. Coetzee pleitte op een extreme wijze voor een realistische literaire code. Hij verwerpt elke vorm van fantasie in de Zuid-Afrikaanse literatuur in *Jerusalem Prize Acceptance Speech* in 1987. Daar verklaarde hij het volgende: ‘there is now too much truth for art to hold, truth by the bucketful, truth that overwhelms and swamps every act of the imagination’.¹⁵³

Naarmate het einde van de apartheid nadert, bemerken we een toenemende interesse in het fantastische.¹⁵⁴ Dit komt onder andere tot uiting in het magisch realisme dat zich vanaf de jaren tachtig in het literaire landschap in Zuid-Afrika manifesteert. Brink wijst er op dat die paradigmawissel al een tijd voordien werd voorbereid door o.a. Eugène Marais (1871-1936) met zijn ‘Boesmanstories’,¹⁵⁵ C. Louis Leipoldt (1880-1947) en later C.J. Langenhoven (1873-1932) met zijn ‘spookstories’ (onder andere *Geeste op aarde*, 1929)¹⁵⁶. Zij kunnen in

---

¹⁴⁷ Maria Elizabeth Alberts, ‘n Eiesoortige Afrikaanse Magiese Realisme na aanleiding van die werk van André P. Brink en Etienne van Heerden, 13.

¹⁴⁸ David Attwell, *J.M. Coetzee. South Africa and the Politics of Writing*. Berkeley e.a., University of California Press, 1993, 11.

¹⁴⁹ André P. Brink, ‘Reinventing a continent’, 20.

¹⁵⁰ Eep Francken & Luc Renders, *Skrywers in die strydperk*, 132.

¹⁵¹ David Adey e.a., *Companion to South African English Literature*. Craighall, Ad. Donker, 1986, 154.

¹⁵² Ibidem, 188.

¹⁵³ J.M. Coetzee, ‘The Jerusalem Prize Acceptance Speech’, in: David Attwell (red.), *Doubling the Point. Essays and Interviews*. Cambridge, Harvard University Press, 1992, 98-99.

¹⁵⁴ Emily R. Zinn, ‘Rediscovery of the Magical. On Fairy Tales, Feminism, and the New South Africa’, in: *Modern Fiction Studies* 46, 1, 2000, 250.

¹⁵⁵ Marais’ ‘Boesmanstories’ zijn gebundeld in 1927 in *Dwaalstories*. Eep Francken & Luc Renders, *Skrywers in die strydperk*, 50.

¹⁵⁶ Henriette Roos, ‘Perspektief op die Afrikaanse prosa van die twintigste eeuw’, 26.

zekere zin als voorlopers van het magisch realisme in de Afrikaanstalige literatuur beschouwd worden. Ook hun proza wordt door irrationele of miraculeuze gebeurtenissen gekenmerkt.¹⁵⁷

Magisch realisme is aan de ene kant een voortzetting van het realistisch paradigma, want ook een magisch-realistische roman beroept zich op gebeurtenissen die zich hebben voorgedaan in de waarneembare werkelijkheid. Dit aspect zit overigens in de terminologie verankerd. Daarnaast druist het magisch realisme ook in tegen de realistische esthetica.¹⁵⁸ De werkelijkheid die magisch-realistische schrijvers presenteren is geen statische maar een hybride en transformationele werkelijkheid.¹⁵⁹ Het magisch realisme maakt plaats voor een beleving van “de werkelijkheid” vanuit meerdere perspectieven. Op die manier suggereren magisch-realistische romans dat we niet uitsluitend via een rationele benadering maar door middel van verscheidene discoursen inzicht in de wereld kunnen verwerven.¹⁶⁰ Tot slot problematiseert het magisch realisme – door middel van het vervagen van de grenzen tussen realistisch en magisch – ook de basisgedachte van het realisme, namelijk de idee dat we de buitentalige werkelijkheid met behulp van taal kunnen representeren.¹⁶¹

3. Historiografie: herschrijven van de geschiedenis

Het magisch realisme is nauw verbonden met het historiografische schrijven. Heel wat Afrikaanstalige romans thematiseren de geschiedenis van een familie, een dorp of het land. We kunnen dit gegeven verbinden met de postkoloniale context van Zuid-Afrika alsook met een postmoderne schriftuur in het Afrikaanse literaire landschap.

Tijdens het apartheidsregime wordt geschiedschrijving gebruikt als een ideologisch middel om de macht van het systeem te bevestigen en te behouden. Dergelijke literaire teksten leggen de nadruk op het collectieve verleden van de blanke Afrikaner dat als een aaneenschakeling van onderdrukking en bijhorende heroïsche bevrijdingspogingen wordt gepresenteerd. De idealisering van het verleden, die als waarheidsgetrouwe werkelijkheidsrepresentatie voorgesteld wordt, wil het saamenhorigheidsgevoel van de blanke bevolking aanwakkeren.¹⁶²

---

¹⁵⁷ André Brink, ‘Interrogating silence’, 26.

¹⁵⁸ H.P. van Coller, ‘Het magisch realisme in enkele recente Afrikaanse romans’, 107.

¹⁵⁹ Lois P. Zamora, ‘Magical Romans/Magical Realism. Ghosts in U.S. and Latin American Fiction’, in: Lois P. Zamora & Wendy B. Faris (red.), *Magical Realism. Theory, History, Community*. Londen, Duke University Press, 1995, 500.

¹⁶⁰ Anne Hegerfeldt, ‘Contentious Contributions’, 73.

¹⁶¹ Etienne van Heerden, ‘Vanuit eie werk. Die skrywer as historiograaf’, in: *Tydskrif vir Letterkunde* 32, 3, 1994, 12.

¹⁶² Eep Francken & Luc Renders, *Skrywers in die strydperk*, 197.

Het geschiedkundig karakter van de literatuur neemt echter af naarmate de nood aan rechtvaardiging van hun ideologische positie kleiner wordt.¹⁶³

Vanaf de jaren tachtig begint de historische roman aan ‘een spectaculaire comeback’.¹⁶⁴ Meerdere Afrikaanstalige schrijvers voelen zich steeds meer betrokken bij de politieke en maatschappelijke actualiteit van Zuid-Afrika en uiten via hun literaire productie kritiek op de apartheid.¹⁶⁵ De eenzijdige visie op de Zuid-Afrikaanse geschiedenis die in de eerste helft van de twintigste eeuw ontwikkeld is, wordt aan velerlei kritische vragen onderworpen.

Na 1994 dient de samenleving opnieuw gedefinieerd te worden, alsook de geschiedenis van het land herschreven te worden, vooraleer aan een toekomst te kunnen werken. Na een periode waarin geschiedschrijving gebruikt, ook wel misbruikt, werd ten dienste van het Afrikaner nationalisme, wordt de algemene geldigheid van om het even welk historiografisch werk gedeconstrueerd teneinde het ideologische en selectieve karakter van een historisch en literair discours bloot te leggen.¹⁶⁶ Volgens André P. Brink is er aan het einde van de twintigste eeuw sprake van een gewijzigd “historisch bewustzijn”,¹⁶⁷ gekenmerkt door de relativering van geschiedenis in het algemeen.¹⁶⁸ Geschiedschrijving wordt niet langer beschouwd als een reeks van objectieve feiten, een representatie van *wie es eigentlich gewesen ist*, zoals Leopold von Ranke het destijds stelde, maar als een fictionele constructie waarbij een subject zijn/haar kijk op het verleden presenteert.¹⁶⁹

In het Westen zijn geschiedenis en geschiedschrijving reeds langer voorwerpen van een belangrijk interdisciplinair debat. Deze problematisering wordt beschouwd als een karakteristiek thema van postmoderne literatuur. Hayden White wijst erop dat het verleden de historicus en schrijver louter een aantal feiten aanreikt, die als bouwstenen voor een verhaal kunnen dienen, maar die nooit een verhaal op zichzelf vormen. De historiograaf is verantwoordelijk voor de ordening en selectie van die feitelijke elementen en maakt gebruik

---

¹⁶³ Eep Francken & Luc Renders, *Skrywers in die strydperk*, 198.

¹⁶⁴ Ibidem, 199.

¹⁶⁵ Ibidem.

¹⁶⁶ Marita Wenzel, ‘The Latin American Connection. History, Memory and Stories in Novels by Isabel Allende and André Brink’, in: Hein Viljoen & Chris N. van der Merwe (red.), *Storiscapes. South African perspectives on literature, space and identity*. New York, Lang, 2004, 72.

¹⁶⁷ André P. Brink, ‘Reinventing a continent’, 21.

¹⁶⁸ Marita Wenzel, ‘The Latin American Connection’, 72.

¹⁶⁹ H.P. van Coller, ‘Het magisch realisme in enkele recente Afrikaanse romans’, 103.

van narratiewe tennieken om een saamenhangend verhaal aan de lezer te presenteren.¹⁷⁰ In dit opzicht is een geskiedkundig werk niet de skriftelike en onproblematiske neerslag van een reeks historiese gebeurtenissen maar geeft het louter een rightlijn om betekenis en zin aan het verleden te geeven.¹⁷¹ Later sprak ook Linda Hutcheon zich uit over de dunne grens tussen geskiedenis en fiktie. Zij voegt beide termen saamen in het konsep *historiographic metafiction* en presenteert de volgende omskriwing:

Historiographic metafiction refutes the natural or common-sense methods of distinguishing between historical fact and fiction. It refuses the view that only history has a truth claim, both by questioning the ground of that claim in historiography and by asserting that both history and fiction are discourses, human constructs, signifying systems, and both derive their major claim to truth from that identity.¹⁷²

We besluiten dat geskiedenis en fiktie allebei vertogen zijn die ons een manier aanreiken waarop wij bepaalde gebeurtenissen en proses in het verleden kunnen interpreteren. Beide verwysen naer een werklikheid die ooit heeft bestaan, maar teenwoordig alleen in een tekstuele vorm beskikbaar is.¹⁷³

Ook in de literatuur van het Afrikaans wordt het verleden niet langer als een statiese werklikheid beskouw, ¹⁷⁴ die een eenduidige voorstelling van gebeurtenissen moegelik maakt. Aangezien de beskriwing van het verleden steeds een subiekief karakter heeft, wordt geskiedenis juist gekenmerk deur een uiterst variabel karakter want ze kan vanuit verskillende perspektieven, konteks, kulturen, etc. benaderd worden. Etienne van Heerden omskriwt de taak van de kunstenaar – die tevens historiograaf is – als volgt:

Ons is soos daardie ou skilder wat die berg voortdurend, onvoorspelbaar, sien verander soos nuwe lig, of nuwe skaduwees, daarop val. [...] Ons moet die berg juis probeer skilder in sy beweeglikheid, sy onvoorspelbaarheid, sy wonderbaarlike verskeidenheid en sy slinkse buie.¹⁷⁵

---

¹⁷⁰ Hayden White, *Tropics of Discourse. Essays in Cultural Criticism*. Baltimore & Londen, The Johns Hopkins University Press, 1978, 84.

¹⁷¹ Ibidem, 91.

¹⁷² Linda Hutcheon, *A Poetics of Postmodernism. History, Theory, Fiction*. New York & Londen, Routledge, 1988, 93.

¹⁷³ Ibidem.

¹⁷⁴ Etienne van Heerden, ‘Vanuit eie werk. *Die skrywer as historiograaf*’, 11.

¹⁷⁵ Ibidem, 4.

De schrijver die de hybride en gefragmenteerde werkelijkheid tracht vorm te geven in zijn geschriften, zit gevangen in een ‘voortdurende proses van herrangskikking en -interpretasie’ van het verleden.¹⁷⁶

Het magisch realisme biedt schrijvers de mogelijkheid om de officiële geschiedschrijving kritisch te onderzoeken en de geschiedenis in al haar facetten te herschrijven. Dit proces is noodzakelijk in ‘de ontmanteling van de apartheid’¹⁷⁷ en de zoektocht naar een nieuwe identiteit. Magisch-realistische romans thematiseren verborgen of lang vergeten gebeurtenissen en geven bovendien een stem aan voorheen onderdrukte en gemarginaliseerde bevolkingsgroepen. ‘De stiltes, [die de machtstructuur van het apartheidsregime creëerde, E.L.] word oopgeskryf’¹⁷⁸ zoals Brink het wel vaker formuleerde. Ervaringen en visies die lange tijd uitsluitend in de marge bestonden of zelfs geen kans kregen om te overleven, worden als gelijkwaardige werkelijkheidspercepties gepresenteerd, die alle bijdragen tot kennis van de wereld. Een magisch-realistische schrijftuur is bijgevolg uitermate geschikt om ‘die diversiteit en verlede van elke kulturele groep’ weer te geven.¹⁷⁹ Uiteindelijk komt een alternatieve en polyfone geschiedenis tot stand.

Volgens André P. Brink heeft de verbeelding, die een functionele en sturende rol speelt in het magisch realisme, een belangrijk aandeel in het herdefiniëren van de Zuid-Afrikaanse samenleving en het herformuleren van haar geschiedenis. Hij wijst op de helende werking ervan: ‘Whether this occurs in therapy, in historiography, or in literature, the powerful act of appropriating the past through imaginative understanding [...] is necessary for the sanity of the whole community’.¹⁸⁰ Ook Eep Francken en Luc Renders wijzen op het belang van fictionalisering wanneer ze poneren dat ‘slechts door de verbeeldingsprong [...] de schrijver erin [slaagt] tot de verborgen kant van de geschiedenis door te dringen’.¹⁸¹ Door de verbeelding te exploiteren kan uiteindelijk een meer genuanceerde werkelijkheidsvisie ontstaan.¹⁸²

---

¹⁷⁶ Etienne van Heerden, ‘Vanuit eie werk. *Die skrywer as historiograaf*’, 4.

¹⁷⁷ Eep Francken & Luc Renders, *Skrywers in die strydperk*, 217.

¹⁷⁸ André P. Brink, ‘Op pad na 2000’, 5.

¹⁷⁹ Maria Elizabeth Alberts, ‘*n Eiesoortige Afrikaanse Magiese Realisme na aanleiding van die werk van André P. Brink en Etienne van Heerden*’, 92.

¹⁸⁰ André P. Brink, ‘Reinventing a continent’, 25.

¹⁸¹ Eep Francken & Luc Renders, *Skrywers in die strydperk*, 203.

¹⁸² *Ibidem*, 201.

4. Orale verteltraditie, inheemse mythes, volkscultuur

Heel wat Afrikaanstalige magisch-realistische teksten incorporeren volkse mythen, lokale geloofsovertuigingen en orale verteltradities in de verhaallijn. We kunnen dit beschouwen als een vorm van intertekstualiteit. Inheemse talen zoals Zulu, Xhosa en Sotho zijn uiterst rijke bronnen van orale vertelkunst waaruit magisch-realisten kunnen putten. Ze integreren bijvoorbeeld bepaalde motieven, zoals het verweven van het rijk van de levenden en het rijk van de doden.¹⁸³ In orale literatuur neemt het magische reeds lang een prominente plaats in. Hierbij kunnen we teruggaan tot ‘the ghost stories’ van nomaden die vaak aan een kampvuur verteld werden.¹⁸⁴ Auteurs blikken terug op die *roots* en op hun eigen culturele achtergrond.¹⁸⁵

In het Westen wordt vaak neergekeken op volkse verteltradities, omdat ze minderwaardig of zelfs ongeloofwaardig zouden zijn. Deze minachting is grotendeels te wijten aan het gebrek aan logica en rationaliteit en dus principes van het westerse denksysteem. Het magisch realisme verzet zich echter tegen het bestaan van een totalitair discours door aandacht te besteden aan uiteenlopende geloofsinhouden en denksystemen. Historische documentatie wordt niet beperkt tot schriftelijke bronnen, zoals in de westerse historiografie alsook in de officiële geschiedschrijving in Zuid-Afrika. In een magisch-realistische roman bekleden orale en schriftelijke bronnen nu net een gelijkwaardige positie. Inheemse volkeren die lange tijd uitsluitend mondeling met elkaar communiceerden, krijgen bijgevolg een eerlijke plaats in de geschiedenis van Zuid-Afrika.¹⁸⁶

De opwaardering van volkse verhalen en legenden speelt daarnaast een belangrijke rol in het herstel van Zuid-Afrika na een periode van uitsluiting van allerlei bevolkingsgroepen door het apartheidsregime. Aan de ene kant is het voor de voorheen onderdrukte culturen van essentieel belang de waarden en gebruiken van de voorouders te herwaarderen in een poging hun identiteit opnieuw te definiëren. Aan de andere kant is het voor de blanke Afrikaner cruciaal afstand te nemen van de beperkende perceptie tijdens de apartheid en het spectrum te

---

¹⁸³ André P. Brink, ‘Interrogating silence’, 26.

¹⁸⁴ Ibidem.

¹⁸⁵ Maria Elizabeth Alberts, *’n Eiesoortige Afrikaanse Magiese Realisme na aanleiding van die werk van André P Brink en Etienne van Heerden*, 43.

¹⁸⁶ Jean-Pierre Durix, *Mimesis Genres and Post-Colonial Discourse*, 26.

verbreden. Paulina Grzęda wijst in dit verband ook op ‘the restoration of the richness of South African inner life’.¹⁸⁷

Bovendien leidt de integratie van inheemse mythologie in literaire teksten tot de relativering van datgene wat we gemakshalve en onproblematisch “werkelijkheid” noemen. De werkelijkheid is subjectief en cultuurgebonden. We dienen aldus een amalgaam van perspectieven in rekening te nemen teneinde kennis van de wereld te verwerven.¹⁸⁸

5. De belangrijkste vertegenwoordigers

Vanaf de tweede helft van de jaren tachtig van de twintigste eeuw treffen we een Zuid-Afrikaanse variant van het magisch realisme aan met bovengenoemde karakteristieken. Het is moeilijk, zo niet onmogelijk, aan te duiden wie deze tendens in het Afrikaanstalig literaire systeem introduceerde, want rond hetzelfde tijdstip verschenen romans van enkele auteurs die we magisch realistisch kunnen noemen.¹⁸⁹ Wel worden twee auteurs specifiek en zonder meer met het magisch realisme geassocieerd, met name Etienne van Heerden en André P. Brink. Om die reden gaan we wat dieper in op het werk en de poëtische opvattingen van beide figuren. Daarnaast belichten we nog enkele Afrikaanstalige auteurs die met een magisch-realistische schrijftuur in verband kunnen worden gebracht.

5.1. Etienne van Heerden

Als essayisten en literatuurtheoretici zich wagen aan een opmerking of beschouwing in verband met magisch realisme in de Afrikaanstalige literatuur, noemen ze vaak in eerste instantie Etienne van Heerden. Deze auteur heeft niet alleen magisch-realistische romans geschreven maar reflecteerde ook over dit fenomeen. De meermaals gevierde schrijver definieert magisch realisme als volgt:

’n Teks is magies-realisties as dit die ‘normale’ reëls van die fisika, ons ingeburgerde opvattinge oor tyd en ruimte, ignoreer of weerlê. So ’n teks wil ons aandag vestig op

---

¹⁸⁷ Paulina Grzęda, ‘Magical Realism. A Narrative of Celebration or Disillusionment? South African Literature in the Transition Period’, in: *Ariel. A review of international English literature* 44, 1, 2013, 166.

¹⁸⁸ Maria Elizabeth Alberts, ‘n Eiesoortige Afrikaanse Magiese Realisme na aanleiding van die werk van André P. Brink en Etienne van Heerden, 43.

¹⁸⁹ Paulina Grzęda, ‘Magical Realism’, 160.

die onverklaarbaarheid van die wêreld in al sy fisieke, kulturele, politieke of interpersoonlike geleding.¹⁹⁰

Hij wendt deze schrijfstijl aan om ‘brandende sosio-politieke vraagstukke van die Suid-Afrikaanse konteks’ aan te kaarten.

H.P. van Coller, Johan Anker en vele anderen halen de succesvolle roman *Toorberg* (1986) aan als het toonbeeld van het Afrikaanstalig magisch realisme. Evenwel stellen we vast dat deze roman niet de eerste concretisering van een dergelijke schrijfwijze in Van Heerdens oeuvre is. Van Heerdens bereidde zijn magisch-realistische thematiek en stijl reeds voor in enkele korte verhalen aan het begin van de jaren tachtig. In ‘My Kubaan’, het slotverhaal van de gelijknamige bundel (1983), openbaart de schrijver de ervaringen van een soldaat tijdens de grensoorlog met Namibië door middel van een afwisseling van realistische beschrijvingen en fantastische beelden.¹⁹¹ Ook in zijn korte roman *Om te awol* (1984) vinden we magische elementen. Mabel Erasmus wijst op de epiloog waarin ‘die hoofkarakter op die vliegtuigaanloopbaan weghardloop, sy pruik afruk, sy naam oor en oor skree en sy “aangesig” binnehardloop’.¹⁹²

In *Toorberg* beschrijft Van Heerden de geschiedenis van een blanke en een zwarte tak van de familie die op eenzelfde *plaas* wonen.¹⁹³ Na het mysterieuze overlijden van het blanke jongetje Druppeltjie du Pisani wordt een onderzoek ingesteld naar de doodsoorzaak.¹⁹⁴ Alle familieleden, ongeacht huidskleur en geslacht, mogen hun visie op deze gebeurtenis geven. Van Heerden creëert een meervoudig vertelperspectief en levert zodoende indirect kritiek op de eendimensionale nationalistische geschiedschrijving die tijdens de apartheidsjaren alomtegenwoordig was. Tijdens het onderzoek krijgen we bovendien inzicht in de rassenproblematiek en de verhoudingen op de *plaas*.¹⁹⁵ De traditionele orde en reactionaire tendens van de apartheidsideologie staan ter discussie, bijvoorbeeld wanneer ook vrouwen en zwarten een stem krijgen. De roman kan om die reden als een antinormatieve plaasroman gelezen worden.

---

¹⁹⁰ Etienne van Heerden, ‘Vanuit eie werk. *Die skrywer as historiograaf*’, 11.

¹⁹¹ Mabel Erasmus, ‘Etienne van Heerden’, in: H.P. van Coller (red.), *Perspektief en Profiel. ’n Afrikaanse literatuurgeschiedenis*. Deel 2. Pretoria, J.L. van Schaik, 1999, 684.

¹⁹² *Ibidem*, 686.

¹⁹³ Eep Francken & Luc Renders, *Skrywers in die strydperk*, 98.

¹⁹⁴ Maria Elizabeth Alberts, *’n Eiesoortige Afrikaanse Magiese Realisme na aanleiding van die werk van André P. Brink en Etienne van Heerden*, 84.

¹⁹⁵ Eep Francken & Luc Renders, *Skrywers in die strydperk*, 98.

Een typisch kenmerk van het magisch realisme dat deze roman duidelijk vertoont, is de deconstructie van opposities. In *Toorberg* vloeien werkelijkheid en illusie, ratio en waanzin in elkaar over.¹⁹⁶ Ook de grens tussen verleden en heden, dood en leven blijft niet in stand. Chris van der Merwe stelt dat de schrijver een ‘skemerwêreld skep [...] waar die sintuiglike en die geestelike ontmoet’.¹⁹⁷ De wereld wordt niet langer gestructureerd volgens door ratio en waarneming bepaalde opposities. Ook datgene wat we niet zintuiglijk ervaren, maakt deel uit van onze werkelijkheid. Daarnaast voegt Van Heerden bijbelse verhalen én traditionele mythen en bijgeloof samen in zijn roman.¹⁹⁸ Op die manier ontstaat een uiterst hybride fictionele wereld.

Ondanks velerlei pogingen slaagt speurder Van der Ligt er niet in om de waarheid omtrent Druppeltjies dood te achterhalen. Van Heerden kaart met deze plotontwikkeling een epistemologisch thema aan dat in heel wat postmoderne romans een prominente rol speelt. De werkelijkheid is zodanig gefragmenteerd dat het onmogelijk blijkt haar te kennen. Daarnaast staan ook magische en andere irrationele gebeurtenissen de kenbaarheid van de realiteit in de weg.¹⁹⁹ Van Heerden scheidt met het in elkaar overlopen van realistische en magische elementen een soort “toorwêreld”,²⁰⁰ waaraan hij reeds refereert in de titel van de roman.

Een tweede karakteristieke magisch-realistische roman van Van Heerden is *Die Stoetmeester* (1993). Het verhaal speelt zich af in de onrustige overgangperiode van apartheid naar democratie (1990-1994).²⁰¹ De politieke en maatschappelijke problemen die met dit transitieproces gepaard gaan, zijn een belangrijk thema in de roman. Het blijkt echter niet gemakkelijk een dergelijke veranderlijke werkelijkheid weer te geven, zo blijkt uit het volgende citaat: ‘Om vandag oor ons land te praat, is om ’n bewegende trein te probeer skilder’.²⁰²

Naast de realistische opzet stuiten we tijdens de lectuur ook op heel wat bovennatuurlijke elementen, zoals de verteller Siener, die na zijn overlijden aan het woord is,²⁰³ en ‘de

---

¹⁹⁶ Mabel Erasmus, ‘Etienne van Heerden’, 688.

¹⁹⁷ Chris van der Merwe, ‘Bespreking van *Toorberg*’, in: *LitNet*, geraadpleegd op 9 mei 2014 op http://www.oulitnet.co.za/onderwys/bes_9910.asp

¹⁹⁸ H.P. van Coller, ‘Het magisch realisme in enkele recente Afrikaanse romans’, 112.

¹⁹⁹ *Ibidem*, 111.

²⁰⁰ *Ibidem*.

²⁰¹ Eep Francken & Luc Renders, *Skrywers in die strydperk*, 99.

²⁰² Etienne van Heerden, *Die Stoetmeester*. Kaapstad, Tafelberg, 1993, 261.

²⁰³ Henriette Roos, ‘Perspektief op die Afrikaanse prosa van die twintigste eeu’, 109.

wondergeit'.²⁰⁴ De gedaante van de verteller strookt bovendien niet met het traditionele beeld van een historiograaf die zijn vertelstof beheerst. Siener is onzeker en waarschuwt op die manier lezers voor een blindelings vertrouwen in de vertelinstantie.²⁰⁵ Een dergelijke metafictionele tematiek kunnen we verbinden met kritiek op het apartheidsregime, dat geschiedschrijving lange tijd misbruikte teneinde een machtspositie te rechtvaardigen. Ruimer gezien en meer vanuit een filosofisch oogpunt kunnen we dit aspect eveneens als de problematisering van de representatie van de realiteit benaderen.

De cyclische compositie van de roman draagt tevens bij tot het magisch-realistische karakter van *Die Stoetmeester*.²⁰⁶ Gebeurtenissen worden niet langer volgens het dominante chronologische, lineaire patroon gestructureerd. Een dergelijke structuur impliceert dat personages kunnen herleven, verhalen opnieuw verteld kunnen worden en de geschiedenis steeds herschreven kan worden.²⁰⁷

Ten slotte past ook *Die Swye van Mario Salviati* (2000) in dit plaatje. Deze roman onderzoekt de rol en de functie van kunst in meerdere contexten, namelijk tijdens de Boerenoorlog, de Tweede Wereldoorlog en de apartheidsjaren. Kunst zou 'die verlede soveel beter vasvat as die geskifte van historici'.²⁰⁸ Kunstenaars met verschillende culturele achtergronden komen aan het woord en zodoende integreert Van Heerden velerlei verhaaltradities van Zuid-Afrika in zijn roman.²⁰⁹ Ook inheemse mythologieën komen aan bod, zoals de mythe van 'die Krugermiljoene', een goudschat die door de roman rond dwaalt.²¹⁰

We kunnen besluiten dat Van Heerden narratieve structuren en technieken inzet om de identiteit en de samenlevingsvormen van het nieuwe Zuid-Afrika te onderzoeken.²¹¹ Alvorens aan een toekomst te bouwen dient het verleden eerst verwerkt te worden. Alle romans van Van Heerden hebben dan ook een historisch karakter. De auteur poogt de geschiedenis te herschrijven door meerdere aspecten te belichten en verschillende vertelperspectieven in te zetten. Een voorheen uitsluitend rationeel, patriarchaal blank discours wordt ingeruild voor

---

²⁰⁴ Eep Francken & Luc Renders, *Skrywers in die strydperk*, 99.

²⁰⁵ Etienne van Heerden, 'Vanuit eie werk. *Die skrywer as historiograaf*', 12.

²⁰⁶ Mabel Erasmus, 'Etienne van Heerden', 694.

²⁰⁷ Ibidem, 695.

²⁰⁸ Etienne van Heerden, *Die Swye van Mario Salviati*. Kaapstad, Tafelberg, 2000, 163.

²⁰⁹ Ingrid Glorie, 'Mario Salviati spréék! Verleden, heden en toekomst in de moderne Afrikaanse literatuur', in: *Vooy's* 21, 2003, 174.

²¹⁰ Nina Botes & Neil Cochrane, 'n Ondersoek na die kunstenaarskap in *Die swye van Mario Salviati*', in: *Literator* 27, 3, 2006, 29.

²¹¹ Maria Elizabeth Alberts, 'n *Eiesoortige Afrikaanse Magiese Realisme na aanleiding van die werk van André P Brink en Etienne van Heerden*, 84.

een amalgaam van stemmen en culturen. Bovendien wijst hij nadrukkelijk op de onmogelijkheid van een alomvattende representatie van de werkelijkheid. Behalve de vermelde titels zijn er uiteraard nog romans van Van Heerden die deze aspecten vertonen en magisch-realistische elementen bevatten.

5.2. André P. Brink

Een tweede gecanoniseerde naam in het magisch-realistisch proza van het Afrikaans is André P. Brink. Vanaf de jaren negentig opteert hij regelmatig voor een schrijftuur waarin verschillende bewustzijnsniveaus worden vermengd. Zijn novelle *Die Eerste Lewe van Adamastor* (1988) is hiervan een eerste vroege manifestatie. Een voorheen verdruchte bevolkingsgroep, namelijk de Khoikhoi, krijgt een volwaardige stem in de gedaante van de verteller. De novelle presenteert het verhaal over het ontstaan van Zuid-Afrika.²¹² De ontstaansgeschiedenis die het apartheidsregime postuleert, meer bepaald de idee dat Europeanen het land ontdekten waarin andere vreemde mensen woonden, staat ter discussie. Brink herschrijft die tendentieuze geschiedenis en integreert een andere visie op de oorsprong van Zuid-Afrika die verbonden is met de mythische figuur van Adamastor. Deze gigant verschijnt in verschillende gedaanten in het verhaal.²¹³

Brink neemt met *Die Eerste Lewe van Adamastor* deel aan het politieke debat in Zuid-Afrika. Hij wijst op het bestaan van een geschiedenis van de Khoikhoi die voorafgaat aan de kolonisatie.²¹⁴ Daarnaast maakt hij duidelijk dat de stem van de oorspronkelijke autochtone bevolking evenwaardig is en dus ook aandacht verdient in het historisch en literair discours. De werkelijkheidsperceptie van de Khoikhoi wordt echter niet zonder meer aangenomen. Brink benadrukt regelmatig het fictionele en tekstuele karakter van de roman waardoor hij de kenbaarheid van de werkelijkheid zelf problematiseert. De visie van de Khoikhoi-verteller is louter een suggestie en biedt een mogelijke interpretatie van de realiteit.²¹⁵

Ook *Sandkastele* (1995), een alternatieve vrouwengeschiedenis van Zuid-Afrika, kan als magisch-realistische roman benaderd worden. Marita Wenzel ziet zelfs een verband met het magisch realisme in de Latijns-Amerikaanse literatuur en vergelijkt Brinks roman met *Het*

---

²¹² Jochen Petzold, ‘André Brink’s Magical History Tour. Postmodern and Postcolonial Influences in “The First Life of Adamastor”’, in: *English in Africa* 27, 2, 2000, 48.

²¹³ Ibidem.

²¹⁴ Ibidem, 54.

²¹⁵ Ibidem, 55.

huis van de geesten van Isabel Allende.²¹⁶ In *Sandkastele* blyk ‘Ouma Kristina’ aan het einde van haar leuen terug – tevens vlak voor de eerste demokratische verkiesingen in Zuid-Afrika. Ze vertel heel wat fantasties getinte verhalen die teruggaan op de orale tradities van haar voorouders. Via ‘Ouma Kristina’ komen velerlei vrouwenstemmen aan het woord die alle de offisiële geskiedschrjwing ondermijnen.²¹⁷ De vrouwelike personages triumferen na de neergang van het patriarkhale stelsel in 1994.

Daarnaast kan *Duiwelskloof* (1998) in dit kleinschalig panoramies overzigt aangehaal word. De roman handel over een journalist die de geskiedenis van de Duiwelskloof tracht te achterhalen. Daar woont sinds jaar en dag een kleine Afrikaner gemeenskap in afsondering.²¹⁸ Grenzen tussen mens en dier, leuen en dood zijn vervagen. In deze fisionele wereld zijn half menselike en half dierlike wezens aanwezig²¹⁹ en eksteren doden en levenden vreedzaam naast elkaar.

Ten slotte schrjft Brink sikh ook met *Bidsprinkaan* (2005) in de magies-realistiese tendens van de Afrikaanstalige letterkunde in. De paratekst geeft reeds het spel met verbeelding en realiteit weer. Enerzijds wekt de schrjver de indruk dat het ‘’n ware storie’ betref, zoals de ondertitel duidelik maak, en verklaart Brink in de ‘Nota’ achterin de roman dat hij sich tijdens het schrjven van *Bidsprinkaan* gebaseerd heeft op het onderzok van V.C. Malherbe naar Kupido Kakkerlak, *The Life and Times of Cupido Kakkerlak* (1979).²²⁰ Daartegenover kunnen we verder in de nota alsook in de flaptekt het volgende lezen: ‘die raaisel van ’n mens se leue word ten beste deur die verbeelding benader’.²²¹ De inhoud van de roman bevestigt de manifestatie van het magies realisme. *Bidsprinkaan* vertel het verhaal van Kupido Kakkerlak, die niet geboren is maar gebracht deur een arend. Hij aanschouwt de “bidsprinkaan” als een heilig wezen, een boodschapper van god. Het religieuse en het magiese tonen sich daarnaast ook in de natuur. Toch blyft de historiese konteks steeds een belangrike rol spelen.²²²

---

²¹⁶ Marita Wenzel, ‘The Latin American Connection’, 71.

²¹⁷ Eep Francken & Luc Renders, *Skrywers in die strydperk*, 81.

²¹⁸ Ibidem.

²¹⁹ Paulina Grzęda, ‘Magical Realism’, 161.

²²⁰ ‘Nota’, in: André P. Brink, *Bidsprinkaan*. Kaapstad, Human & Rousseau, 2005, 249-251.

²²¹ Anoniem, boekomslag, André P. Brink, *Bidsprinkaan*. Kaapstad, Human & Rousseau, 2005.

²²² Andries Visagie, ‘*Bidsprinkaan* een van André P. Brink se beste romans in jare’, in: *LitNet* 2005, geraadpleegd op 3 april 2014 op <http://www.oulitnet.co.za/seminaar/bidsprinkaan.asp>

Brink combineert bovendien westerse denkbeelden en inheemse mythologieën.²²³ Cupido Kakkerlak kan symbool staan voor zo'n samensmelting van oppositionele werkelijkheidspercepties. Aan de ene kant belichaamt de protagonist de aardseheid en de magie van Afrika.²²⁴ Dit wordt bijvoorbeeld duidelijk in de aandacht voor de mythologie van de Khoi en de San. Daarnaast kunnen we deze figuur ook in verband brengen met Europese geloofssystemen en narratieve tradities. Mathilda Bothma stipt de gelijkenis met Cervantes' pikareske figuur Don Quichote aan.²²⁵

Verder kan nog heel wat ander post-apartheidsproza van Brink onder de noemer van het magisch realisme geplaatst worden, zoals *Inteendeel* (1993) en *Anderkant die stilte* (2000). Uit bovenstaand overzicht blijkt dat ook Brink zijn literaire werk inzet ten behoeve van de verwerking van het verleden. Hij hanteert hierbij vaak een magisch-realistische schrijftuur, die onder andere duidelijk wordt in het gebruik van carnavaleske figuren²²⁶ en de vermenging van ratio en verbeelding. Daarnaast poogt Brink de Europese en Afrikaanse tradities te combineren. Volgens hem heeft het geen zin één van deze tradities aan de kant te schuiven, want de rijkdom van Zuid-Afrika ligt juist in de 'verwikkelde erfenis uit twee groot strome, sowel die Weste as Afrika'.²²⁷

5.3. Andere Afrikaanstalige auteurs

Naast Van Heerden en Brink zijn er nog heel wat Afrikaanstalige auteurs wier proza magisch-realistische elementen bevat. We kunnen in deze scriptie echter geen exhaustief overzicht geven. Toch werpen we kort een blik op een aantal andere figuren die we met het magisch realisme kunnen verbinden.

Enkele critici herkennen in Wilma Stockenströms proza een vroege vorm van het magisch realisme. In *Die kremetartekspedisie* (1981) verenigt deze auteur realistische en magische elementen. De protagonist, die in haar jonge jaren als slavin door het leven ging, komt aan het einde van haar leven – na heel wat omzwervingen – terecht in een boomstam.²²⁸ Ze blikt terug op haar leven en reflecteert over het continent Afrika. Stockenström biedt op deze wijze al

---

²²³ H.P. van Coller, 'Het magisch realisme in enkele recente Afrikaanse romans', 108.

²²⁴ Anoniem, boekomslog, André P. Brink, *Bidsprinkaan*. Kaapstad, Human & Rousseau, 2005.

²²⁵ Mathilda Bothma, 'Verbeelding en realiteit in *Bidsprinkaan* deur André P. Brink', in: *Stilet* 25, 1, 2013, 16.

²²⁶ H.P. van Coller, 'Het magisch realisme in enkele recente Afrikaanse romans', 111.

²²⁷ André P. Brink, 'Die duisend-en-tweede dag. TT-Cloete erelesing Potchefstroom', in: *Stilet* 12, 1, 2000, 70.

²²⁸ Valeria Guidotti, 'Magical Realism Beyond the Wall of Apartheid? *Missing Persons* by Ivan Vladislavic', in: Elsa Linguanti e.a. (red.), *Coterminous Worlds. Magical realism and contemporary post-colonial literature in English*. Amsterdam, Rodopi, 1999, 228.

heel vroeg een alternatieve geschiedenis aan waarin ook vrouwen een plaats krijgen. In haar herinneringen vervaagt bovendien de grens tussen werkelijkheid en fantasie.²²⁹

Een Afrikaanstalige schrijver die ongetwijfeld ook magisch-realistische elementen in haar literaire productie integreert, is Riana Scheepers. In haar eerste bundel korte verhalen *Die ding in die vuur* (1990) tracht ze het polyfone karakter van Zuid-Afrika weer te geven door Europese literaire tradities en orale Afrikaanse verhaaltradities, meer bepaald van de Zoeloe-cultuur, samen te brengen.²³⁰ Scheepers belicht uiteenlopende perspectieven, bijvoorbeeld in het verhaal ‘Abantu oNgoye’, waar vier visies op eenzelfde gebeurtenis gepresenteerd worden. Deze wisselende focalisatie en vertelstijl werkt een relativerende houding in de hand. De gecompliceerde Zuid-Afrikaanse realiteit kan niet in een eenduidig discours gevat worden, maar dient vanuit verscheidene invalshoeken en vertogen benaderd te worden.²³¹ Ook Scheepers’ bundel *Feeks* (1999) brandt in een magisch-realistische sfeer. De schrijver schetst een beeld van het nieuwe maar gewelddadige Zuid-Afrika, waarin de mens zonder bovennatuurlijke krachten onmogelijk kan overleven.²³²

Daarnaast kunnen Marita van der Vyver met *Griet skryf ’n sprokie* (1992), Ingrid Winterbach met *Niggie* (2002), Christoffel Coetzee met *Op soek na generaal Mannetjies Mentz* (1998) en vele anderen aan dit lijstje worden toegevoegd.

5.4. Engelstalige Zuid-Afrikaanse auteurs

Tot dusver spitsten we ons in dit hoofdstuk uitsluitend toe op de Afrikaanstalige literatuur. In het Engelstalige literaire systeem van Zuid-Afrika manifesteert zich echter ook een magisch-realistische tendens, eveneens vanaf de tweede helft van de jaren tachtig. Literatuurhistorici associëren de volgende namen met dit gegeven: Ivan Vladislavic, Mike Nicol en Zakes Mda.

Vladislavic gaat er net als Brink, Van Heerden en tal van andere hedendaagse auteurs van uit dat een confrontatie met het verleden noodzakelijk is in de opbouw van een nieuw Zuid-

---

²²⁹ T.T. Cloete, ‘Wilma Stockenström’, in: H.P. van Coller (red.), *Perspektief en profiel*. Deel 2. Pretoria, J.L. van Schaik, 1999, 619.

²³⁰ Eep Francken & Luc Renders, *Skrywers in die strydperk*, 123-124.

²³¹ Louise Viljoen, ‘Riana Scheepers’, in: H.P. van Coller (red.), *Perspektief en profiel*. Deel 2. Pretoria, J.L. van Schaik, 1999, 533-534.

²³² Luc Renders, ‘Tussen vertwijfeling en hoop’, in: *Gramadoelas*, geraadpleegd op 20 maart 2014 op <http://user.online.be/gramadoelas/ozalit/ozalit18.htm>

Afrika.²³³ In zijn bundel korte verhalen *Missing Persons* (1989) refereert hij aan de orale verteltraditie. Hij poogt de dominante ideologie van de apartheid te ontmantelen en een alternatief, nieuw discours aan te bieden.²³⁴

Ook in het proza van Mike Nicol vinden we een variant van magisch realisme terug. Hij combineert historisch bronnenmateriaal met magische scènes die vaak een allegorische interpretatie mogelijk maken.²³⁵ Zoals in zijn roman *The Powers That Be* (1989), waarin een fictieel klein dorpje dat onder de knoet van kapitein Nunes leeft symbool zou kunnen staan voor het apartheidsregime.²³⁶

Tot slot kunnen we in Zakes Mda's prozaoeuvre een magisch-realistische lijn herkennen. In onder andere zijn novelles *Ways of Dying* (1995) en *She Plays with the Darkness* (1995) gaat de harde sociale en politieke realiteit in Zuid-Afrika gepaard met mysterieuze gebeurtenissen die de magie van het Afrikaanse continent evoceren.²³⁷

6. Het Afrikaanstalig magisch realisme als 'iets eigensoortigs met een eigen Afrika-tekstuur'

Aan het einde van dit hoofdstuk concluderen we dat Van Coller het bij het rechte eind heeft: in het Zuid-Afrikaanse literaire systeem ontwikkelde zich de voorbije decennia een heel eigen variant van het magisch realisme. Afrikaanstalige auteurs zoals André P. Brink en Etienne van Heerden opteerden voor een magisch-realistische schrijfwijze in hun zoektocht naar een literaire vorm die gestalte geeft aan de werkelijkheid. Het intrinsiek hybride karakter verleent deze schrijfwijze het potentieel om de Zuid-Afrikaanse samenleving in al haar verscheidenheid, d.w.z. met haar gedifferentieerde bevolking en haar turbulente geschiedenis weer te geven.

De Afrikaanstalige magisch-realistische literatuur laat diverse werkelijkheidsvisies aan bod komen en geeft voorheen gemarginaliseerden, zoals "swartmense", "kleurlinge" en vrouwen, een stem. Ze levert zodoende niet alleen kritiek op de eenzijdige werkelijkheidsrepresentatie die door het apartheidsregime gepropagandeerd werd en op de jarenlange onderdrukking van bepaalde bevolkingsgroepen, maar verschaft ook een alternatief. Een magisch-realistische roman biedt een alternatieve werkelijkheidsvisie aan die gekenmerkt wordt door dynamiek en

---

²³³ Shameem Black, 'Fictions of Rebuilding. Reconstruction in Ivan Vladislavic's South Africa', in: *Ariel* 39, 4, 2008, 5.

²³⁴ Valeria Guidotti, 'Magical Realism Beyond the Wall of Apartheid?', 231.

²³⁵ Henriette Roos, 'Perspektief op die Afrikaanse prosa van die twintigste eeu', 111-112.

²³⁶ André P. Brink, 'Reinventing a continent', 19.

²³⁷ Valeria Guidotti, 'Magical Realism Beyond the Wall of Apartheid?', 229.

polyfonie. Bovendien willen deze magisch-realistische auteurs, in tegenstelling tot het merendeel van de geëngageerde literatoren tijdens de apartheidperiode, niet louter de vaak tragische werkelijkheid registreren. Ze hebben ook oog voor een irrationeel bewustzijnsniveau. Dit gegeven versterkt de veelstemmigheid van de werkelijkheidsrepresentatie verder. We kunnen bijgevolg besluiten dat de magisch-realistische literatuur uiterst geschikt is om het transformationele karakter van de Zuid-Afrikaanse samenleving aan het einde van de twintigste eeuw gestalte te geven.

III. MAGISCH REALISME IN HET PROZA VAN S.P. BENJAMIN

1. Inleiding

De Zuid-Afrikaanse magisch-realistische literatuur beperkt zich, zoals reeds aangegeven, niet tot de bovengenoemde schrijvers. Een minder gekende Afrikaanstalige auteur die we aan dit rijtje kunnen toevoegen, is S.P. Benjamin. Hij schrijft zich met de roman *Die reuk van steenkool* (1997) en de verhalenbundel *Die lewe is 'n halwe roman* (1999) in deze traditie in.

Enkele recensenten wezen reeds op het magisch-realistische karakter van Benjamins proza, of in de richting van een soortgelijke benaderingswijze. Marion Hattingh vestigt in eerste instantie de aandacht op de realistische opzet van de korte verhalen. Benjamins proza geeft de maatschappelijk verdrukten 'name, familie, gevoelens'. Tegelijk spreekt ze met betrekking tot Benjamin ook over 'magiese realisme en 'n gepaardgaande neiging tot ironisering'.²³⁸ In dit opzicht haalt Hattingh het veelvuldig opduiken van een engelfiguur als voorbeeld aan. Ook in *Skrywers in die strydperk* expliciteren Eep Francken en Luc Renders dat in *Die reuk van steenkool* 'realistische scènes naadloos in surrealistische overgaan'.²³⁹

In dit onderdeel nemen we aan de hand van de verworven inzichten in de vorige hoofdstukken het magisch-realistische proza van Benjamin onder de loep. Allereerst benaderen we het magisch realisme in *Die reuk van steenkool* en *Die lewe is 'n halwe roman* vanuit een narratologische invalshoek. We focussen op de rol van de vertelinstantie en de focalisatie in de magisch-realistische werking van het proza. Tot slot presenteren we een thematische benadering met aandacht voor recurrente motieven die een referentiële functie hebben en dus kunnen worden verbonden met het maatschappelijke en politieke leven in Zuid-Afrika. Zowel in de roman als in de verhalenbundel schetst Benjamin een fictionele wereld die we in verband kunnen brengen met de transitieperiode (1990-1994) in Zuid-Afrika.

2. Vertelinstantie en focalisatie

2.1. De waanzinnige ik-verteller en onbetrouwbaarheid

In *Die reuk van steenkool* is een merkwaardige ik-verteller aan het woord. Lukas smakte enkele dagen na zijn geboorte tegen de grond, toen zijn dronken vader hem liet vallen. Een

---

²³⁸ Marion Hattingh, 'n Moet-les vir almal', in: *Insig* 31/01/2000, 50.

²³⁹ Eep Francken & Luc Renders, *Skrywers in die strydperk*, 252.

eerste indicatie voor een ongewone mentale toestand van dit personage vinden we op pagina 23. Lukas vertelt het verhaal van zijn geboorte en zegt het volgende over die bewuste val: ‘[m]y kop het soos ’n rubberbal gehop’ (1997, 23). Daarnaast springen de passiviteit en de zwijgzaamheid van Lukas in het oog. Hoewel hij een lid is van het gezin, mengt hij zich nauwelijks in gesprekken. Hij blijft steeds op de achtergrond en observeert. De ouders van Lukas maken zich hier zorgen over en koppelen dit gedrag aan de bruuske val: ““Die kind práát nie meer nie, en dít is wat my bang maak. Die dokters het gesê hulles al eers heelwat later kan bepaal wat daai val van hom gedoen het”” (1997, 44).

Naast dit nadrukkelijk geschetst pathologische beeld tekent de mentale toestand van de verteller zich ook op een indirecte manier af. Zo zegt Lukas aan het einde van een droom het volgende: ‘Ek droom en die slaap het geen einde nie’ (1997, 79). Deze uitspraak kan impliceren dat Lukas steeds in een droom leeft en niet langer het onderscheid kan maken tussen feit en fictie. Daarenboven blijkt uit opmerkingen van de verteller dat hij de wereld waarin hij leeft als verwarrend ervaart. In het volgende citaat leveren de laatste twee zinnen een indicatie voor deze stelling: ‘Ons soek so graag fout met die leefwyse van ander dat ons nie eens agterkom dat ons eintlik maar net op soek is na ’n gat om ons eie swakhede in neer te lê nie. Het ek dit iewers gelees, of is dit wat my pa eenmal gesê het? Ek kan nie meer onthou nie’ (1997, 99).

We kunnen bijgevolg stellen dat we in *Die reuk van steenkool* met ‘een waanzinnige ik-verteller’²⁴⁰ te maken hebben. Traditioneel worden dergelijke vertellers geassocieerd met onbetrouwbaarheid. Dit is echter geen constante, want de inschatting van de betrouwbaarheid of onbetrouwbaarheid van een verteller hangt hoe dan ook af van de lezer. Luc Herman en Bart Vervaeck benadrukken dat betrouwbaarheid niet objectief kan vastgesteld worden.²⁴¹ Lars Bernaerts distantieert zich in zijn onderzoek naar ‘de retoriek van waanzin’ met nadruk van het vooronderstelde verband tussen waanzin en onbetrouwbaarheid.²⁴² In een magisch-realistische romans zoals Daisnes *De man die zijn haar kort liet knippen* en Benjamins *Die*

---

²⁴⁰ Terminologie ontleend aan Lars Bernaerts, *De retoriek van waanzin. Taalhandelingen, onbetrouwbaarheid, delirium en de waanzinnige ik-verteller*. Antwerpen & Apeldoorn, Garant, 2011.

²⁴¹ Luc Herman & Bart Vervaeck, *Vertelduijvels. Handboek verhaalanalyse*. Nijmegen, Vantilt, 2005 [2001], 92-93.

²⁴² Lars Bernaerts, *De retoriek van waanzin*, 12.

reuk van steenkool, leidt de waanzin van de vertelinstantie juist tot ‘de onthulling van een alternatieve wereld’.²⁴³

De ik-verteller, Lukas, doet een poging om de wereld te begrijpen en orde in de chaotische werkelijkheid te scheppen. Enkele inzichten van Lars Bernaerts met betrekking tot de onbetrouwbaarheid van de verteller Godfried Miereveld in *De man die zijn haar kort liet knippen* kunnen in dit verband ook bijdragen tot een interpretatie van de roman van Benjamin. Godfried Miereveld onderneemt volgens Bernaerts een zoektocht naar ‘coherentie’ en naar ‘het juiste integratiekader voor zijn eigen leven’.²⁴⁴ In *Die reuk van steenkool* merken we een soortgelijke onderneming op. Lukas beroept zich op verschillende referentiekaders teneinde een samenhangende werkelijkheid te creëren. Hij brengt – gefascineerd door de voor hem onbekende wereld van de volwassenen – bijvoorbeeld seksuele ervaringen van sommige personages in verband met de dierenwereld, die voor hem wel vertrouwd aandoet. Een voorbeeld: ‘Die vis gryp die hoender vas, kry haar aan die borste beet en byt haar in die nek. Die hoender slaan haar bene om die vis se lyf en stoei met moeite dieper en dieper in die vis in. Die vis woel soos een wat gekwes is’ (1997, 30). Ook religie biedt een interpretatiekader dat nadrukkelijk aanwezig is. Lukas beschrijft op pagina 13 de geslachtsgemeenschap tussen zijn ouders als het proces waarbij Maria haar zoon Jezus grootbrengt.

Het project van Lukas, namelijk een eigen betekenis en samenhang verschaffen aan de voor hem verwarrende werkelijkheid, is vergelijkbaar met dat van de lezer. Ook de lezer tracht een sleutel tot interpretatie te vinden waarmee hij/zij de tekst kan benaderen. Logische en louter rationale denkbepelden schieten echter tekort als verklarende principes. De lezer wordt gedwongen te aanvaarden dat bepaalde fenomenen niet aan de hem of haar bekende wetmatigheden beantwoorden.²⁴⁵ In deze optiek leidt de ‘ontologische instabiliteit’ van de ik-verteller tot reflectie over de representatie en kenbaarheid van de werkelijkheid.²⁴⁶ We belichtten dit aspect reeds als een prominente filosofische grondgedachte die een magisch-realistische schrijftuur karakteriseert.

In *Die reuk van steenkool* beschikt de verteller bijgevolg vanwege zijn mentale stoornis juist over een gave. Hij verleent de lezer inzicht in een alternatieve wereld die voorheen

---

²⁴³ Lars Bernaerts, *De retoriek van waanzin*, 376.

²⁴⁴ Ibidem, 387.

²⁴⁵ Ibidem.

²⁴⁶ Ibidem, 385.

onzichtbaar was voor de lezer. De waanzinnige ik-verteller kan in deze optiek beschouwd worden als ‘een profetische figuur die de ware werkelijkheid blootlegt’.²⁴⁷ In Benjamins roman vinden we een aantal verwijzingen naar deze profetische gave. Het volgende fragment uit een brief van Lizel aan Lukas illustreert deze vaststelling: ‘*Ek het dit al die tyd geweet; en nou sal ek nooit van jou kan vergeet nie. Jy loop nie met jou paradyse te koop nie; jy weet wat dit aan ander kan doen! Jy het ’n gawe van God ontvang, waarlik, jy het*’ (1997, 118). Lukas lijkt zich daarenboven uiterst bewust van zijn functie als onthuller van de werkelijkheid. Dit blijkt onder meer uit dit citaat: ‘*Ek sal skryf, skryf, en skryf tot daar nie meer woorde in my oor is nie. Ek sal hulle opteken, ek sal hulle skets tot daar nie meer beelde voor my geestesoo ronddans nie. Ek sal hulle probeer skets tot hulle naak in my geheue lê*’ (1997, 13).

Voorts treedt een gelijkaardig krankzinnig personage op de voorgrond in ‘Die vlinder in ons familie’. Mandy is een meisje van achtentwintig jaar, maar ‘het [...] nog nie die ouderdom van twaalf bereik nie’ (1999, 13). Ze ervaart de wereld als uiterst verwarrend, zoals blijkt uit het volgende citaat: ‘*Dit gebeur nogal dikwels dat Mandy in haar opgewondenheid dele van haar drome vergeet en dan aan die huil gaan as alles nie vir haar, én vir ons, sin maak nie*’ (1999, 13). Mandy tracht tevens aan de hand van bepaalde referentiekaders, meer bepaald religie en oorlog, de voor haar onbegrijpelijke wereld, waarin seksueel misbruik getolereerd wordt, te begrijpen. In tegenstelling tot Lukas is zij niet de verteller van het verhaal, maar een personage door wier ogen we een reeks gebeurtenissen waarnemen, d.i. de focalisator.²⁴⁸ Traditioneel zou haar waarneming en wereldbeeld als onbetrouwbaar bestempeld worden, maar ook zij verschaft de lezer door middel van haar verbeeldingsvluchten toegang tot een alternatieve werkelijkheid, waarin het magische en bovennatuurlijke een plaats neemt.

2.2. Kinderlijke verbeelding en naïviteit

Een tweede opvallend verschijnsel met betrekking tot de vertelinstantie in Benjamins proza is het voorkomen van een kindverteller. In het eerste hoofdstuk (zie 3.2.2). kwam het verband tussen het magisch realisme en de kinderlijke fantasie en wereld reeds kortstondig aan bod. Faris wijst op de intrinsiek kinderlijke ‘matter-of-fact way’ waarop bovennatuurlijke gebeurtenissen gepresenteerd worden, d.w.z. zonder problematisering van het waarheidsgehalte van het gebeurde.

---

²⁴⁷ Lars Bernaerts, *De retoriek van waanzin*, 387.

²⁴⁸ Luc Herman & Bart Vervaeck, *Vertelduivels*, 75.

In Benjamins roman *Die reuk van steenkool* krijgt de lezer te maken met een kindverteller. Lukas wordt in zijn gedaante als kind gekenmerkt door een verbeeldingsrijk wereldbeeld. De jongen verwondert zich over aspecten van de werkelijkheid die door volwassenen als “alledaags” en “normaal” beschouwd worden. Zo herkent Lukas bijvoorbeeld de contouren van een draak of een monster in de rookwolk van een sigaret en vergelijkt hij de masserende handen van zijn zus met ‘twee jong engele’ (1997, 19).

Ook in de verhalenbundel van Benjamin vinden we enkele kinderlijke vertellers terug. De vertelinstantie in het eerste verhaal, ‘Die vlinder in ons familie’, geeft – vaak door middel van een vergelijking – aan alledaagse dingen een magische invulling. Het volgende citaat illustreert deze vaststelling:

Mandy is haar naam, en as sy dit vir jou sê, dan kantel sy haar kop so effens na die een kant oor, knyp haar sagte groen oë ’n rukke toe en sê die woord asof dit ’n geheim is wat sy reeds jare lank diep in haar agterkop bêre. Die plooitjies om haar oë lyk soos verdwaalde sonstraaltjies wanneer sy hulle weer oopmaak (1999, 12).

Ook in ‘In memoriam’ zijn vier kinderen aan het woord: Charlie, Petta, Joker en Theuns. We vinden bij deze vertellers dezelfde verwondering als in ‘Die vlinder in ons familie’. Daarnaast treden kinderen ook regelmatig als focalisator op de voorgrond. Jimmy, de protagonist in ‘’n Verdwaalde engel’ houdt er naast een rijke verbeelding ook een naïve werkelijkheidsperceptie op na. Beide eigenschappen gaan vaak hand in hand. Jimmy laat zich door John verleiden tot prostitutie nadat de man hem overtuigde van diens onschuldige bedoelingen. Aan het einde van het verhaal lijkt Jimmy gelukkig te zijn, want hij vond eindelijk iemand die hem bevrijdde van het seksueel misbruik door zijn vader. De jongen hoopt op een beter leven: ‘As jy wil, sal ek by jou in daai kamer kom bly. Maar ek wil my eie sleutel hê. En Woefer moet by my op die bed slaap. Jy kan my pas wees as jy wil’ (1999, 25).

Bovengenoemde kinderen beschouwen het magische en het bovennatuurlijke als een deel van de werkelijkheid. Ze verhalen dergelijke onverklaarbare gebeurtenissen op dezelfde manier als het dagelijkse leven, namelijk op een onproblematische en onschuldige wijze. Dankzij die naïve verhaaltrant wordt ook de lezer aangespoord om de gepresenteerde magische gebeurtenissen te aanvaarden als deel van de werkelijkheid.

3. Thema's en motieven

3.1. Maatschappelijke, economische en politieke werkelijkheid

S.P. Benjamin refereert zowel in *Die lewe is 'n halwe roman* als in *Die reuk van steenkool* aan het maatschappelijke, economische en politieke leven in Zuid-Afrika tijdens de transitieperiode van 1990 tot 1994. In zijn proza schetst hij hoe deze onrustige periode het alledaagse leven van uiteenlopende personages tekent. Meerdere opvallende problemen van de toenmalige Zuid-Afrikaanse samenleving worden zodoende concreet en tastbaar. We bespreken er in dit onderdeel enkele: armoede, werkloosheid, criminaliteit, geweld, drugs- en alcoholmisbruik. Vervolgens bekijken we hoe verscheidene personages alluderen aan de toekomst van de Zuid-Afrika na de afschaffing van de apartheid.

3.1.1. Armoede en werkloosheid

De verhalen in de bundel *Die lewe is 'n halwe roman* spelen zich af in Happy Valley-plakkerskamp. In dit getto leeft een groep gemarginaliseerde “swartmense” samen in armoedige omstandigheden. Deze levenscondities en de ellende die daarmee gepaard gaat, zijn een belangrijk thema in de korte verhalen. S.P. Benjamin schetst in de proloog een beeld van deze plaats: ‘Daar lê Riebeeckstraat wat die Happy Valley-plakkerskamp skei van Hill Crest met sy siersteenhuse en groot tuine. En daar kronkel Mandela Drive met sy maergathonde en vuilgesigkinders soos 'n slagaar deur die skewe krotte en sinkskuilings’ (1999, 10-11). De lezer wordt zodoende onmiddellijk met de gebrekkige levensomstandigheden en voorzieningen geconfronteerd.

In heel wat verhalen attendeert de schrijver – op directe of indirecte wijze – op de vervallen staat van de woning van de meeste personages. Bijvoorbeeld in ‘Op soek na 'n somer’ maakt de verteller duidelijk dat de ‘huisie[s]’ (1999, 35) in het plakkerskamp niet bestand zijn tegen strenge weersomstandigheden. Tijdens een regenbui hebben inwoners hun handen vol: ‘herstelwerk aan 'n lekkende dak, blikke wat gereeld – na gelang van die sterkte van die reënbui – en waskomme wat uitgesit moet word [...]’ (1999, 36).

Niet alleen woningen en andere materiële objecten verkeren in een slechte staat, ook mensen en dieren zijn gehavend. Velen onder hen zijn hongerig en smerig. Mandy, een personage in ‘Die vlinder in ons familie’, verlangt naar ‘[t]ee met kondensmelk en baie, baie suiker’ (1999, 16), levensmiddelen die haar familie zich niet kan veroorloven. Kinderen moeten bovendien

vaak zelf voor hun levensonderhoud zorgen. Bijvoorbeeld in ‘’n Verdwaalde engel’ zoekt Jimmy met zijn vrienden op straat naar ‘stukke weggooi-yster en leë koeldrankblikkies’ (1999, 18) teneinde eten te kunnen kopen met het geld dat hij ontvangt na omruiling. Ook in ‘Die mense wat probeer vergeet’ moet het straatkind, dat niet alleen op straat leeft maar er ook geboren is en ten slotte sterft, zelf een manier zoeken om zijn honger te stillen.

In *Die reuk van steenkool* worden de barre levensomstandigheden niet in dezelfde mate in de verf gezet. Aan het begin van de roman krijgen we de idee dat het gezin van Lukas niets tekort komt en in dit opzicht veeleer een uitzondering is: ‘ons doen ons inkopies elke Saterdagoggend. [...] So, sê my ma, verseker sy dat ons koskaste vol bly en dat ons nie soos ander gesinne stukkies en bietjies by die mense rondom ons hoef te leen nie’ (1997, 2). Desalniettemin krijgen we verder enkele subtiele aanwijzingen die aan een behoeftig bestaan refereren, zoals ‘ek set op my leë verfblik’ (1997, 24) en ‘[s]oms in die winter, as dit so vir dae aaneen reën, is ons ou straat toe onder die water’ (1997, 28).

Benjamin verwijst behalve naar de problematische armoede ook naar de ontwrichte arbeidsmarkt in Zuid-Afrika. Er is weinig werkgelegenheid en bijgevolg een hoge werkloosheid. Deze laagconjunctuur bepaalt in *Die reuk van steenkool* onder meer het leven van Kasper, de vader van Lukas. Het volgende citaat illustreert dit gegeven: ‘Dit gebeur deesdae nogal dikwels dat my pa nie die volle dag by die werk deurbring nie. Stakings en goed’ (1997, 15). Ook in het leven van meerdere personages in *Die lewe is ’n halwe roman* is werkloosheid een hardnekkig optredend fenomeen. Bijvoorbeeld in ‘Skuifeldans van ’n idioot’ verhaalt de verteller dat Sollie ‘in sy lewe nooit langer as ’n jaar by een plek gewerk [het] nie’ (1999, 86).

Het armoedige bestaan van de “swartmense” staat in schril contrast met de rijkdom van de “witmense”. Benjamin haalt deze aan elkaar gerelateerde etnische en economische factoren reeds aan in de beschrijving van het Happy Valey-plakkerskamp in de proloog van *Die lewe is ’n halwe roman*. Residentiële wijken van de blanke Afrikaners grenzen nagenoeg rechtstreeks aan het armtierige plakkerskamp. De kloof tussen arm en rijk wordt zo alleen nog duidelijker voor de bewoners alsook voor de lezer. In ‘’n Verdwaalde engel’ vergelijkt Jimmy zijn ‘sinkplaatskuilings’ met ‘mooi, groot huise’ (1999, 22). Ook in ‘Die mense wat probeer vergeet’ wordt dit contrast nadrukkelijk geëtaleerd. Matie baart haar kind in het midden van de straat ‘soos ’n wegloophond’ (1999, 59), zonder enige hulp. Daartegenover plaatst de verteller een blonde vrouw wier bevalling in het ziekenhuis plaatsvindt met behulp van

allerlei gesofficisticeerde apparatuur (1999, 60). Ironisch genoeg zet deze vrouw een dode baby ter wereld.

3.1.2. Geweld en criminaliteit

De ontwrichting van de Zuid-Afrikaanse maatschappij toont zich verder ook in moreel en zedelijk verval.²⁴⁹ S.P. Benjamin presenteert Zuid-Afrika als een land waar geweld en criminaliteit domineren. Deze motieven kunnen we zonder meer een referentiële functie toekennen, want ook in de buitentalige werkelijkheid maken gewelddadige acties en criminele feiten deel uit van het dagelijkse leven. Dit getuigt onder andere Fred de Vries in zijn boek *Afrikaners. Een volk op drift* (2013).²⁵⁰ Benjamin laat in zijn proza velerlei vormen van dergelijke agressie aan bod komen, zoals mishandeling, moord, diefstal, verkrachting, seksueel misbruik, enzovoort. Deze misdaden worden zowel vanuit het standpunt van de dader als vanuit dat van het slachtoffer belicht.

Huiselijk geweld is een belangrijk thema in 'In memoriam'. Het tweede deel van het verhaal begint als volgt: 'Ek was vyf toe my pa my die eerste moerse pak slae van my lewe gee' (1999, 29). Het gewelddadig gedrag van de vader beperkt zich echter niet tot zijn zoon Petta; ook zijn vrouw moet eraan geloven, elke avond opnieuw: 'Saans wou sy liefde van my pa hê, maar sy vuiste was altyd voor' (1999, 30). Petta kan het niet langer verdragen en reageert met nog meer geweld; hij vermoordt zijn vader. Ook in 'Op soek na 'n somer' neemt Stenie het heft in eigen handen. Ze vermoordt haar man en moet vervolgens twee jaar in de gevangenis.

Het door geweld geteisterde Zuid-Afrika komt ook in 'Brand' duidelijk naar voren. Aan het 'wynhuis' (1999, 48) breekt er regelmatig een relletje uit en dan grijpt de uitbater hardhandig in met behulp van een 'sambok' (1999, 56). Wanneer Susan en haar zus Matie samen aan het wynhuis zijn, is het hek van de dam: 'Die twee susters pak mekaar aan die hare beet, die twee lywe rol 'n slag in die sand om' (1999, 55). Het gevecht om Piet Langding draait uit in het voordeel van Susan. Matie weigert zich er echter bij neer te leggen en sticht brand in het huis van Susan en Piet. In *Die reuk van steenkool* breekt ook in de buurt van het gezin van Lukas regelmatig geweld uit, zeker sinds de vestiging van een 'smokkelhuis' in de straat (1997, 31). De jonge verteller realiseert zich dat geweld niet langer een ver-van-mijn-bed-show is, maar

---

²⁴⁹ Hendrik-Muller Uys, *Die problematiese afbakening tussen sommige kortverhaalbundels en die roman in Afrikaans, aan die hand van geselekteerde tekste*. Onuitgegeven dissertatie Universiteit Stellenbosch, 2012, 146.

²⁵⁰ Fred de Vries, *Afrikaners. Een volk op drift*. Amsterdam, Nijgh & Van Ditmar, 2013.

angstaanjagend dicht komt: ‘Meteens is die oorlog nie net meer in die dorpe of op die TV en radio nie. Meteens vloei daar ook bloed in ons strate; voor ons oë’ (1997, 35). Wanneer blijkt dat de zus van zijn vader vermoord is (1997, 62), neemt dit besef alsmaar toe. Bovendien wordt het gezin via de Suid Afrikaanse Uitsaaikorporasie (SAUK), d.i. de nationale omroep, op de hoogte gehouden van de gruweldaden die zich in het land voordoen. Lukas concludeert: ‘Die land is een groot molshoop van onluste, stakings, optogte en moord’ (1997, 67).

Verder vormt criminaliteit ook een prominent onderwerp in ‘Skuifeldans van ’n idioot’. Sollie steelt liever dan te werken in de fabriek. Op een dag steelt hij een revolver en brengt die mee naar huis (1999, 87). Ook zijn zoon Sammy komt in dit criminele milieu terecht en maakt zich schuldig aan verkrachting (1999, 93).

Tot slot is seksueel misbruik een wijdverspreid verschijnsel in de verzamelde korte verhalen alsook in *Die reuk van steenkool*. In het Happy Valley-plakkerskamp zijn veelal kinderen het slachtoffer van aanranding door familieleden. ‘Uncle Millie’ vergrijpt zich aan zijn geestelijk achtergesteld nichtje Mandy wanneer hij dronken is (1999, 14) en ook Jimmy wordt ongewild betast door zijn vader (1999, 18). In *Die reuk van steenkool* hoort Lukas het meisje Lizel vertellen over de jarenlange aanranding door haar vader:

O, ja, ek was ook eens ’n virgin, en trots daarop gewees [...]. Maar dit was lank, lank gelede. Bedags as ek ná skool by die huis aangekom het, het die wolf ook só, soos jou ou nou, in sy bed gele en wag. En dan was die wolf reeds dood van die honger. Ja, sommer baie, baie honger (1997, 17).

De aanranding heeft vele jaren ongestraft doorgedaan; er leek geen verweer mogelijk. Dit trauma tekende Lizel voor de rest van haar leven. De angst voor haar vader komt nogmaals op de voorgrond in de slotzinnen van de roman: ‘*My pa kan die vonkel in my oë nie vat nie. Dit het hom rasend. En heel van sy trollie af. Dit maak my bang. Bang!*’ (1997, 131).

3.1.3. Alcohol en drugs

Meerdere verhalen in *Die lewe is ’n halwe roman* getuigen van een overvloedig gebruik van alcohol. Heel wat inwoners van het plakkerskamp pogen op die manier hun eenzaamheid, werkloosheid en armoede te vergeten. In ‘Die vlinder in ons familie’ zijn alle volwassen personages regelmatig dronken. ‘Antie Agnes’ en de moeder van de verteller drinken ‘stilletjies uit die bottel brandewyn’ (1999, 12). De verteller beschrijft het effect van alcohol als volgt: ‘Dis asof die ou brandewyntjie die droë grond in hul binneste weer natlei, en kort

voor lank groei daar uit hul gesprekke blomme waarvan hulle lank reeds vergeet het' (1999, 13). Ook de mannelijke personages geven zich frequent over aan de drank en wanneer ze dat doen, worden ze soms 'baie vatterig' (1999, 14). Ook in het verhaal 'Brand' is alcoholmisbruik een belangrijk thema. Het is niet alleen een individuele aangelegenheid maar ook een groepsgebeuren. Het 'wynhuis' is een 'gesellige suipplekkie' (1999, 53), waar je grote hoeveelheden wijn kan consumeren. Susan bestelt voor zichzelf een liter wijn, in een 'groot plastiekkann' (1999, 50), want om haar zus Matie aan te pakken 'het sy vanoggend die drank nodig' (1999, 53). Alleen dronken kan ze de moed en kracht vinden om voor zichzelf op te komen.

Alcoholmisbruik is eveneens een aanzienlijk probleem in *Die reuk van steenkool*. Lukas' vader 'spandeer ál meer van sy salaris op drank' (1997, 85) en maakt er een gewoonte van dronken en versuft rond te lopen. Uiteindelijk kan Kasper niet meer zonder alcohol functioneren en vervreemdt hij van zijn familie én zichzelf. Hij blijkt op dit vlak echter geen uitzondering te zijn, want het betreft een wijdverspreid fenomeen. Lukas verklaart: 'Al die kinder wat ek by die skool ken, se pa's hou van hul drank' (1997, 3). Niet alleen Lukas' vader, maar ook zijn zus, zijn buurmeisje en zijn moeder grijpen af en toe naar alcoholische dranken. Hoewel zijn moeder steeds het alcoholgebruik van Kasper afkeurde, gaat ze na zijn dood hetzelfde pad op: 'My ma gaan aan die drink asof sy deur haar beskermengel betaal word. [...] Maar so gaan dit nou al weke en weke aanmekaar. My ma is soos 'n bal wat teen die bult afrol. Afrol, en verdwyn. Binnekort sal daar niks meer van my ma se oë oor wees nie' (1997, 119).

Alcohol is overigens niet het enige bedwelmende middel dat in de verzamelde verhalen aan bod komt. Ook druggebruik blijkt een aanzienlijk probleem in het Happy Valley-plakkerskamp. In 'Skuifeldans van 'n idioot' gaat Sollie's losbandig leven gepaard met 'dagga-rokery'. Hij heeft vaak last van 'uitbarstings en hallusinasies' alsook van 'knaend honger' (1999, 86). Zelfs op de begrafenis van zijn zoon Gerhard was Sollie onder invloed; hij 'het half onvas by die oop voordeur uitgestrompel' en 'sy oë was rooi en bloederig soos sonne wat ondergaan' (1999, 89). Ook kinderen zoals Jimmy en zijn vrienden wagen zich aan het snuiven van 'houtgom' (1999, 18) teneinde de harde realiteit (tijdelijk) te vergeten.

3.1.4. Rassenproblematiek

De rassenproblematiek die onlosmakelijk met het apartheidsregime verbonden is, komt ook in een aantal verhalen naar voren. De meeste personages in de bundel zijn "swartmense" maar af

en toe treden ook “witmense” op, die zich in de aanpalende welvarende wijk huisvesten of in de loop van de jaren degradeerden tot “armblankes”. In mening opzicht zijn deze figuranten verwant met de personages in Jeanne Gossens roman *Ons is nu almal so nie* (1990) of met de familie Benades in Marlene van Niekerks *Triomf* (1994). In ‘Op soek na ’n somer’ vestigt Benjamin de aandacht op het contrast tussen de inwoners van het plakkerskamp en de blanke bevolking. Stienie werkt als huishoudster en verzorgster bij de blanke gehandicapte Koot Niehaber. Hoewel hij ‘nie regtig so ’n sleg stuk mens’ is, merkt de verteller cynisch op: ‘Maar nou ja, dis maar hoe die bleddie rykes aan die anderkant van die hoofstraat lewe. Hulle kan dit bekostig om heeldag voor computers te sit’ (1999, 36). In een gesprek met Sylvester legt Stienie uit waarom de blanke bevolking ‘aan die anderkant’ woont: ‘Hulle het hul neuse begin optrek vir die swartes wat skielik so Saterdagoggende die strate van die dorp begin vollê het’ (1999, 43). Iets verder in het verhaal laat Stienie zich ook uit over Piet Langding, een man die zich alles kan permitteren, louter vanwege zijn huidskleur. Ze reageert tegen de bevoorrechte positie die de blanke Afrikaner zich toe-eigent: ‘Piet Langding. Bleddie ding dink ook mos om hy wit is, dat hy... dat hy een of ander lord is’ (1999, 41) .

Ook in ‘Brand’, waarin Piet Langding een prominente rol speelt, staat de positie van de blanke Afrikaner ter discussie. Vrouwen staan in de rij voor deze man, want ‘elkeen sal kan doen met ’n jong blanke vryer’. Hieruit blijkt dat zijn etnische achtergrond een enorme aantrekkingskracht heeft. De verteller bekritiseert vrouwen die zich door dit gegeven laten innemen: ‘Oor babies en Aids begin jy jou eers bekommer wanneer dit te laat is’ (1999, 51). Maar de situatie is aan het veranderen. Piet Langding hoort niet langer tot die geprivilegieerde klasse maar leeft nu net zoals alle anderen in het plakkerskamp. Het gebruik van de voltooid verleden tijd (‘het destyds beteken’) in het volgende citaat is veelzeggend: ‘Om wit te wees, het destyds beteken dat jy veel beter as die res kan lewe, dat jy nooit op straat hoef rond te staan om kos en geld te bedel nie’ (1999, 49).

In *Die reuk van steenkool* komt de rassenproblematiek minder uitgesproken aan bod. Het enigste personage dat zich waagt aan rassengerelateerde uitspraken, is Kasper. Hij benadrukt dat hij ‘nie wit nie [is]’ en ‘ook nie swart nie’ (1997, 36). Deze uitspraak impliceert dat het gezin van Lukas tot de groep van de door de apartheid ingevoerde term “kleurlingen” behoort. Dat Kasper zich uitdrukkelijk distantieert van de “swartmense” wordt duidelijk wanneer hij de benaming ‘Swart Gevaar’ in de mond neemt (1997, 73). Het gebruik van deze metafoer

kunnen we in verband brengen met de buitentalige werkelijkheid, meer bepaald met slogans van de Nasionale Party die inspelen op de onzekerheid van blanke Afrikaners.²⁵¹

3.1.5. De toekomst van de ‘regenboognatie’

S.P. Benjamin reflecteert in zijn proza niet alleen over de dagelijkse realiteit in Zuid-Afrika tijdens het transformatieproces van apartheid naar een democratie, maar ook over de toekomst van het land. Meerdere personages zijn zich bewust van de verandering die zich in hun wereld voordoet. In *Die reuk van die steenkool* duidt Lukas herhaaldelijk op dit feit. Reeds aan het begin van de roman zegt hij: ‘Maar dinge is aan die verander. Dinge hier in ons huis is aan die verander. My suster raak nou vinning groot, en my ma en my pa word ouder. Dinge is aan die verander’ (1997, 2). De veranderingen in het gezin kunnen symbool staan voor het transitioneel karakter van de Zuid-Afrikaanse maatschappij. Ook de verteller wijst op dit gegeven: ‘Maar dinge is aan die verander. Hier in ons huis, en ook in ons land’ (1997, 3). In *Die lewe is ’n halwe roman* zijn het de engelen die in de proloog meteen de aandacht vestigen op de transformationele situatie waarin Zuid-Afrika zich aan het begin van de eeuwwisseling bevindt. Jakob zegt het volgende tegen Angeliena: “’Daar’s baie aan die gebeur, Angeliena, en alles is gedurig aan’t verander” (1999, 10).

Op 10 mei 1994 sprak Nelson Mandela tijdens zijn inaugurele rede de volgende woorden uit:

We have triumphed in the effort to implant hope in the breasts of the millions of our people. We enter into a covenant that we shall build the society in which all South Africans, both black and white, will be able to walk tall, without any fear in their hearts, assured of their inalienable right to human dignity - a rainbow nation at peace with itself and the world.²⁵²

Dit veelbelovend toekomstbeeld maakte echter snel plaats voor de realiteit, die voornamelijk ontgoocheling teweegbracht. Eep Francken en Luc Renders noemen in deze optiek onder andere ‘de tergend langzame wederopbouw, de weerbarstige armoede, de toenemende criminaliteit en het aanzwellend geweld, de corruptie [en] de wankele economische

---

²⁵¹ Albert Grundlingh, ‘Afrikaner Nationalism in the 1930s and 1940s’, in: *South African History Online*, geraadpleegd op 4 april 2014 op <http://www.sahistory.org.za/archive/chapter-3-afrikaner-nationalism-1930s-and-1940s>

²⁵² Anoniem, *Inaugural speech, Pretoria (Mandela) - 5/10/94*. African Studies Center University of Pennsylvania, 1994, geraadpleegd op 20 maart 2014 op http://www.africa.upenn.edu/Articles_Gen/Inaugural_Speech_17984.html

situatie'.²⁵³ De toestand na de afschaffing van de apartheid lijkt veeleer een voortzetting van een onhoudbare situatie dan een nieuw begin. Met dit gegeven in het achterhoofd voert Benjamin in zijn roman en verhalenbundel, respectievelijk uitgegeven in 1997 en 1999, hoofdzakelijk personages op die sceptisch staan tegenover de post-apartheidsperiode.

In *Die lewe is 'n halwe roman* treden figuren op die uiteenlopende visies op de toekomst van Zuid-Afrika vertegenwoordigen. 'Die vlinder in ons familie' laat enkele standpunten aan bod komen. De ik-verteller heeft haar twijfels omtrent de machtsovername door Nelson Mandela, want 'die boere sal nie maklik loop lê nie' (1999, 14). Haar nicht Mandy gelooft echter wel sterk in 'die Swart man met 'n middelpaadjie in sy hare' (1999, 16). Zij ontvangt geregeld visioenen van Jezus waarin hij haar een blik op de toekomstige Zuid-Afrikaanse samenleving gunt. Jezus vertelde haar dat er een oorlog zal uitbreken en dat 'die wittes eendag soos 'n klomp slagpat jakkalse uit hierdie land sal wegvlug omdat die oorlog nie einde kry nie' (1999, 15). Dan zou de zwarte bevolking opnieuw over Zuid-Afrika regeren. Maar de visie van Mandy wordt niet onproblematisch gepresenteerd. De focus op haar mentale achterstand wekt de suggestie dat ze onbetrouwbaar is en met andere woorden een onrealistisch toekomstbeeld vertegenwoordigt.

In 'Tomorrow's world' gaat Benjamin specifiek in op de toekomst van Zuid-Afrika. Hij zoomt in op het leven van een koppel blanke Afrikaners op twee welbepaalde tijdstippen. In het eerste deel van het verhaal, dat zich afspeelt op 16 september 1995, lijkt de zwarte bevolking de macht te hebben overgenomen. Heel wat blanken verhuizen naar het buitenland, behalve Koot Niehaber en zijn vrouw (1999, 65). Zij trachten stand te houden in de nieuwe samenleving, maar krijgen het moeilijk. Op bovengenoemde datum krijgt het koppel met heel wat overlast te maken: een groepje vrouwen haalt stenen uit hun voortuin weg, een jong koppeltje vermaakt zich in diezelfde tuin, een zwangere vrouw bonst 's nachts op de deuren om hulp te vragen, enzovoort. Naar aanleiding van de onrust uit Koot geregeld zijn mening omtrent deze "swartmense". Aan de zwangere vrouw zegt hij het volgende: "Verdompte donnerse goed, hoekom loop pla hulle nie ander mense of hul eie bleddie mense nie!" (1999, 69) De rassenonderscheiding zit duidelijk nog diep in het gedachtegoed verankerd. Maar ook tussen de blanke bevolking onderling loopt het fout. Koot Niehaber en zijn vrouw vervreemdden van elkaar; zij slapen en eten niet meer samen. Deze verstandhouding kan symbool staan voor de neergang van het apartheidsregime waarin de blanke Afrikaner

---

²⁵³ Eep Francken & Luc Renders, *Skrywers in die strydperk*, 261.

zegevierde. Het tweede deel van het verhaal, dat plaatsvindt op 11 juli 1998, suggereert een gedeeltelijk ander Zuid-Afrika. De blanke Koot wordt na een zwaar accident verzorgd door Stienie, een zwarte vrouw uit het plakkerskamp. De rolpatronen die voor 1994 domineerden, lijken opnieuw van toepassing. De toestand is echter niet volledig hersteld; Koot en zijn vrouw groeiden in tussentijd alleen verder uit elkaar.

Daarnaast reflecteren, in *Die reuk van steenkool*, Lukas' vader en zus regelmatig over de huidige maatschappelijke en politieke stand van zaken in Zuid-Afrika alsook over de toekomst van hun geboorteland. Eva houdt er een positief toekomstbeeld op na; zij gelooft dat 'al wat gedaan moet word, is om van die boere ontslae te raak en siedaar!' (1997, 68) Haar vader staat daarentegen wantrouwig tegenover een eventuele zwarte regering. Hij waarschuwt voor een aanslepende oorlog waar 'nog baie bloed moet vloei', want 'die massas soek na die lig wat aan hulle belowe is' (1997, 67). Deze uitspraak kan verwijzen naar de hoop op een nieuw begin die het ANC aan het begin van de jaren negentig van de twintigste eeuw bij vele Zuid-Afrikanen vestigde. Hij verwijst mogelijk naar dit ANC wanneer hij het heeft over '[d]ie Swart Gevaar' (1997, 73). Bijgevolg maakt het personage duidelijk dat de kleurlingengemeenschap en de zwarte bevolking andere belangen vertegenwoordigen en uiteenlopende idealen nastreven.²⁵⁴

Aan het einde van de roman laat ook de verteller zich uit over politieke situatie in Zuid-Afrik. Hij schalt 'Free Mandela! Die land brand. Free Mandela! In die strate. Free Mandela! In harte. Free Mandela! In skole. Free Mandela! In godsnaam. Free Mandela!' (1997, 126) en uit zodoende uitdrukkelijk zijn geloof in de 'regenboognatie'. Deze euforie werkt echter ironiserend want het einde van het plot is allesbehalve hoopgevend: Lukas' moeder heeft een alcoholprobleem en neemt elke week een andere man mee naar huis, zijn zus zondert zich af van het gezin en zijn vriendin Lizel wordt mogelijks opnieuw misbruikt door haar vader (1997, 130-131).

3.2. Geloofssystemen

In het proza van S.P. Benjamin vinden we heel wat referenties aan het christelijk geloof. De boekomslog van *Die lewe is 'n halwe roman* suggereert reeds dit referentiekader. De prent op de voorkant van het boek doet denken aan een icoon. Ook in de proloog van de bundel schiept

---

²⁵⁴ Andries Gerhardus Visagie, *Manlike subjektiwiteit in die Afrikaanse prosa vanaf 1980 tot 2000*. Onuitgegeven dissertatie, Universiteit Stellenbosch, 2004, 75.

de skrywer een kerkelike sfeer. Tydens het gesprek tussen die engelen luiden die klokke voortdurend. Bovendien duiden ‘die Meester’ en ‘Hy’ (1999, 10) mét hoofletter mooglik op die Christusfiguur. Toch merken we al snel dat Benjaminin geen fiksionele wêreld creëert die stoelt op tradisionele christelike gebruike en prinsipes. Die engelen verlies in veel opzichten hun christelike konnotasie. Dat bespreken we verder in 4.5.1.

Enkele personages in *Die lewe is ’n halwe roman* houde krampagtig vas aan het christelik geloof, byvoorbeeld Mandy en Stella Silber. Mandy, het hoofpersone in ‘Die vlinder in ons familie’, krygt ’s nagts geregeld visioene van Jesus. Die openbaringe word eger – omwille van haar geestelike agterstand – niet serieu genome deur die familie. Nietemin hou Mandy voet by stuk en ze deelt die visioene met haar omgewing. Jesus laat haar een toekomstig beeld van Zuid-Afrika sien. Daarnaast vertrouwt hij haar ook geheime toe, zoals “de waarheid” over die gesichtsoperasie van Michael Jackson. Een dergelike verbinding tussen religie en die populêre kultuur werkt ironiserend en lachwekkend.

Die ekstreme christelike devotie van Stella Silber in ‘Skuifeldans voor ’n idioot’ komt eweneens komies over. Zij bidt meerdere male per dag voor vergiffenis van haar zonden alsook van die zonden van haar kriminele familie. Alleen op die manier kan ze ‘in hierdie tye teen die bose magte’ beschermd blywe (1999, 85). Haar gebede weergalme in die gange, in die mate dat ze nog lang na haar gebedsmoment in huis blywe hangen en ‘mettertyd soos onsigbare potplante in die stil hoekies van die huis gegroeie en asemgehaal [...] het’ (1999, 85). Deze spottende opmerking kunne we als een onverholene kritiek op die devotie van gelovigen interpreteer. Die verteller maakt christelike gebruike, zoals die smeekbede, belachelik. Uitgereken die familie van deze toegewijde christen maakt zich schuldig aan kriminele feite. Wanneer haar man Sollie ’s nagts niet thuiskomt, bidt ze een hele nagt deur en ook na die vrijlating van haar zoon Sammy loopt het aantal gebede op.

Daarnaast kunne we het persone Piet Langding als die personifikasie van een ironiese kommentaar op het christelik geloof beskouwe. In ‘Brand’ vergelykt die verteller Piet Langding met die Christusfiguur:

Saans het hulle tot kleinnag na sy stories en kitaar en sang gesit en luister. Hy was soos een wat deur ’n god gestuur is om ’n eie volk op die been te bring. Die vroue en jong meisies het gebrand vir hem, die armblanke met die Jesusbaard. [...] Piet was ’n Jesusklong: geseënd, bemind, en selfs gehaat (1999, 51-52).

Deze armblanke is echter geen vrome man; hij is op regelmatige basis dronken en hield er in het verleden meerder vrouwen op na. De seksueel geconnoteerde naamgeving, ‘Piet Langding’, refereert aan die promiscue activiteiten.

Ook in *Die reuk van steenkool* vinden we nogal wat verwijzingen naar het christelijk geloofssysteem. Lukas’ vader, Kasper, wordt in een aantal tekstpassages met een Christusfiguur vergeleken. Op pagina 13 integreert de verteller het hele gezin, zichzelf inbegrepen, in een christelijk georiënteerd referentiekader: ‘My pa is my ma se Jesus-kindjie; ’n engel het hom in haar skoot kom plant, en aan haar opdrag gegee om die kindjie te versorg tot die dag dat hy vir hoër sake opgeroep word. En ons is die eerste van my pa se duisend volgelinge’ (1997, 13). Maar Kasper treedt helemaal niet op als een leidersfiguur. Integendeel, hij neemt geen enkele verantwoordelijkheid en distantieert zich van zijn ‘volgelingen’, zijn gezin. Niettemin zijn naast Lukas nog mensen overtuigd van de goddelijke aspiraties van Kasper. Wanneer zijn collega’s over de zelfmoordactie rapporteren, vertellen ze dat hij met ‘sy handen aan weerskante van sy liggaam [...] soos ’n god, [...] soos ’n gesalfde, ’n geredde’ op de spoorweg liep (1997, 103). Deze associatie werkt eveneens ironiserend, want de traditionele christelijke waarden rijmen hoegenaamd niet met een daad waarbij je jezelf om het leven brengt.

Niet alleen Kasper maar ook het onverwachts geboren kind van Kelly wordt als een nieuwe Messiasfiguur onthaald. Lukas alludeert in zijn beschrijving aan het verhaal van Jezus’ geboorte. Nadat Noorie Lukas’ moeder roept om te komen helpen, merkt hij het volgende op: ‘Antie Noorie storm voor asof sy die enigste een van ons is wat weet waar die ster van Bethlehem skyn’ (1997, 87). Voorts kondigt Lukas de baby nadrukkelijk aan als een god:

Iewers deur die strate stuur ’n wit wa met rooi ligte die boodskap aan die engele op: *’n God is vir Suid-Afrika gebore, ’n klein slymerige, nat God. Maar daar was nêrens ’n geskikte stal naby nie; ’n grawe ’n gat; hierdie land het sy rug na sy God gedraai! Hierdie land het sy rug na sy God gedraai!’* (1997, 89)

In deze passage is onmiskenbaar een spottende toon aanwezig. De kleine god wordt net als alle kinderen ‘slymerig’ en ‘nat’ geboren en krijgt op die manier een menselijke invulling. Ook werd het kind niet in een stal geboren, maar in een onedel toilet.

Het opduiken van referenties aan de Christusfiguur kunnen we interpreteren als de symbolisering van de behoefte aan een verlosser, een Messias. De inwoners van Happy

Valley, Lukas en zijn gezinsleden willen gered worden uit hun ellendige en uitzichtloze situatie. In de onwrichte wereld waarin ze leven, lijkt god verdwenen, want welke god zou dit leed en onrecht toelaten? De personages ervaren hun alledaagse leefwereld als ‘’n [p]lek van God verlate’.²⁵⁵ Het volgende citaat illustreert deze teleurstelling:

Dis duidelik dat daar nou ernstig na God en sy weë gevra word in hierdie huis. [...] My suster wil graag weer normaal wees. En net God kan haar help, glo sy. Maar ek weet darem nie. Miskien is dit reeds te laat. Vir ons almal te laat. Miskien het God heeltetal van ons vergeet (1997, 115).

En er is niet veel hoop voor de toekomst. Een ondanks alles volhoudend en toegewijd geloof brengt geen soelaas, zoals in het levensverhaal van Stella duidelijk wordt. Ook een vervangende Christusfiguur opvoeren, zoals Piet Langding, Kasper of Kelly’s baby biedt geen bestendige toekomstperspectieven. Uiteindelijk blijven de personages verlaten achter. De sceptische houding tegenover het christelijk geloof - één van de hoekstenen van het apartheidsregime – blijkt onder meer uit de ironische, spottende toon waarop aan Christus gealludeerd wordt.

3.3. Magische elementen

Naast referenties aan de sociale en politieke werkelijkheid van Zuid-Afrika alsook aan het dominante geloofssysteem ten tijde van het apartheidsregime, is er in Benjamins proza ook een magische werkelijkheid aanwezig. In dit hoofdstuk besteden we aandacht aan twee prominente aspecten van die irrationele, verbeeldingsrijke wereld. Allereerst werpen we een blik op uiteenlopende manifestaties van droomtoestanden. Vervolgens gaan we nader in op het motief van de engel.

Het is echter onmogelijk – en dit is ook niet de opzet van dit hoofdstuk – om een strikte scheidingslijn te trekken tussen motieven die aan de buitentalige werkelijkheid refereren en motieven die we met een magische werkelijkheid kunnen verbinden. Beide percepties vloeien op een natuurlijke wijze in elkaar over. Deze hybriditeit is, zoals eerder besproken, eigen aan een magisch-realistische roman. Enkele recensenten, zoals Marion Hattingh²⁵⁶ en Anastasia

---

²⁵⁵ Bernard Odendaal, ‘Benjamin raak nogal “literêr” me 2de roman’, in: *Die Volksblad*, 10/01/2000, 6.

²⁵⁶ Marion Hattingh, ‘’n Moet-lees vir almal’, in: *Insig* 31/01/2000, 50.

de Vries,²⁵⁷ die wijzen op de afwisseling van realiteit en fantasie in het proza van Benjamin nemen ook de term magisch realisme in de mond.

3.3.1. Droomtoestanden

Tijdens de lectuur van Benjamins proza springen diverse vormen van droomtoestanden in het oog. In *Die reuk van steenkool* worden de passages die aan dromen herinneren hoofdzakelijk aan Lukas toegeschreven. Niet alleen vanwege zijn jonge leeftijd, maar ook omwille van zijn mentale achterstand. Hendrik-Muller Uys spreekt ook met betrekking tot *Die lewe is 'n halwe roman* over een 'deurlopende droom-motief'.²⁵⁸ Het leven van diverse personages in de bundel wordt mede bepaald door hun eigen verbeelde werkelijkheden.

Allereerst vinden we irrationele passages terug die we als een reactie op persoonlijk leed kunnen lezen. In 'Die vlinder in ons familie' droomt Maggy regelmatig over een nakende oorlog in Zuid-Afrika. Dit toekomstbeeld zou Jezus haar toevertrouwd hebben, wanneer hij 'weer in sy bruin leather jacket heelnag daar teen haar bed gesit [...] het' (1999, 13). Het zijn echter niet zomaar visioenen, want ze treden alleen op wanneer oom Ellie op bezoek is. Deze dromen kunnen worden beschouwd als een weerspiegeling van een innerlijk conflict, namelijk de verwerking van het seksueel misbruik door Ellie. De verteller merkt op: 'Agterna is daar trane in Mandy se oë as sy vir ons probeer verduidelik dat dit eintlik uncle Millie is wat die oorlog in die Kaap aan die broei het, en dat hy, elke keer wanneer hy hierheen kom, dit saam met hom bring' (1999, 15). Hendrik-Muller Uys omschrijft dit fenomeen als een 'psigiese reaksie teen die fisiese ontering van haar liggaam'.²⁵⁹

Ook het leven van Jimmy wordt bepaald door traumatische ervaringen. Hij is eveneens het slachtoffer van seksueel misbruik, meer bepaald door zijn vader. De jongen vlucht op dergelijke momenten weg naar een alternatieve fantasiewereld. De twee bewustzijnsniveaus vloeien natuurlijk in elkaar over: 'n Engel? Nee, engele waak net oor die goeies, glo hy. Dus moet dit 'n engel wees wat op sy pad verdwaal het, want hy is nie 'n goeie seun nie. Sy pa, weet hy, sal ook nou enige tyd by sy kamerdeur ingesluip kom' (1999, 17). En ook in het huis van John, waar Jimmy zich prostitueert, ziet hij soortgelijke droombeelden voor zich. Engelen roepen hem en willen hem meenemen naar de bovenaardse werkelijkheid waarin zij leven

---

²⁵⁷ Anastasia de Vries, 'Dís nou 'n mooi boek!', in: *Insig* februari 1998.

²⁵⁸ Hendrik-Muller Uys, *Die problematiese afbakening tussen sommige kortverhaalbundels en die roman in Afrikaans, aan die hand van geselekteerde tekste*, 189.

²⁵⁹ *Ibidem*, 192.

(1999, 23). Dit kunnen we zonder meer interpreteren als een kreet om hulp, die alleen door deze engelen gehoord wordt. In de dagelijkse wereld is Jimmy eenzaam en machteloos.

Niet alleen de ervaring van fysiek onrecht maar ook van emotioneel leed geeft in meerdere verhalen aanleiding tot de creatie van een eigen werkelijkheidsbeeld. In 'Sonde van die kinders' voert de verteller Stephan ten tonele, een weeskind dat zijn ouders in een auto-ongeluk verloor. Hij kan deze gebeurtenis moeilijk verwerken. Op school zit hij 'in sy eie gedagtes verstrengel' en 'sit en teken die hele bleddie dag net duiwe en mense met vlerke wat hy engele noem' (1999, 75). Terwijl de jongen slaapt, droomt hij van engelen die hem '[nooi] om na engele wat afgedwaal het, te loop soek' (1999, 83). Niet alleen 's nachts maar ook wanneer hij op het kerkhof rondhangt, bespeurt hij engelen en tracht hij via de pas begraven lichamen boodschappen naar zijn ouders te sturen. Stephan kan niet langer een onderscheid maken tussen de werkelijkheid en zijn fantasie.

Ook de jonge Lukas, de vertelinstantie in *Die reuk van steenkool*, heeft het na de dood van zijn vader moeilijk om een scheidingslijn te trekken tussen zijn eigen verbeeldingswereld en de realiteit. Hij hoort zijn vader nog regelmatig praten en ziet hem bijvoorbeeld op de stoep zitten of gitaar spelen (1997, 121). Aan de andere kant lijkt hij zich op sommige momenten wel bewust van de situatie, namelijk dat zijn vader dood is. Dit citaat kan deze stelling ondersteunen: 'My pa trek iewers in die donker kamer 'n vuurhoutjie en steek sy pyp daarmee aan. 'n Rukkie later verdwyn hy weer saggies op sy rookwolkies wat by my oop venster uitgesuig word' (1997, 113). Er is sprake van een hybride grens tussen leven en dood én tussen heden en verleden in het bewustzijn van Lukas. Aangezien het diens leefwereld is waarmee de lezer kennis maakt, vervagen deze grenzen ook in het bewustzijn van hem/haar.

Lukas had echter reeds voor de dood van Kasper moeilijkheden met de perceptie van de werkelijkheid, meer bepaald sinds zijn geboorte. In dit hoofdstuk (in 2.1.) haalden we eerder aan dat de waanzinnige verteller op zoek gaat naar eigen referentiekaders teneinde de werkelijkheid te kunnen interpreteren en begrijpen. Ook dit zijn gedaanten van een droomtoestand, waarin Lukas een eigen werkelijkheid creëert, die voor buitenstaanders irreëel aandoet. In het negende hoofdstuk van de roman wisselen dergelijke fantasierijke en realistische scènes elkaar voortdurend af. Enerzijds vertelt Lukas over een moment waarop hij getuige was van de geslachtsgemeenschap tussen zijn ouders. Hij tracht deze gebeurtenis een betekenis te geven door terug te grijpen naar vertrouwde beelden, bijvoorbeeld: 'Mijn ma roep, maar ek kan haar nie hoor nie. Tog is dit asof my pa elke woord wat my ma só

geluidloos uiter, hoor en verstaan. Hulle vaar verder die groot, oop oseaan in. Dobberend. Stampend. Stotterend' (1997, 56). Naast deze fantasiewereld plaatst Lukas de hedendaagse werkelijkheid, meer bepaald een tekensessie waarbij Lizel naakt voor hem zal poseren. Deze twee werkelijkheidspercepties alsook tijdsniveaus fluctueren steeds waardoor de grens tussen feit en fictie én heden en verleden eveneens vervaagt.

Daarnaast consumeren nogal wat personages geregeld alcohol en drugs, zoals reeds verduidelijkt is in 4.1.3. Door overmatig gebruik belanden zij in een andere wereld, ook een soort van droomtoestand. Dit is wellicht het geval in 'Die bleddie vark'. Het bizarre verhaal over een *plaas* met een sprekend varken kunnen we interpreteren in het licht van de openingszin van dit verhaal. Die gaat als volgt: 'Op 'n tyd het ons 'n *plaas* gehad, vertel 'n gesuipte Tiny terwyl hy tussen die rommel rondkrap' (1999, 95). De opmerking dat Tiny dronken is en bovendien aan de rand van de samenleving leeft, is van uitermate belang. De absurde wereld die Tiny schetst, is een verzonnen werkelijkheid die kan helpen om even de harde realiteit te vergeten. Tegelijk alludeert deze alternatieve werkelijkheid aan de Zuid-Afrikaanse samenleving tijdens de apartheidperiode. Beide werelden lijken probleemloos te vermengen. In tegenstelling tot het traditionele patriarchale karakter van de Afrikaner *plaas* ligt de macht van deze *plaas* in handen van een vrouw. 'Sy was nie een wat haar gesteur het aan ras of kleur of gene nie' (1999, 97), zoals de Afrikaner boer. In dit verzonnen verhaal zit onmiskenbaar een maatschappijkritische ondertoon.

Ook in de slotscène van 'Skuifeldans van 'n idioot' leeft Sammy tijdelijk in een trance. De ex-gedetineerde tracht door middel van deze verbeelde werkelijkheid – al dan niet opgewekt door bedwelmende middelen – even te ontsnappen aan de koudheid en de liefdeloosheid van zijn moeder. De overgang van het ene naar het andere bewustzijnsniveau vinden we terug in het volgende citaat: 'Sammy slaap nie. Dis yskoud in die kamer. En donker, ook agter sy ooglede, in sy hande, voete en verstand' (1999, 94). Hierna volgt een apocalyptisch tafereel, waarin Sammy 'sy bene onder sy lyf begin wegsmelt', zijn geslachtsdelen 'verkrummel soos droë, bros klei en verdwyn in die stof wat hom omring' en 'sy hart [...] uit sy warm liggaam uit [drup]' (1999, 94). Vervolgens 'vloei [Sammy] soos gloeiende lawa Stella se slaapkamer binnen' en wurgt zijn moeder.

Een soortgelijke groteske passage vinden we in *Die reuk van steenkool*. Wanneer Kasper in het vuur valt vanwege dronkenschap wordt hij gered door een bovenaardse instantie. Hij bekommt 'godelike vlerke' aan zijn schouders, stijgt op en 'word deur 'n groot, donker gat

ingesluk' (1997, 25). Deze scène kunnen we interpreteren als een symbolische invulling van het vervreemdingsproces dat Kasper doormaakt. Hij onttrekt zich aan het gezinsleven en aan de wereld. De verteller koppelt dit irreëel gebeuren subtiel aan de voor ons herkenbare werkelijkheid: 'En toe my pa eers binne-in die swart gat is, waai hy vir my en gooi die groot, swart deur agter hom toe. Ek sukkel om te sien of daar 'n nommer aan die deur vasgeskroef is' (1997, 25). Vervolgens gaat het apocalyptische scenario verder. Lukas' moeder springt in het vuur, stijgt op en klopt aan aan het gat waarin Kasper verdween. Ze keert terug met een 'heel, afgeskilte hoender' en dan gebeurt het volgende: 'My ma neem die halwe bottel wyn [...] en giet die inhoud daarvan oor die dooie hoender uit. Die hoender begin asemhaal. Die hoender gaan aan die ruk. My pa kuip pynlik stadig by die rukkende hoender se poephol uit' (1997, 26). Voor de interpretatie van deze scène in het licht van droomtoestanden, is de zin die eraan voorafgaat en die erop volgt van groot belang. Net vooraleer Kasper in het vuur belandt, vertelt Lukas dat de haren van zijn moeder voor zijn gezicht hen even van de wereld rondom hen afschermt. Bovendien glipt '[d]ie reuk van brandwyn damp' vluchtig in zijn neus (1997, 25). We kunnen deze indicaties interpreteren als een waarschuwing voor het onwerkelijke karakter van de komende scène. Het zou kunnen gaan om een verbeeldingswereld of om een trance na de indringende geur van alcohol. Na afloop van de Kaspers wedergeboorte merkt Lukas het volgende op: 'Hulle lag en dans ál om die vuur. Ál in die rondte om die vuur tot my kop naderhand draai. Draai. Ál in die rondte draai' (1997, 26).

We kunnen besluiten dat heel wat personages in een alternatieve werkelijkheid vluchten teneinde hun ellendige leven tijdelijk achter zich te laten. De droomtoestanden functioneren zodoende als een vluchtroute, ook wel als een overlevingsstrategie.²⁶⁰ Getraumatiseerde personages trachten in hun onderbewustzijn psychisch of fysisch leed te verwerken en even aan de realiteit te ontsnappen. Anderen pogen door gebruik van bedwelmende middelen de waarneembare werkelijkheid te manipuleren en op die manier iets van de bovenaardse werkelijkheid ervaren. In 'n Verdwaalde engel' wordt duidelijk aan de escapistische functie van dergelijke droomtoestanden gerefereerd: 'Jy laat die ellende agter en in jou dans kies jy koers na vreemde eilande, agter vreemde siele aan wat hoog, hoog bokant die wolke rondswerf' (1999, 23). Maar het paradijs dat de dromende personages zich verbeelden, bestaat niet. Tijdens of na hun droom worden ze steeds weer met de voeten op de grond gedrukt.

---

²⁶⁰ Hendrik-Muller Uys, *Die problematiese afbakening tussen sommige kortverhaalbundels en die roman in Afrikaans, aan die hand van geselekteerde tekste*, 194.

3.3.2. Het motief van de engel

In de bespreking van de droomtoestand die aan dit kapittel voorafging, kwam de engelfiguur reeds kortstondig ter sprake. Het is een opvallende verschijning in de door geweld en armoede geteisterde leefwereld van de personages. In de verhalenbundel duiken heel wat engelen op, en ook in de roman kunnen we dit motief herkennen.

Het recurrente motief van de engel kunnen we, net als de frequente referenties aan de Christusfiguur (zie 3.2.), beschouwen als de uiting van een transcendentaal verlangen,²⁶¹ dat aanwezig is in het leven van de personages die door Benjamin opgevoerd worden. Eep Francken en Luc Renders formuleren treffend dat ‘de mens meer dan ooit beschermengelen nodig heeft’.²⁶² De inwoners van Happy Valley en het gezin van Lukas schreeuwen om verlossing uit hun ondraaglijke situatie, bijvoorbeeld in de gedaante van een reddende engel.

In *Die lewe is ’n halwe roman* vinden we talrijke situaties waarin de engel opduikt als de personificatie van de hoop op een beter leven. Bijvoorbeeld in ‘’n Verdwaalde engel’ ziet Jimmy een engel net voor en net na de molestering door zijn vader (1999, 17-18). Hij hunkert naar een uitweg uit dit aanhoudend misbruik. Ook Stephan uit ‘Sonde van die kinders’ verlangt naar verlossing uit zijn emotioneel leed. In zijn dromen tracht hij samen met engelen zijn overleden ouders terug te vinden (1999, 83).

We merken echter snel dat de engelen ‘niet opgewassen [zijn] tegen hun taak’.²⁶³ De engel die bij het aanbreken van de nacht op Jimmy’s vensterbank komt zitten, kijkt lijdzaam toe hoe Jimmy misbruikt wordt. De engel treedt niet op als redder, maar ‘het onder die gewoel van die venster afgeval’ (1999, 18). In ‘Sonde van die kinders’ nodigt een engel Stephan uit om ’s nachts samen naar verdwaalde engelen alsook naar zijn gestorven ouders te zoeken. Maar ‘die engel wat op sy regterskouer gewoon het, was nie ’n goeie engel nie’ (1999, 83). De engelfiguur is ook in dit verhaal geen behoedende instantie, maar berokkent de jongen nog meer leed. Stephan is soms uren weg van huis als hij zich laat meenemen op het pad van de engel, maar blijft ’s ochtends opnieuw eenzaam achter. Uiteindelijk veroorzaakt de misleidende engel zelfs de dood van Stephan: ‘Toe hy opstaan, hoor hy een van die marmerengele met sy ma se stem na hom roep. Maar dit kan ook die engel in sy drome wees

---

²⁶¹ Marion Hattingh, ‘’n Moet-les vir almal’, 50.

²⁶² Eep Francken & Luc Renders, *Skrywers in die strydperk*, 252.

²⁶³ Ibidem.

wat met hom spot. Hy skrik so groot dat hy skoon aan die hol gaan en van die oop gat voor hom vergeet' (1999, 84).

De engel doet niet langer dienst als een beschermer, maar kijkt lijdzaam toe of brengt de mens zelfs op het verkeerde pad. Dat gezanten van God zowaar geen soelaas kunnen bieden, bevestigt nogmaals '[d]e volslagen troosteloosheid van een verkommerd bestaan'.²⁶⁴ De engel is niet langer het toonbeeld van eeuwigheid, kuisheid en schoonheid, maar is net als de mens gehavend, gebroken. Het Zuid-Afrika waarin de personages leven is een wereld die door god verlaten is en bijgevolg 'stukkende engel[e]' (1999, 17) voortbrengt. Hun toestand weerspiegelt de uitzichtloze situatie van de mens.²⁶⁵ Benjamin presenteert op die manier een gesecculariseerde invulling van de traditionele engelfiguur. Lizette Potgieter concludeert: 'Dis asof die engel as't ware ontmitologiseer en gestroop word van misterie'.²⁶⁶

De engel wordt een tastbaar, menselijk aandoend wezen en dit merken we ook in zijn uiterlijke verschijningsvorm. Reeds in de proloog van *Die lewe is 'n halwe roman* treedt de engel als een uiterst hybride figuur op de voorgrond. Aan de ene kant stroken Angeliena en oom Jakob met het traditioneel beeld van de engel als bovennatuurlijk wezen, met 'sy benerige liggaam' en 'sy vlerke' (1999, 9). Bovendien is het hun taak 'oor die aarde en sy mense te waak' (1999, 9). Anderzijds zijn beide engelen zeer menselijk. Oom Jakob eet biltong en beschikt over elektronische snufjes zoals 'n walkman, oorfone en 'n klomp kassette' (1999, 10). Ze zijn eveneens onderhevig aan de wetten van de natuur en zijn bijgevolg geen eeuwig leven beschoren.

Eenzelfde hybride engelfiguur vinden we in 'n *Verdwaalde engel*'. Jimmy verbeeldt zich engelen die door wolken naar verre landen vervoerd moeten worden omdat 'daar baie ver hiervandaan weer iets verkeerd moet gegaan het wat die engele se aandag en wysheid nodig het' (1999, 17). Hier schemert het traditionele beeld van de engel als een gezant van god door. Verder in het verhaal verliest de engel echter deze betekenislaag. Jimmy krijgt bezoek van een 'verdwaalde engel', die door zijn hond Woefer opgegeten kan worden (1999, 18). Ook al is er aan het begin van een verhaal nog hoop op een reddende engel, verliest de figuur die goddelijke connotatie in de loop van tijd volledig.

---

²⁶⁴ Eep Francken & Luc Renders, *Skrywers in die strydperk*, 252.

²⁶⁵ Hendrik-Muller Uys, *Die problematiese afbakening tussen sommige kortverhaalbundels en die roman in Afrikaans, aan die hand van geselekteerde tekste*, 163.

²⁶⁶ Lizette Potgieter, 'Stem gegee aan mense wat anderkant die pad bly', in: *Die Burger* 19/01/2000.

De associatie met een vogel of zelfs met een vliegtuig is eveneens een indicatie voor de ontmythologisering van de engelfiguur. In 'Sonde van die kinders' verhaalt de verteller dat de engel 'soos 'n voël in 'n boom, veilig en warm tussen die takke en blare' slaapt (1999, 83). Daarnaast vraagt Koos Niehaber zich in 'Tomorrow's world' af of duiven ook engelen zijn (1999, 72). Eerder vergeleek hij de engelfiguur al met 'vliegtuie, groot-groot silwer voëls' (1999, 70). Het motief van de engel wordt zodoende niet alleen gesecculariseerd maar ook geïroniseerd.

In *Die reuk van steenkool* zijn het vaak de personages zelf die eigenschappen van een engel vertonen. Zo krijgt Kasper tijdens zijn zelfmoordactie 'sulke klein, byna onsigbare vlerkies' waarmee hij even in de lucht zweefde (1997, 104). In zijn gedaante als engel tracht Kasper nog een laatste keer de aanwezigheid van God te testen. Hij gaat daarbij van de volgende gedachte uit: 'as God aan die kant van die verdruktes veg, moet hy mos ook aan die kant van die dronkes veg!' (1997, 102) De realiteit is echter teleurstellend: god heeft het land verlaten.

Ook Lukas' moeder krijgt op het einde van de roman een sacrale invulling: "'Ek voel soos 'n engel as ek dans," sê my ma; "so goed! 'n Engel," sê my ma, "'n regte, regte Godsengel"' (1997, 126). Na de dood van Kasper tracht ze haar leven opnieuw in eigen handen te nemen, bijvoorbeeld door regelmatig uit te gaan. Ze valt echter, net als haar man, ten prooi aan alcoholisme. Het gezin valt uit elkaar en iedereen blijft verweesd achter. Ook deze verhaallijn duidt op de uitzichtloosheid van de leefwereld van de personages.

Het heft in handen nemen blijkt geen sleutel tot succes te bieden. Niet alleen kan de mens niet meer gered worden door god of door een engel, hij kan ook zichzelf niet meer redden. Deze sceptische houding overheerst zowel in de verhalenbundel als in de roman van Benjamin.

We besluiten dat zich in het motief van de engel een dubbele beweging voordoet. Aan de ene kant vinden we een gesecculariseerde engelfiguur terug, d.w.z. een engel die menselijke eigenschappen aanneemt. De falende beschermende functie en het hybride voorkomen van deze figuur suggereert een gebrokenheid die we ook bij de mens aantreffen. Anderzijds bemerkten we een sacralisatie van de mens. Hij tracht de taak van een bovennatuurlijke instantie over te nemen maar faalt in dit opzet. Dit motief geeft ons bijgevolg een zeer concreet voorbeeld van de vervlechting van werkelijkheid en fictie. Beide bewustzijnsniveaus vloeien op een natuurlijke wijze in elkaar over. We zouden in die optiek kunnen spreken van een toonbeeld van een magisch-realistische werkelijkheid.

3.4. Een combinatie van ideologiekritiek en magie

Deze gevalstudie onderbouwt de eerder gestelde these dat S.P. Benjamin aan het lijstje van magisch-realistische auteurs in het Afrikaanstalige literaire landschap kan toegevoegd worden. Zowel vanuit een narratologische als vanuit een thematische invalshoek kunnen we zijn proza als magisch realistisch bestempelen.

S.P. Benjamin speelt in zijn roman alsook in zijn verhalenbundel met een suggestieve onbetrouwbaarheid van de vertellende en/of focaliserende instantie. De krankzinnigheid of kinderlijke fantasie van de verteller brengt diverse bewustzijnsniveaus aan het licht. De lezer wordt zodoende uitgenodigd om net als deze personages een hybride werkelijkheidsperceptie aan te nemen. Bovendien wordt die polyfonie nog versterkt door verscheidene en steeds afwisselende stemmen aan het woord te laten. Uiteindelijk verwerven we een dynamische en veelvoudige kijk op de werkelijkheid.

Thematisch uit zich het magisch-realistisch karakter in het samenvloeien van ideologiekritische en magische motieven. Enerzijds refereren verscheidene motieven, zoals werkloosheid, armoede en alcoholmisbruik aan de ontwrichte leefwereld waarin heel wat Zuid-Afrikanen zich bevinden, zowel in de fictionele als in de buitentalige werkelijkheid. Aan de andere kant verschijnen te pas en te onpas droombeelden en engelen op het toneel. Beide werkelijkheidspercepties, de zintuiglijk waarneembare en de irrationele, glijden in elkaar. Samen ondersteunen zij een sceptische houding tegenover de Zuid-Afrikaanse maatschappij.

Conclusie

Dit onderzoek toont in eerste instantie aan dat magisch realisme geen onproblematische term is. De concrete invulling ervan varieert naar gelang van de plaats, de tijd en de context waarin magisch-realistische literatuur voorkomt. Bovendien zien we binnen elk literair systeem varianten optreden. Niettemin deden we in het eerste hoofdstuk (zie 3.1.) een poging voor naar een functionele begripsomschrijving.

Vanaf de tweede helft van de jaren tachtig van de twintigste eeuw ontwikkelde zich in het Afrikaanstalige literaire landschap een eigen variant van het magisch realisme. De hybride aard van de magisch-realistische literatuur blijkt uiterst geschikt om het complexe karakter van de Zuid-Afrikaanse maatschappelijke werkelijkheid na 1990 – in het licht van de overgang van apartheid naar democratie – te evoceren. In dit kader schoven we de schrijver S.P. Benjamin naar voren, die zich met *Die reuk van steenkool* en *Die lewe is 'n halwe roman* van de magisch-realistische traditie in de Afrikaanstalige literatuur inschrijft.

In het proza van Benjamin worden realistische en irrationele scènes vermengd. De begripsomschrijving die we op pagina 17 voorstelden, is adequaat gebleken voor deze gevalstudie. Het door logisch en rationeel denken bepaalde perspectief op de werkelijkheid herkennen we in de recurrente motieven die naar de Zuid-Afrikaanse samenleving verwijzen. De magische werkelijkheid ontwaren we vervolgens onder andere in de gepresenteerde droomtoestanden, die het leven van meerdere personages bepalen. Ook de engelfiguur maakt deel uit van die magische werkelijkheid die zich in de fictionele wereld van S.P. Benjamin op herhaaldelijke tijdstippen openbaart. Bovendien drijft Benjamin dit spel met bewustzijnsniveaus ook door in de keuze van de vertelinstantie en de focalisatie.

De onge Kunstelde wijze waarop beide werkelijkheidsniveaus in Benjamins proza verweven zijn, zorgt ervoor dat de grens tussen realiteit en fantasie diffuus wordt, zowel in het bewustzijn van heel wat personages als in het denkbeeld van de lezer. Zodoende kunnen magische scènes een realistisch karakter krijgen en realistische passages veeleer irreëel aandoen. De scheidingslijn tussen een zogenaamde realistische en magische werkelijkheid laat zich niet langer in wetmatigheden dwingen, maar neemt een dynamische vorm aan.

Benjamin scherpt de ideologische laag van zijn proza aan door een magisch-realistische dimensie te integreren. De realiteit biedt niet veel hoop voor de toekomst: Happy Valley alsook de omgeving waarin het gezin van Lukas woont, wordt geteisterd door armoede en

criminaliteit. Deze tragische schets kunnen we een referentiële functie toekennen aangezien de gepresenteerde fictionele wereld individuele en maatschappelijke problemen reflecteert die zich ook in de buitentalige werkelijkheid voordoen. Verschillende personages zoeken hun toevlucht tot een magische werkelijkheid teneinde tijdelijk aan de dagelijkse tragedie te ontsnappen. De uitzichtloosheid van de situatie bevestigt zich echter nogmaals in deze zelf gecreeerde wereld.

Het onderzoek naar het magisch-realistisch karakter van het proza van Benjamin dient ongetwijfeld nog in verschillende richtingen uitgebreid te worden, maar de omvang van deze scriptie laat een dergelijk opzet niet toe. Onder andere de functie van tijd en ruimte, het metafictionele karakter, de aanwezigheid van groteske en carnavaleske elementen in Benjamins proza vergt verder onderzoek. Naast een magisch-realistische lezing kan ook een allegorische of symbolische lezing nog interessante inzichten opleveren.

Bibliografie

1. Primaire bronne

BENJAMIN 1997

S.P. Benjamin, *Die reuk van steenkool*. Kaapstad, Queillierie, 1997.

BENJAMIN 1999

S.P. Benjamin, *Die lewe is 'n halwe roman*. Kaapstad, Queillierie, 1999.

2. Sekundaire bronne

ADEY e.a. 1986

David Adey e.a., *Companion to South African English Literature*. Craighall, Ad. Donker, 1986.

ALBERTS 2005

Maria Elizabeth Alberts, *'n Eiesoortige Afrikaanse Magiese Realisme na aanleiding van die werk van André P Brink en Etienne van Heerden*. Onuitgegeven dissertatie. Universiteit Johannesburg, 2005.

ANKER 2003

Johan Anker, 'Aspekte van die magiese realisme in enkele Afrikaanse romans', in: *Stilet* 15, 1, 2003, 221-240.

ANKER 2008

Johan Anker, 'Magiese realisme en die religieuse in *Bidsprinkaan*', in: *Tydskrif vir Letterkunde* 45, 2, 2008, 5-19.

ANONIEM 1994

Anoniem, *Inaugural speech, Pretoria (Mandela) - 5/10/94*. African Studies Center University of Pennsylvania, 1994, geraadpleegd op 20 maart 2014 op http://www.africa.upenn.edu/Articles_Gen/Inaugural_Speech_17984.html

ANONIEM 2005

Anoniem, boekomslog, André P. Brink, *Bidsprinkaan*. Kaapstad, Human & Rousseau, 2005.

ASHCROFT e.a. 1989

Bill Ashcroft e.a., *The Empire Writes Back. Theory and practice in post-colonial literatures*. Londen & New York, Routledge, 1989.

ATTWELL 1993

David Attwell, *J.M. Coetzee. South Africa and the Politics of Writing*. Berkeley e.a., University of California Press, 1993.

ATTWELL & HARLOW 2000

David Attwell & Barbara Harlow, 'Introduction. South African fiction after Apartheid', in: *Modern Fiction Studies* 46, 1, 2000, 1-9.

BAKER 1993

Suzanne Baker, 'Binarism and duality. Magic realism and postcolonialism', in: *Journal of the South Pacific Association for Commonwealth Literature and Language Studies* 36, 1993, geraadpleegd op 12 februari 2014 op <http://www.mcc.murdoch.edu.au/ReadingRoom/litserv/SPAN/36/Baker.html>

BERNAERTS 2011

Lars Bernaerts, *De retoriek van waanzin. Taalhandelingen, onbetrouwbaarheid, delirium en de waanzinnige ik-verteller*. Antwerpen & Apeldoorn, Garant, 2011.

BERTENS & D'HAEN 1988

Hans Bertens & Theo D'haen, *Het postmodernisme in de literatuur*. Amsterdam, De Arbeiderspers, 1988.

BLACK 2008

Shameem Black, 'Fictions of Rebuilding. Reconstruction in Ivan Vladislavic's South Africa', in: *Ariel* 39, 4, 2008, 5-30.

BOTES & COCHRANE 2006

Nina Botes & Neil Cochrane, 'n Ondersoek na die kunstenaarskap in *Die swye van Mario Salviati*', in: *Literator* 27, 3, 2006, 27-48.

BOTHMA 2013

Mathilda Bothma, 'Verbeelding en realiteit in *Bidsprinkaan* deur André P. Brink', in: *Stilet* 25, 1, 2013, 16-33.

BOWERS 2004

Maggie Ann Bowers, *Magica(al) realism*. Londen & New York, Routledge, 2004.

BREMS 2006

Hugo Brems, *Altijd weer vogels die nesten beginnen. Geschiedenis van de Nederlandse literatuur 1945-2005*. Amsterdam, Bert Bakker, 2006.

BRINK 1991

André P. Brink, 'Op pad na 2000. Afrikaans in 'n (post)koloniale situasie', in: *Tydskrif vir Letterkunde* 29, 4, 1991, 1-12.

BRINK 1996

André P. Brink, 'Reinventing a continent. Revisiting History in the Literature of the New South Africa. A personal Testimony', in: *World literature today* 70, 1, 1996, 17-23.

BRINK 1998

André P. Brink, 'Interrogating silence. New possibilities faced by South African literature', in: Derek Attridge & Rosemary Jolly (red.), *Writing South Africa. Literature, apartheid, and democracy, 1970-1995*. Cambridge, Cambridge University Press, 1998, 14-28.

BRINK 2000

André P. Brink, 'Die duisend-en-tweede dag. TT-Cloete erelesing Potchefstroom', in: *Stilet* 12, 1, 2000, 63-75.

BRINK 2005

André P. Brink, *Bidsprinkaan*. Kaapstad, Human & Rousseau, 2005.

CHANADY 1985

Amaryll Beatrice Chanady, 'The problem of definition', in: Amaryll Beatrice Chanady (red.), *Magical Realism and the Fantastic. Resolved Versus Unresolved Antinomy*. Londen & New York, Garland Publishing, 1985, 1-31.

CLOETE 1999

T.T. Cloete, 'Wilma Stockenström', in: H.P. van Coller (red.), *Perspektief en profiel. 'n Afrikaanse literatuurgeskiedenis*. Deel 2. Pretoria, J.L. van Schaik, 1999, 607-620.

COETZEE 1992

J.M. Coetzee, 'The Jerusalem Prize Acceptance Speech', in: David Attwell (red.), *Doubling the Point. Essays and Interviews*. Cambridge, Harvard University Press, 1992, 96-99.

COOPER 1998

Brenda Cooper, *Magical Realism in West African Fiction. Seeing with a third eye*. Londen & New York, Routledge, 1998.

DAISNE 1965

Johan Daisne, *Ganzeveer en kogelpen, of More or less brains. Een nieuwe klapper gedachten*. Hasselt, Heideland, 1965.

DAISNE 1973

Johan Daisne, *Wat is magisch realisme? Een kort essay over letterkunde en magie*. Parijs, Manteau, 1973 [1958].

DANOW 1995

David K. Danow, *The spirit of carnival. Magical realism and the grotesque*. Lexington, University Press of Kentucky, 1995.

DELBAERE-GARANT 1995

Jeanne Delbaere-Garant, 'Psychic Realism, Mythic Realism, Grotesque Realism. Variations on Magic Realism in Contemporary Literature in English', in: Lois Parkinson Zamora & Wendy B. Faris (red.), *Magical Realism. Theory, History, Community*. Durham & Londen, Duke University Press, 1995, 249-266.

DE VRIES 2013

Fred de Vries, *Afrikaners. Een volk op drift*. Amsterdam, Nijgh & Van Ditmar, 2013.

DE WINTER 1961

Stefan de Winter, 'Der Magische Realismus und die Dichtung Hermann Kasacks', in: *Studia Germanica Gandensia* 3, 1961, 249-276.

D'HAEN 1995

Theo L. D'haen, 'Magical Realism and Postmodernism. Decentering Privileged Centers', in: Lois Parkinson Zamora & Wendy B. Faris (red.), *Magical Realism*.

Theory, History, Community. Durham & Londen, Duke University Press, 1995, 191-208.

D'HAEN 2002

Theo D'haen, *Inleiding*, in: Theo D'haen (red.), 'Europa buitengaats. Koloniale en postkoloniale literaturen in Europese talen'. Deel 1. Amsterdam, Bert Bakker, 2002, 7-29.

DOMBROWSKI 1996

Robert Dombrowski, 'The Rise and Fall of Facism', in: Peter Brand & Lino Pertile (red.), *The Cambridge History of Italian Literature*. Cambridge, Cambridge University Press, 1996, 493-532.

DURIX 1998

Jean-Pierre Durix, *Mimesis, Genres and Post-Colonial Discourse. Deconstructing Magic Realism*. Londen, MacMillan, 1998.

ERASMUS 1999

Mabel Erasmus, 'Etienne van Heerden', in: H.P. van Coller (red.), *Perspektief en Profiel. 'n Afrikaanse literatuurgeschiedenis*. Deel 2. Pretoria, J.L. van Schaik, 1999, 679-699.

FARIS 1995

Wendy B. Faris, 'Scheherazade's Children. Magical Realism and Postmodern Fiction', in: Lois Parkinson Zamora & Wendy B. Faris (red.), *Magical Realism. Theory, History, Community*. Durham & Londen, Duke University Press, 1995, 163-190.

FOKKEMA 2002

Aleid Fokkema, 'Over de symboliek van een verroeste werelddol. De Indiase roman in het Engels', in: Theo D'haen (red.), *Europa Buitengaats. Koloniale en postkoloniale literaturen in Europese talen*. Deel 1. Bert Bakker, Amsterdam, 2002, 438-456.

FOREMAN 1995

P. Gabrielle Foreman, 'Past-On Stories. History and the Magically Real, Morrison and Allende on Call', in: Lois Parkinson Zamora & Wendy B. Faris (red.), *Magical Realism. Theory, History, Community*. Durham & Londen, Duke University Press, 1995, 285-304.

FOSTER 1995

John Burt Foster Jr., 'Magical Realism, Compensatory Vision, and Felt History. Classical Realism Transformed in *The White Hotel*', in: Lois Parkinson Zamora & Wendy B. Faris (red.), *Magical Realism. Theory, History, Community*. Durham & Londen, Duke University Press, 1995, 267-284.

FRANCKEN & RENDERS 2005

Eep Francken & Luc Renders, *Skrywers in die strydperk*. Amsterdam, Bert Bakker, 2005.

FRANKE 1978 -

Eckhard Franke, 'Patrick Süskind', in: Heinz Ludwig Arnold (red.), *Kritisches Lexikon zur deutschsprachigen Gegenwartsliteratur*. München, Text und Kritik, 1978 - .

GESICKA 2003

Beata Gesicka, 'On the Carnavalesque in Magical Realism. Reflexions on Robert Kroetsch's *What the Crow Said*', in: *Canadian Review of Comparative Literature* 30, 2, 2003, 393-409.

GLORIE 2003

Ingrid Glorie, 'Mario Salviati spréékt! Verleden, heden en toekomst in de moderne Afrikaanse literatuur', in: *Vooys* 21, 2003, 174-181.

GOEDEGEBUURE 2011

Jaap Goedegebuure, 'De onzegbare geur van den Islam. Over *De ongelukkige*', in: *Arabesken* 38, 2011, 5-10. Tevens beschikbaar op de website van het Louis Couperus Genootschap: <http://www.louiscouperus.nl/publicaties/artikelen/de-onzegbare-geur-van-den-islam/>, geraadpleegd op 18 april 2014.

GRUNDLINGH 2014

Albert Grundlingh, 'Afrikaner Nationalism in the 1930s and 1940s', in: *South African History Online*, geraadpleegd op 4 april 2014 op <http://www.sahistory.org.za/archive/chapter-3-afrikaner-nationalism-1930s-and-1940s>

GRZEDA 2013

Paulina Grzęda, 'Magical Realism. A Narrative of Celebration or Disillusionment? South African Literature in the Transition Period', in: *Ariel. A review of international English literature* 44, 1, 2013, 153-183.

GUIDOTTI 1999

Valeria Guidotti, 'Magical Realism Beyond the Wall of Apartheid? *Missing Persons* by Ivan Vladislavic', in: Elsa Linguanti e.a. (red.), *Coterminous Worlds. Magical realism and contemporary post-colonial literature in English*. Amsterdam, Rodopi, 1999, 227-244.

HATTINGH 2000

Marion Hattingh, 'n Moet-les vir almal', in: *Insig* 31/01/2000, 50.

HEGERFELDT 2002

Anne Hegerfeldt, 'Contentious Contributions. Magic Realism goes British', in: *Janushead* 5, 2, 2002, 62-86.

HERMAN & VERVAECK 2005

Luc Herman & Bart Vervaeck, *Vertelduivels. Handboek verhaalanalyse*. Nijmegen, Vantilt, 2005 [2001].

HUTCHEON 1988

Linda Hutcheon, *A Poetics of Postmodernism. History, Theory, Fiction*. New York & Londen, Routledge, 1988.

KAYZER 1989

Wim Kayzer, *VPRO Televisieprogramma Nauwgezet en Wanhopig deel 3. Het glas is gebroken, maar je kunt er nog uit drinken*. VPRO Publiek Service, 1989.

LAMPO 1993

Hubert Lampo, *De wortels van de verbeelding. De Wroclaw-colleges over het magisch realisme*. Amsterdam, Meulenhoff, 1993.

MERTENS e.a. 1979 -

Mathias Mertens e.a., 'Günter Grass', in: Heinz Ludwig Arnold (red.), *Kritisches Lexikon zur deutschsprachigen Gegenwartsliteratur*. München, Text und Kritik, 1979 - .

MISHRA & HODGE

Vijay Mishra & Bob Hodge, 'What is Post(-)colonialism?', in: Patrick Williams & Laura Chrisman (red.), *Colonial Discourse and Post-colonial Theory*. New York e.a., Harvester Wheatsheaf, 1993, 284-290.

MZALI 2003

Ines Mzali, *Approaching the Real through Magic Realism. Magic Realism in Contemporary Indian Literature in English*. Onuitgegeven dissertatie. Universiteit Concordia, Montreal, 2003.

PETZOLD 2000

Jochen Petzold, 'André Brink's Magical History Tour. Postmodern and Postcolonial Influences in "The First Life of Adamastor"', in: *English in Africa* 27, 2, 2000, 45-58.

POTGIETER 2000

Lizette Potgieter, 'Stem gegee aan mense wat anderkant die pad bly', in: *Die Burger* 19/01/2000.

RENDERS 2014

Luc Renders, 'Tussen vertwijfeling en hoop', in: *Gramadoelas*, geraadpleegd op 20 maart 2014 op <http://user.online.be/gramadoelas/ozalit/ozalit18.htm>

ROOS 1998

Henriette Roos, 'Perspektief op die Afrikaanse prosa van die twintigste eeu', in: H.P. van Coller (red.), *Perspektief en profiel. 'n Afrikaanse literatuurgeskiedenis*. Deel 1. Pretoria, Van Schaik, 1998, 21-117.

ROOS 2006

Henriette Roos, 'Die Afrikaanse prosa 1997 tot 2002', in: H.P. van Coller (red.), *Perspektief en profiel. 'n Afrikaanse literatuurgeskiedenis*. Deel 3. Pretoria, Van Schaik, 2006, 43-104.

SLEMON 1995

Stephen Slemon, 'Magic Realism as Postcolonial Discourse', in: Lois Parkinson Zamora & Wendy B. Faris (red.), *Magical Realism. Theory, History, Community*. Durham & Londen, Duke University Press, 1995, 407-426.

SPEET 2012

Fleur Speet, 'Donkere verhalen uit de nalatenschap van Hella Haasse', in: *De Morgen* 29/09/2012. Tevens beschikbaar op <http://www.demorgen.be/dm/nl/1006/Kunst-Literatuur/article/detail/1508634/2012/09/29/Donkere-verhalen-uit-de-nalatenschap-van-Hella-Haasse.dhtml>, geraadpleegd op 2 maart 2014.

STEENMEIJER 1996

Maarten Steenmeijer, 'Gabriel García Márquez, schrijver van historische romans', in: Maarten Steenmeijer (red.), *Mythenbouwers van de Nieuwe Wereld*. Amsterdam, Wereldbibliotheek, 1996, 47-58.

STEENMEIJER 2002

Maarten Steenmeijer, 'De Spaans-Amerikaanse literatuur van de twintigste eeuw vanuit postkoloniaal perspectief', in: Theo D'haen (red.), *Europa buitengaats. Koloniale en postkoloniale literaturen in Europese talen*. Deel 2. Amsterdam, Bert Bakker, 2002, 119-138.

UYS 2012

Hendrik-Muller Uys, *Die problematische afbakening tussen sommige kortverhaalbundels en die roman in Afrikaans, aan die hand van geselekteerde tekste*. Onuitgegeven dissertatie. Universiteit Stellenbosch, 2012.

VAN BORK e.a. 2012a

G.J. van Bork e.a., 'Carnavaleske', in: *Algemeen letterkundig lexicon*, 2012, geraadpleegd op 26 april 2014 op http://www.dbnl.org/tekst/dela012alge01_01/dela012alge01_01_04840.php

VAN BORK e.a. 2012b

G.J. van Bork e.a., 'Grotteske', in: *Algemeen letterkundig lexicon*, 2012, geraadpleegd op 26 april 2014 op http://www.dbnl.org/tekst/dela012alge01_01/dela012alge01_01_02249.php

VAN BORK e.a. 2012c

G.J. van Bork e.a., 'Magisch realisme', in: *Algemeen letterkundig lexicon*, 2012, geraadpleegd op 24 maart 2014 op http://www.dbnl.org/tekst/dela012alge01_01/dela012alge01_01_02158.php

VAN BUUREN 1982

Maarten van Buuren, *De boekenpoeper. Het groteske in de literatuur*. Assen, Van Gorcum, 1982.

VAN COLLER 2006

H.P. van Coller, 'Het magisch realisme in enkele recente Afrikaanse romans', in: *Werkwinkel* 1, 1, 2006, 101-115.

VAN DEN BRAEMBUSSCHE 2007

Antoon van den Braembussche, 'Het unheimliche. Het magisch-realisme en het wezen van de kunst', in: *Gierik & Nieuw Vlaams Tijdschrift* 94, 2007, 96-108.

VAN DE PUTTE 1979

Christiane van de Putte, *De magisch-realistische romanpoëtica in de Nederlandse en Duitse literatuur*. Leuven, Bureau du Recueil, 1979.

VAN DER MERWE

Chris van der Merwe, 'Bespreking van *Toorberg*', in: *LitNet*, geraadpleegd op 9 mei 2014 op http://www.oulitnet.co.za/onderwys/bes_9910.asp

VAN GORP e.a. 2007

Hendrik van Gorp e.a., *Lexicon van literaire termen*. Mechelen, Wolters Plantyn, 2007.

VAN HEERDEN 1993

Etienne van Heerden, *Die Stoetmeester*. Kaapstad, Tafelberg, 1993.

VAN HEERDEN 1994

Etienne van Heerden, 'Vanuit eie werk. *Die skrywer as historiograaf*', in: *Tydskrif vir Letterkunde* 32, 3, 1994, 1-15.

VAN HEERDEN 2000

Etienne van Heerden, *Die Swye van Mario Salviati*. Kaapstad, Tafelberg, 2000.

VAN ZONNEVELD 2002

Peter van Zonneveld, 'Indische literatuur van de twintigste eeuw', in: Theo D'haen (red.), *Europa Buitengaats. Koloniale en postkoloniale literaturen in Europese talen*. Deel 1. Amsterdam, Bert Bakker, 2002, 133-159.

VERHOEVEN 2002

W.M. Verhoeven, 'De Engels-Canadese literatuur. Van een koloniale naar een postkoloniale identiteit', in: Theo D'haen (red.), *Europa Buitengaats. Koloniale en postkoloniale literaturen in Europese talen*. Deel 1. Bert Bakker, Amsterdam, 2002, 471-490.

VERKRUIJSSE e.a. 2002

P.J. Verkruijsse e.a., 'Surrealisme', in: P.J. Verkruijsse e.a. (red.), *Letterkundig lexicon voor de neerlandistiek*, 2002, geraadpleegd op 25 april 2014 op http://www.dbnl.org/tekst/bork001lett01_01/bork001lett01_01_0020.php#s264

VERZASCONI 1965

Ray Verzasconi, *Magical Realism and the Literary World of Miguel Angel Asturias*. Seattle, University of Washington Press, 1965.

VILJOEN 1996

Louise Viljoen, 'Postkolonialisme en die Afrikaanse letterkunde. 'n Verkenning van die rol van enkele gemarginaliseerde diskoerse', in: *Tydskrif vir Nederlands en Afrikaans* 3, 2, 1996, 158-175.

VILJOEN 1999

Louise Viljoen, 'Riana Scheepers', in: H.P. van Coller (red.), *Perspektief en profiel. 'n Afrikaanse literatuurgeskiedenis*. Deel 2. Pretoria, J.L. van Schaik, 1999, 532-543.

VISAGIE 2004

Andries Gerhardus Visagie, *Manlike subjektiwiteit in die Afrikaanse prosa vanaf 1980 tot 2000*. Onuitgegeven dissertatie, Universiteit Stellenbosch, 2004.

VISAGIE 2005

Andries Visagie, 'Bidsprinkaan een van André P. Brink se beste romans in jare', in: *LitNet* 2005, geraadpleegd op 3 april 2014 op <http://www.oulitnet.co.za/seminaar/bidsprinkaan.asp>

WENZEL 2004

Marita Wenzel, 'The Latin American Connection. History, Memory and Stories in Novels by Isabel Allende and André Brink', in: Hein Viljoen & Chris N. van der

Merwe (red.), *Storyscapes. South African perspectives on literature, space and identity*. New York, Lang, 2004, 71-88.

WHITE 1978

Hayden White, *Tropics of Discourse. Essays in Cultural Criticism*. Baltimore & Londen, The Johns Hopkins University Press, 1978.

ZAMORA 1995

Lois P. Zamora, 'Magical Romans/Magical Realism. Ghosts in U.S. and Latin American Fiction', in: Lois P. Zamora & Wendy B. Faris (red.), *Magical Realism. Theory, History, Community*. Londen, Duke University Press, 1995, 497-550.

ZINN 2000

Emily R. Zinn, 'Rediscovery of the Magical. On Fairy Tales, Feminism, and the New South Africa', in: *Modern Fiction Studies* 46, 1, 2000, 246-269.